

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
SİYASAL DEĞİŞMENİN YEREL TEMELLERİ:
DİYARBAKIR'DA KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME
İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hakan GÜZELSOY

Kütahya - 2019

T.C
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE
SİYASAL DEĞİŞMENİN YEREL TEMELLERİ:
DİYARBAKIR’DA KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME
İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ**

Danışman:
Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER

Hazırlayan:
Hakan GÜZELSOY

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Atilla BATUR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Siyasal Değişmenin Yerel Temelleri: Diyarbakır’da Kentleşme ve Siyasal Değişme İlişkisi Örneği” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Hakan GÜZELSOY

Özgeçmiş

01.10.1990 tarihinde Diyarbakır’da doğdu. İlköğrenimini Köprübaşı İlköğretim Okulunda, orta öğrenimini ise 80. Yıl Cumhuriyet Lisesinde tamamladı. 2010 yılında Dicle Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünü kazandı. 2014 yılında üniversiteden mezun oldu. 2015 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü kazandı. Halen eğitimine devam etmektedir.

Yayınları

Tuncer, A. Z. & Güzelsoy, H. (2019). Mekânsal Hafızanın Aktarımında Dengbêjlik Geleneği ve Şehrengiz. *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildiri Kitabı*. 19-20 Nisan, Şırnak Üniversitesi.

Koçal, A.V. & Güzelsoy, H. (2019). Kapitalizmin Mekânsal Üretimi Bağlamında Boş Zamanın İmarı: Diyarbakır’da Şehir Parkları Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*, 2-4 Mayıs, Şırnak Üniversitesi.

ÖZET

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SİYASAL DEĞİŞMENİN YEREL TEMELLERİ: DİYARBAKIR’DA KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ

GÜZELSOY, Hakan

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER

Ekim, 2019, 102 sayfa

Küreselleşme sürecinin ürettiği küresel, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekli etkiler, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, sosyo-ekonomik ve dolayısıyla politik değişme süreçlerini doğrudan belirlemekte ve şekillendirmektedir. Bu kapsamda, göç ve kentleşme gibi sosyolojik ve uluslararası ticaret, yerel kapitalistleşme gibi ekonomik değişme etkenleri, yerel toplumsal yapıların, dolayısıyla yerel ve bölgesel siyasal hayatın yeniden yapılanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim özellikle son otuz yıl boyunca gerçekleşen seçimlerin sonuçları kapsamında elde edilen verilerin açıkça gösterdiği üzere toplumsal tabanı çoğunlukla Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yerleşik Kürt kökenli nüfustan oluşan Türkiyeli Kürt siyasal hareketi, ideolojik alanda liberalleşme, politik alanda demokratikleşme ve çoğulculuşma, stratejik alanda sivilleşme ve siyasallaşma gibi köktenci değişimler göstermektedir.

Bu Tez, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşanan sosyo-ekonomik ve kentsel dönüşümlerle Türkiyeli Kürt siyasetinin ikibinli yıllarda gözlenen siyasal değişim süreçleri arasındaki olası ilişkileri, Diyarbakır örneğinde incelemek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Diyarbakır, Kentleşme, Kürt Siyaseti, Siyasal Değişme

ABSTRACT**LOCAL BASES OF THE POLITICAL CHANGE IN TURKEY
DURING THE GLOBALIZATION PROCESS: THE CASE OF RELATIONSHIP
BETWEEN URBANIZATION AND POLITICAL CHANGE IN DIYARBAKIR****GÜZELSOY, Hakan****M. Sc. Thesis, Department of****Supervisor : Assoc. Prof. Hayrettin ÖZLER****October, 2019, 102 pages**

The global, national, regional and local scale effects that produced by the globalization process, directly determines and shapes socio-economic and therefore political changes in Turkey as well as all over the world. In this context, sociological factors such as migration and urbanization and economic change factors such as international trade and local capitalization play a decisive role in the restructuring of local social structures and thus, local and regional political life. As a matter of fact, the Kurdish political movement in Turkey, the data obtained from the results of the elections in the last thirty years clearly shows that whose social base is mostly composed of the Kurdish origin population in the Southeastern Anatolia Region, shows fundamental changes such as liberalization in the ideological, democratization and pluralization in the political, civilization and politicization in the strategic spheres.

This Thesis is prepared by the aim of to analyse the probable relationships between the socio-economic and urban transformations in the Southeastern Anatolia Region and political change processes of the Kurdish politics in Turkey that observed during the twentieth years, in the case of Diyarbakir.

Keywords: Globalization, Diyarbakır, Urbanization, Political Change, Kurdish Political Movement

TEŞEKKÜR

En başta, var olmamı ve bugüne varmamı sağlayan aileme, sonsuz teşekkür ediyorum.

Lisans öğrenimimden başlayarak bugüne kadar, mesleğe katılım yolundaki rehberliği, bu kapsamda akademik üretimimin ilk adımından itibaren ortaklığı ve hepsinden önce arkadaşlığı, Vedat KOÇAL'ı, teşekkür borçlu olduğum kişilerin başında kılıyor.

Bu Tez'in yazımı sürecinde yol gösterici eleştirileri için Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER'e teşekkür ederim. Ayrıca, yoğun mesaisinden zaman ayırarak Tez'in ön okumasını yapan, uyarıları ve önerileri ile metnin nihai şeklini almasında değerli katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Azize Serap TUNÇER'e, özellikle teşekkürlerimi arz ediyorum.

Hakan GÜZELSOY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TEMEL KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TEMEL KAVRAMLAR	6
1.1.1. Kent	6
1.1.1.1. Kenti Tanımlayan Yaklaşımlar	6
1.1.1.1.1. Demografik Yaklaşım	6
1.1.1.1.2. Ekonomik Yaklaşım	7
1.1.1.1.3. Kültürel Yaklaşım	8
1.1.1.1.4. Siyasal Yaklaşım	9
1.1.1.2. Kentin Kısa Tarihi	11
1.1.1.2.1. Antik Şehir	11
1.1.1.2.2. Feodal Şehir	12
1.1.1.2.3. Modern Kent	13
1.1.2. Kentleşme	14
1.1.3. Küreselleşme	15
1.1.4. Siyasal Değişme	17
1.1.5. Kürt Siyasal Hareketi	18
1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE: MARKSİST KENT KURAMI	23
1.2.1. Klasik Marksist Düşüncede Kent ve Kentleşme: Kentin Kökeni ve Politik Ekonomisi	24
1.2.2. Neo-Marksist Düşüncede Kent ve Kentleşme: Bir Ekonomik Birim ve İşleyiş Olarak Kent	25
1.2.2.1. Henri Lefebvre: Kapitalizmin Mekânsal Üretimi Olarak Kent	27
1.2.2.2. Manuel Castells: Kapitalist İlişki Ağları Olarak Kent	28
1.2.2.3. David Harvey: Sermayenin Mekânı Olarak Kent	29
1.3. LİTERATÜR: DİYARBAKIR'DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME YAZINI	31

İKİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME

2.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME	35
2.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE KENTLEŞME	37
2.2.1. Metropolleşme	38
2.2.2. Anadolu Kaplanları: İç Anadolu’da Yerel Sermayeleşme ve Kentleşme	39
2.2.3. Turizm Bölgesi: Ege-Akdeniz Kıyı Şeridinde Mevsimlik Kentleşme	39
2.2.4. Göç, Sınır Ticareti ve Kentleşme: Güneydoğu Anadolu’da Kentleşme	40
2.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SİYASAL DEĞİŞME ...	40
2.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME	41
2.5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE KENTLEŞME	43
2.6. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE SİYASAL DEĞİŞME	46
2.6.1. Sosyolojik Değişme: Toplumsal Farklılaşma ve Orta Sınıflaşma	47
2.6.2. Stratejik Değişme: Silâhlı Çatışmadan Parlamenterizme	47
2.6.3. İdeolojik Değişme: Radikalizmden İlmihlaşmaya	51
2.6.3.1. Soğuk Savaş Sonrası: Liberalleşme, Siyasal Çeşitlenme ve Yasallaşma	54
2.6.3.2. Körfez Savaşları: Uluslaşma	54
2.6.3.3. Suriye ve Irak İç Savaş: Sykes-Picot Düzeninin Sarsılması	55
2.6.4. Politik Değişme: İlegal Örgütlülükten Siyasal Partileşmeye ve Sivil Toplumculuğa	56
2.6.4.1. Yasal Siyasal Partileşme	56
2.6.4.2. Sivil Toplumculuşma	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR’DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENT VE SİYASAL DEĞİŞME

3.1.DİYARBAKIR HAKKINDA GENEL BİLGİLER	61
3.1.1. Coğrafi Konum	61
3.1.2. İdarî Durum	61
3.1.3. Tarihsel Geçmiş	61

3.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR'DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME	62
3.2.1. Demografik Değişme: Nüfus Artışı	63
3.2.1.1. Göç: Nüfusun Merkezîleşmesi	65
3.2.1.1.1. Zorunlu Göç	66
3.2.1.1.2. Tarımsal Göç: Kırsalın Tasfiyesi	67
3.2.2. Ekonomik Değişme: Yerel Kapitalistleşme	68
3.2.3. Sosyolojik Değişme: Köylülükten Kentliliğe	71
3.2.3.1. Sınıfsal Değişme: Yeni-Orta Sınıflaşma ve Yoksullaşma	71
3.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR'DA KENTLEŞME	72
3.3.1. Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır'da Kentsel Değişme: Ticarîleşme ve Soylulaştırma	74
3.3.2. Mimarî Değişme: Siteleşme ve Gettolaşma	76
3.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİYASAL DEĞİŞMENİN DİYARBAKIR'DA GÖRÜNÜMÜ	78
3.4.1. Siyasal Değişmenin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Görünümü	82
3.4.2. Siyasal Değişmenin Diyarbakır'da Yerel Seçimlerde Görünümü	83
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	86
KAYNAKÇA	89
DİZİN	102

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 3.1: Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır'ın Yıllara Göre Nüfusu, 1985-2018 ...	63
Tablo 3.2: 1999-2019 Tarihleri Arasında Yerel Seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığını Kazanlar	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Siyasal Temsiliyet.....	51
Şekil 3.1: Diyarbakır Haritası	61
Şekil 3.2: Yıllara Göre Diyarbakır'ın Irak'a İhracatı	70

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa

Grafik 2.1: Gaziantep'in Toplam İhracatı (2002-2014)	43
Grafik 2.2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Köy ve Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (2007-2012)	44
Grafik 2.3: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Köy ve Şehir Nüfuslarının Karşılaştırılması (2013-2018)	45
Grafik 2.4: Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yıllık Nüfus Artış Hızları ..	46
Grafik 2.5: Kürt Siyasal Hareketi'nin Seçimlerde Türkiye Geneline Aldığı Oy Oranı (1995-2015)	48
Grafik 2.6: Kürt Siyasal Hareketi'nin Genel Seçimlerde Kazanmış Olduğu Milletvekili Sayısı (1995-2015).	49
Grafik 2.7: Diyarbakır'da Yıllara Göre Faal Dernek Sayısı (2000-2015)	58
Grafik 2.8: Diyarbakır'da Yıllara Göre Yeni Açılan Vakıf Sayısı (1990-2016).....	59
Grafik 3.1: Türkiye'nin ve Diyarbakır'ın Nüfus Artış Hızları Karşılaştırması (2007-2018).	64
Grafik 3.2: Türkiye'nin ve Diyarbakır'ın Nüfus Yoğunluğu (2007-2018)	64
Grafik 3.3: Diyarbakır İli ve Merkez İlçelerin Nüfuslarının Karşılaştırması	66
Grafik 3.4: Diyarbakır'da GSYH (2004-2014)	68
Grafik 3.5: Diyarbakır'ın Toplam İhracatı (2002-2014)	70
Grafik 3.6: Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır İl Nüfusu (1985-2018).....	72
Grafik 3.7: Diyarbakır Merkez İlçelerinin Nüfus Karşılaştırılması (2007-2018).....	73
Grafik 3.8: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Aldığı Oy Oranı (1991-2015).	79
Grafik 3.9: Diyarbakır'da Seçimlere Katılım Oranı (1999-2015).	80
Grafik 3.10: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Aldığı Oy Sayısı (1995-2015)	81
Grafik 3.11: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Kazandığı Milletvekili Sayısı (1991-2015)	82
Grafik 3.12: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Yerel Seçimlerde Aldığı Oy Oranı (1999-2019)	84

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ**Sayfa**

Fotoğraf 3.1: Yenişehir İlçesinde İş Merkezleri	75
Fotoğraf 3.2: Sur İlçesinde Turistik Oteller.....	76
Fotoğraf 3.3: Kayapınar, Site yerleşimi, Dicle Vadi Evleri	77
Fotoğraf 3.4: Kayapınar İlçesi- Şanlıurfa Bulvarı, Mahabad Bulvarı	77
Fotoğraf 3.5: Fiskaya, Ben u Sen, Peyas	78

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
akt.	Aktaran
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
Ed./ Eds.	Editör/ler
GAP	Güneydoğu Anadolu Partisi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HAK-PAR	Hak ve Özgürlük Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HÜDA-PAR	Hür Dava Partisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiye Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSH	Kürt Siyasal Hareketi
NATO	Kuzey Atlantik Savunma Paktı

OECD	Organisation For Economic Cooperation And Development
OHAL	Olağanüstü Hal
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
PAK	Kürdistan Özgürlük Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PSK	Kürdistan Sosyalist Partisi
s.	sayfa
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
ss.	sayfalar
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

TEZ METNİ

GİRİŞ

Bu Tez, küreselleşme sürecinde küresel ekonomik yapıda ve ilişkilerde gerçekleşen neoliberal değişimlerin Türkiye'deki ulusal, bölgesel ve yerel ölçekli etkileri kapsamında, Kürt kimliğine özgü siyasal davranışın ikibinli yıllardaki evrimini belirleyen sosyo-ekonomik temelleri ve etkenleri, Diyarbakır şehir merkezinde gerçekleşen kentleşme süreci örnekleminde incelemektedir. Bu bağlamda, Diyarbakır'da, yakın geçmişten bugüne gözlenen sosyo-ekonomik, kentsel, mekânsal ve siyasal değişimlere birincil elden tanıklık, Tez'in konusunun tercihinde belirleyici olmuştur. Bu kapsamda, Diyarbakır'da son yirmi yıllık sürede, ekonomik, toplumsal, kentsel ve siyasal alanlarda yaşanan değişimler, Tez'in temel veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Ulusal pazarların küresel piyasayla bütünleşmesi anlamına gelen Küreselleşme sürecinin, Türkiye üzerindeki etkilerinin 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlatılması, literatürde genel onay gören bir kabuldur. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde yaşanan neo-liberal evrensel değişim, Türkiye'de de yapısal dönüşümler üretmiştir. Küreselleşme sürecinde, Türkiye'de ve özelde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde neoliberal kentleşme modelinin ve bu kapsamda metropolleşmenin en yoğun ve en hızlı yaşandığı, bununla birlikte, Kürt kimliğinin siyasal temsilinin ve değişiminin en etkili sonuçlarının gözlemlendiği Diyarbakır kent merkezinde, sosyo-ekonomik, kentsel ve siyasal değişim süreçlerinde yaşanan dönüşümlerin yapısal ve kronolojik bağıntılarını açıklamak, Tez'in temel amacını oluşturmaktadır.

20. yüzyılın sonlarında yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, uluslararası ölçekte yapısal değişimlere neden olmuştur. Örneğin Ortadoğu merkezli küresel petrol bunalımı ve ona bağlı gerçekleşen siyasi krizler küresel piyasada dalgalanmalar ve durgunluk üretmiştir. Petrol bunalımı başta olmak üzere yapısal ekonomik krizin çözümü amacıyla neoliberal ekonomik ve sosyal politikalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu ekonomik belirleyenlerle beraber, özellikle teknolojik, politik, toplumsal ve kültürel değişim süreçlerini de içeren bu tarihsel dönüşüm, literatürde küreselleşme veya globalleşme olarak adlandırılmıştır. Bu süreç, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiş, özellikle 1980'lerden itibaren ülkenin, ekonomik ve buna bağlı olarak politik, sosyolojik ve kültürel gelişimini belirlemiştir.

Neoliberalleşen küresel piyasaya eklemleme politikaları, gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yapısal değişim sürecinin öncelikli belirleyeni olmuştur. Neoliberalizmin Türkiye’de ürettiği sonuçlar, kentleşme süreçlerinde de gözlenmektedir. Neoliberalizmin Türkiye’de kentler ve kentleşme süreçleri üstündeki belirleyici etkilerinin başat bir örneği olarak Diyarbakır’da gözlenen ekonomik, sosyolojik ve politik değişimler arasındaki olası bağlantı, Tez’in araştırma problemini oluşturmaktadır.

Tez’in ilgili bölümlerinde gösterileceği üzere, Türkiye’de özellikle son yirmi beş yıllık süreçte gerçekleştirilen genel ve yerel seçimlerle halk oylamalarının sonuçlarının ortaya koyduğu veriler ışığında, Kürt orjinli siyasal faaliyetlerin ve örgütlenmelerin ülkenin diğer bölgelerine görece çok daha yoğunlaştığı ve merkezileştiği bir saha olması itibarıyla, Diyarbakır’ın, Kürt kimliğinin güncel politik dönüşümünün genel özellikleriyle ve toplumsal kaynaklarıyla gösterilebileceği bir alan olduğu varsayılmıştır.

Diğer yandan, yine Tez’in ilgili bölümlerinde verileri sunulacağı üzere, genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, özelde Diyarbakır’da yerel toplumun siyasal temsil tercihlerinin ve faaliyetlerinin belirleyici ölçüde çoğunlukla bu örgütsel alanda yoğunluk ve süreklilik göstermesi nedeniyle, bölgesel ve yerel siyasal davranışın öncelikli gözlem kaynağı olarak varsayılmıştır.

Ekonomik verilerin, Tez’in konusu bakımından kilit role sahip olmasına rağmen, Diyarbakır şehir merkezinde gözlenen servet ve sermaye birikiminin resmi kayıtlarda, Tez’in hipotezini doğrular ölçülerde gösterilemiyor oluşu, özellikle 1990’lı yıllarda Kuzey Irak’ta yaşanan siyasi ve idari, dolayısıyla ekonomik düzensizliğe bağlı gelişen kayıt dışı ticaretin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yasa ve kayıt dışı bölgesel ticaret, verilendirilememiş olmakla birlikte Diyarbakır’da yerel sermaye ve servet birikiminin belirleyici kaynaklarından biri olarak varsayılmıştır.

Tez’in hazırlık ve yazım sürecinde, araştırma kaynaklarına erişimde ve Tez çalışmasının başlandığı akademik ortamla iletişimin sürdürülmesinde karşılaşılan güçlükler, Tez’in niteliğini önemli ölçüde belirlemiştir.

Tez’in veri kaynakları kapsamında başvurulmuş yerel kurumlardan ve kuruluşlardan bilgi edinme güçlükleri, bununla birlikte yerel mesleki ve sektörel

kuruluşlarda geçmişe dair kayıt tutma ve saklama alışkanlığının yeterince gelişmemiş olması da, veri toplama aşamasında karşılaşılan bir sınırlılık olmuştur.

Politik ekonomik analiz, siyasal ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri, iktisadi süreçlerde yaşanan değişimlerle temellendirerek açıklamaya çalışmaktadır. Üretim ilişkilerinin, siyasal yapının şekillenmesinde belirleyici faktör olmasının neticesinde, maddi üretim ilişkilerinde meydana gelecek kırılmalar ve dönüşümler, siyasal ve toplumsal yapıda kırılmalar ve değişimlere yol açmaktadır. Politik Ekonomi, en basit anlamıyla ve açıklamasıyla, toplumsal alanı ekonomik alanla ilişkilendirmek, bir başka deyişle, toplumsal-siyasal olguyu açıklamak için ekonomik olayla toplumsal olay arasında neden-sonuç ilişkisi kurmaktır. Nitekim, ekonomi ile siyaset arasında altyapı-üstyapı, bir başka deyişle neden-sonuç ilişkisi olduğu, modern ekonomi-politik bilimiyle, özellikle Marksist literatürle gösterilmiş bulunmaktadır.

Politik Ekonomi ya da genel kullanımıyla Ekonomi Politik, liberal düşünce ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmış olan ve siyaset ile iktisat arasındaki muhtemel bağıntıyı araştırmada kullanılan yöntemsel bir yaklaşımdır. Ekonomi Politğin erken düşünce kaynakları, A. Smith'in (Kapucu vd., 2010) ve özellikle D. Ricardo'nun eserlerinde yer almıştır. Marx, İngiliz İktisat Teorisi'nden aldığı birikimi kendi tarihsel maddeci felsefi metoduna uyarlayarak klasik ekonomi politik düşüncüyü, başlı başına bir bilimsel araştırma yöntemi çerçevesinde ilerletmiştir.

Ayrıca küreselleşme sürecinde Diyarbakır'da yaşanan sosyo-ekonomik ve politik değişimlerle, kentleşme süreçlerine ilişkin verilerin üretilmesinde, *Katılımcı Gözlem* metodu da bir araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Diyarbakır kent merkezinde 21. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşanan kentleşme süreci gözlemlenilerek, bu sürecin sosyo-ekonomik nedenleri ile siyasal yansıması, bütüncül bir şekilde işlenecektir.

Gözlem (observation), sosyal bilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir veri toplama aracıdır. Gözlem ile araştırmacının, konu hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşması mümkündür. Gözlem araştırma konusu hakkında bilgi toplamak içi nesneler, olaylar ve durumların sistematik bir biçimde izlenerek betimlenmesidir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 181).

Katılımcı Gözlem dışında, yerel basın, kurumsal veriler, akademik literatür gibi çeşitli başvuru kaynakları da, ikincil veriler olarak araştırma yöntemi bakımından değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1.1. Kent

Kentin ne olduğuna dair genel geçer bir tanımdan söz etmek oldukça zordur. Kentin tanımı, sosyo-ekonomik değişimlere paralel olarak farklılık göstermiştir. Ana hatlarıyla, insanların kendi yaşamlarını düzenlemek amacıyla oluşturduğu ve yaşamlarını belirleyen en önemli fiziksel yapıya *kent* denilir (Koçak, 2011: 259). Ayrıca, kent kavramına yüklenen anlam, tarihsel süreç içerisinde de değişken bir niteliğe sahip olmuştur. Buna göre, kent, tarihin farklı dönemlerine ait fiziksel, sosyal ve kültürel katmanların tarihsel süreklilik içinde üst üste yığılması sonucu oluşan fiziksel, mekânsal ve sosyal bir ortamdır (Birol, 2007: 46). Eski çağlarda kenti tanımlamak için kale veya sur kavramları kullanılmıştır. Buna karşılık günümüzde kentin tanımlanmasında ekonomik etkinlikler, nüfus yoğunluğu ve iş gücü gibi kavramlar kullanılmaktadır (Topal, 2004: 277). Bu bağlamda, kentin, yerleşik hayatın köy ve benzer kırsal biçimlerinden farklı olarak, nüfusun büyüüp yoğunlaştığı, heterojen bir yapı sergilediği kabul edilmiştir (Açıkgöz, 2007: 78).

1.1.1.1. Kenti Tanımlayan Yaklaşımlar

Bir yerleşimin kent olarak tanımlanması için, ekonomik, siyasal, demografik ve sosyolojik olmak üzere dört temel ölçüt vardır (Tunçer, 2011: 52). Bu bağlamda, bir bilimsel terim ve kavram olarak kenti açıklayan metodolojik yaklaşımlar, temel olarak, merkezlerine aldıkları, *nüfus*, *ekonomik*, *kültürel* ve *siyasal* temellerine göre, dört ana kategoride sınıflandırılabilir.

1.1.1.1.1. Demografik Yaklaşım

Kent ve kentleşme kavramlarına ilişkin tanımlama ve açıklama tarzlarından ilki, aynı zamanda bu konudaki ana akım olarak *Demografik Yaklaşım*, incelemesini, nüfus birikimine ve hareketlerine dayandırmaktadır. Buna göre, kentleşmenin en basit tanımı, demografik bir içeriğe sahiptir. Şehir nüfusu, doğum oranının ölüm oranından fazla gerçekleşmesi ile köy ve kasabalardan şehre göç edenlerle yükselir birinciler lehine olması sonucunda ve aynı zamanda köylerden ve kasabalardan gelenlerle, yani

göçlerle artar. Kentleşme daha çok köylerden kentlere olan nüfus akınlarıyla beslenir (Keleş, 1993: 19). Kenti ve kentleşme süreçlerini, öncelikle Demografik etkenler etrafında ele alan yaklaşımlarda, kentleşme süreci, temelde, nüfus birikimi ve nüfus hareketleri olarak açıklanmaktadır ve bu anlayış ışığında, genellikle demografik ölçeklere referans verilmektedir. Örneğin, Sencer de (1979: 8) şehri tanımlarken nüfus boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Buna göre, şehir, genellikle nüfusun onbinin üstünde olan, üretimin tarım dışı alanlarda yoğunlaştığı, fiziksel, toplumsal ve yönetsel bütünlüğe sahip olan yerleşimleri tanımlamaktadır. Nüfus etkenini öne çıkaranlardan bir diğeri olan İşbir ise (1991: 8) şehri, belirli bir nüfusun ihtiyaçlarını belirli düzeyde karşılayabildiği, ülkelere göre değişkenlik gösteren fiziki yerleşimler olarak tanımlamaktadır.

Sonuçta, demografik yaklaşıma göre, bir yerleşimin şehir olarak tanımlanması için gereken temel ölçüt nüfus çokluğudur. Bu bakımdan yerleşik nüfusu onlarla ve yüzlerle sayılabildiği köy, mezra ve kasaba gibi yerleşim birimleri şehir kategorisinin dışında kalmaktadır.

1.1.1.1.2. Ekonomik Yaklaşım

Ekonomik Yaklaşım, özetle, kenti ve kentleşmeyi, ekonomik yapı, etkenler ve süreçler bağlamında ele alır. Kentin varlığı ekonomik gerekçelere dayandırılır. Buna göre, kenti ve kentleşme sürecini meydana getiren belirleyici neden, toplumun ekonomik faaliyetleri ve ilişkileridir. Tarihsel süreçte tarımsal, ticari ve nihayet endüstriyel gelişim etkenleri, şehirlerin oluşumunu belirlemiştir (Keleş, 1993: 23-24). Pirenne'e göre (2014: 99) kentin gelişmesi ticari ve endüstriyel ilişkilerden bağımsız düşünülemez. Sjöberg'e göre de (2002: 39) şehirler, gıdanın, hammaddenin ve diğer malların dışardan sağlandığı pazar merkezleri olarak kurulmuşlardır. Çünkü bir kent ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirerek yaşayabilir ve bu dış alımın dış satımla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuş olur, bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmezdir (Pirenne, 2014: 99). Böylece, pazarların gelişimine bağlı olarak şehirler de büyümüşler ve gelişmişlerdir. Sonuçta, şehirle pazar arasında bir ruh birlikteliği ve kader ortaklığı vardır (Hizmetli, 2012: 370).

Ekonomik Yaklaşım'ın başat temsillerinden biri, Marksist kent kuramın kent yorumudur. Bu kapsamda verilebilecek en açıklayıcı örnek, Antik çağdan başlayarak günümüze uzanan tarihsel süreçte, İç Asya'dan Avrupa'ya uzanan antik kara ticaret yolları üzerinde bulunan Buhara, Semerkant, Tebriz, İsfahan, Konya, Sivas, Diyarbakır gibi kervansaray şehirleri, daha sonra Ortaçağ'da Akdeniz ticareti ile oluşan Venedik, coğrafya keşiflerini takiben okyanus aşırı ticaretin odağı olarak gelişen Lizbon gibi liman şehirleri, nihayet endüstri devrimi ile Manchester gibi sanayi şehirleri, ekonomik faaliyetle oluşmuş şehirler kategorisinin en temel örnekleridir. Böylece, modern kentler, sanayiyle ve aynı zamanda ticaret merkezi oluşlarından kaynaklanan cazibe merkezleri olarak belirmişlerdir (Şahin, 2013: 75). Bu tarihsel temeller üzerinde kent, feodal-kırsal üretim biçiminden modern ticaret ve sanayi toplumuna geçiş sürecinde oluşmuş ve bu geçiş sürecine özgü ekonomik etkenler tarafından şekillendirilmiştir. Bu bağlamda kent ve ekonomi ilişkisi dört boyutta gerçekleşmektedir. Buna göre kent en başta, bir üretim alanı ve böylece artı değerın üretildiği yerdir. Bununla birlikte, alt yapı, hizmet ve imalat işlevleri ile de bizzat bir sermaye birikim kaynağıdır. Nihayet kent, kendisinde üretilen artı ürünün toplumsal bölüşüm mekânı olması itibarıyla da sermaye birikimini belirleyen bir coğrafi etkidir (Tekeli, 1988: 131).

Sonuçta, ekonomik yaklaşımın açıklama modeline göre kent, feodal, ticari ve endüstriyel aşamalarda gelişmiş ve nihayet günümüzde ekonomik faaliyetin küreselleşmesine bağlı olarak küresel kent kategorisine ulaşmıştır.

1.1.1.1.3. Kültürel Yaklaşım

Kültürel Yaklaşım, kenti tanımlarken toplumun kültürel yapısının belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Tarih boyunca bazı siyasal yöneticiler, kentlerin gerek oluşum gerekse gelişim süreçlerinde kültürün etkisini kavramıştır. Bu modelde, kısaca kültür, kentlerin oluşumunu ve gelişimini, belirleyen ve biçimlendiren temel unsur olmaktadır. Bu kapsamda, kent kimliğinin oluşumunda kültürel varlığın belirleyici olduğu savunulmaktadır (Koçak, 2011: 263). Dolayısıyla kent çalışmaları kültür kavramının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Tatlídil, 1992: 31-32). Kültürel Yaklaşım'a verilebilecek en iyi teorik örnek, Weberyan kuramın şehir tanımı ve açıklamasıdır.

Max Weber, genel kuramsal çerçevesinin içerisinde, kentleşmeye dair düşüncesini de, toplumların kültürel yapıları temelinde kurgulamıştır. Buna göre, insan davranışını, kentin mekânsal biçiminin temel bir belirleyicisi olarak görmek mümkündür (Alptekin, 2014: 38). Bu bağlamda Weber, kentleşme sürecini belirleyen önemli faktörler arasında toplumların kültürel/dini yapılarını özellikle işaret etmektedir. Buna göre şehirlerin, oluşum ve gelişim süreçlerinde, inanç ve gelenekler gibi kültürel değerler, belirleyici olmuştur (Çelik, 2012). Örneğin, Weber, *Çin Dini* (1968) isimli çalışmasının “Şehir, Prens ve Tanrı” başlıklı birinci bölümünde, konuyu Çin’deki örnekler etrafında, toplumsal formasyon, özellikle aşiret ilişkileri ile şehrin ortaya çıkması arasındaki ilişki bakımından ele almaktadır (Sunar, 2011: 426). Göçebe yaşantısından yerleşik yaşantıya geçişte sosyal kontrol mekanizmaları din ile sağlanmıştır (Bal, 2006: 40). Buna göre, kent, öncelikle, kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir. Din ve dinsel sistem, kentlerin kurulmasında belirleyici bir öge olmuştur ayrıca kentlerin tüm toplumsal yapısını etkilemiştir (Sjoberg, 2002: 43). Toplumların tarihsel süreç içerisinde sahip oldukları inanç biçimleri ve kültürel değerleri, kentleşme sürecini belirleyen etkenlerin başında gelmektedir. Nitekim, tek tanrılı dinlerde kente kutsallık atfının, inanç ilkeleri ile doğrudan ilişkilendirilerek yapılması, yerleşimin, insanların düşünsel yaşamlarında giderek önem kazanışı sürecinin önemli görünümülerindendir (Koçal, 2016: 159). Örneğin, Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin kurucu nedenleri din merkezli (teo-sentrik) kültürel gelenekler olmuştur. Hindistan’daki Benares ve Irak’taki Kerbela şehirleri, oluşum ve gelişim kaynakları dini ritüellere dayalı şehirler kategorisine örnek gösterilebilir (Sjoberg, 2002: 39).

1.1.1.1.4. Siyasal Yaklaşım

Kentin oluşumunu açıklayan bir diğer yöntem *Siyasal Yaklaşım*’dır. Kentlerin, sahip oldukları siyasal özelliklerinden ötürü, oluşum ve gelişim gösterdiği görüşü *Siyasal Yaklaşım*’ın en özet ifadesidir. Buna göre kent, toplumun ve devletin yönetildiği yerdir. Politik kararlar, idari yapının nitelikleri, siyasal ve hukuksal kurumlar ülkeler arası ilişkiler de şehirlerin oluşumunu ve kentleşme süreçlerini doğrudan belirler ve etkiler (Keleş, 1993: 25). Örneğin, Weber (2010: 100) şehrin özel siyasi ve idari düzenlemelere sahip bir topluluk sayılması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda kentleşme kavramı, dar anlamıyla kentlerde yaşayan nüfusun artışı ifade eden biçimde

kullanılıyor ise de, sadece bir nüfus hareketinden ibaret değildir; çünkü kentleşme, aynı zamanda toplumun ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimlerden de doğar (Yılmaz, 2004: 253). Bu bakımdan, kentleşme süreçleri, ülkelerin siyasi yapılarını da değişime zorlayan temel etkenlerden biri olmaktadır (Kartal, 1978: 4-5). Kentleşme sürecinde, siyasal yapılanmayı etkileyen olgulardan biri, kırdan göçenlerin, kırsal yaşam biçimini ve toplumsal ilişkiler düzenini kente aktarmalarıdır. Bu durum, siyaset yapma biçimde ve siyasal parti örgütlenmesinde yaygın şekilde görünmektedir (Tosun ve Tosun, 1995: 51). Dolayısıyla, kentleşmenin gelişimine bakmak, bir yandan da siyasal dönüşümü gözlemlemek anlamına gelir. Sonuçta, kentleşme olgusunun siyasetten ayrı düşünülemeyeceği açıktır (Şekercioğlu, t.y.: 2).

Kentleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümlerle birlikte, siyasal dönüşümleri de içeren ve böylece toplumsal değişmeyi de önemli ölçüde etkileyen bir olgudur. Nitekim kent, uygarlık tarihi boyunca, sosyo-ekonomik ve siyasal iktidar mücadelelerinin mekânı olmuştur. Şehirlerin ortaya çıkışı, üretim biçimlerindeki ve tekniklerindeki gelişmeler sayesinde üretilen fazla ürüne pazar arayışıyla ve buna bağlı olarak fazla ürünü denetleyecek bir siyasal örgütlenme biçiminin oluşumu bağlamında, sınıfsal farklılaşmanın ve yönetici sınıfın belirmesiyle eş zamanlıdır (Tosun ve Tosun, 1995: 45-46). Böylece, siyasi gelişmelerin merkezi haline gelen kentler, siyaseti de derinden etkilemiştir (Tunçer, 2011: 50). Antik Yunan’da Atina ve Sparta şehir devletleri ile Roma İmparatorluğu’nda başkent Roma’da, siyasal ve hukuksal karar alma kurumu olan Senato’nun bulunması, Ortaçağ Avrupa’sında özellikle “burg” olarak adlandırılan feodal dönem şehirlerinin aynı zamanda derebeylik merkezleri olmaları, Arap-İslam İmparatorluğu’nda Medine’nin, Şam’ın, Bağdat’ın ve Kahire’nin oluşumları, Osmanlı İmparatorluğu’nda, en büyük şehir olan İstanbul’un “payitaht” yani, taht yeri olarak adlandırılmış olması, bu şehirlerin oluşumlarını ve gelişimlerini belirleyen ana etkenin siyasal işlevleri olduğunu göstermektedir. Benzer bir örnek olarak, Kurtuluş Savaşı sürecinde askeri ve siyasal karar alma merkezi olan TBMM’nin bulunduğu Ankara, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren de, başkent olarak günümüze varan kentsel gelişme sürecini yaşamıştır.¹

¹ Bkz. Gönül Tankut, *Bir Başkentin İmarı*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.

Günümüzde de önemli bir toplumsal etken olarak kentleşme ve kentlileşme, siyasal süreçleri de etkilemektedir (Görmez, 2012: 16). Son yıllarda, kentlerin siyasal işlevleri de önem kazanmıştır (Tunçer, 2011: 51-52). Türkiye’de de kentleşme süreçleri, siyasal yapılanmayı biçimlendiren etkenlerden biri olmuştur (Tosun ve Tosun, 1995).

1.1.1.2. Kentin Kısa Tarihi

Uygarlık tarihi boyunca kent, Latince *Civitas*, Arapça *Medine*, Antik Grekçe *Polis* gibi sözcüklerle ifade edilmiştir. Ortçağ Avrupa’sında *bourg*, *ville* gibi deyimlerle anılan kentin günümüzde evrensel dilde adlandırılmasında, genellikle İngilizce *urban* ve *city* kelimeleri kullanılmaktadır (Topal, 2004: 277).

İnsanlık tarihi boyunca, çağa özgü koşullar çerçevesinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, kentlerin varoluş kaynakları farklılık göstermiştir. Arkeolojik araştırmalar şehirlerin oluşumlarını ve gelişimlerinin tarihsel sürece ve coğrafya ya göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, şehrin ortaya çıkışına dair evrensel geçerliliğe sahip bir tarihlendirme mümkün değilse de, günümüz kent tanımına uygun ilk şehirleşme örneklerinin Antik Çağ’da ve Mezopotamya, Akdeniz ve Çin uygarlıklarında görüldüğü üzerinde genel bir uzlaşısı vardır.

Şehrin tarihsel gelişimi, tarihsel sürece ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte, evrensel anlamda *Antik*, *Feodal* ve *Modern* dönemler olarak üç ana kategori içerisinde sınıflandırılabilir.

1.1.1.2.1. Antik Şehir

Arkeolojik verilere göre, şehir tanımını karşılayan ilk yerleşimler, Ur, Uruk, Babil, Eridu ve Lagaş gibi örneklerle, Antik Mezopotamya uygarlıklarında görülmüştür (Işık, 2018). Antik Hint ve Çin medeniyetlerinde de nüfus bakımından şehir sayılabilecek yerleşimler kaydedilmiştir. Antik şehrin en belirgin gelişkin örnekleri, Doğu Akdeniz medeniyetinde, özellikle Antik Grek coğrafyasında, Atina, Sparta, Truva, Miletos, Efes gibi daha birçok şehir devletleri (Site-Polis) şeklinde kurulmuştur. Antik dönem şehirciliğinin belirleyen temel etken kara ve deniz ticaret yolları üzerinde ki değiş-tokuş ilişkileri olmuştur. Bu kapsamda Antik Grek sitesini oluşturan temel dinamik, Akdeniz ve Ege üzerindeki deniz ticaretine yönelik doğal limanların varlığı

olmuştur (Mumford, 2013: 156-253). Antik Mezopotamya, Anadolu ve Asya coğrafyalarındaki şehirleşme örnekleri ise, İpek ve Baharat yolları gibi kavimler arası ticaret güzergahı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, tarihsel ticaret yolları üzerinde bulunan Sivas, Konya ve Diyarbakır gibi antik kökenli Anadolu şehirlerinin pazar ve kervansaray merkezli gelişimleri, antik çağ ekonomisinin antik şehrin oluşumu ve gelişimi üstündeki belirleyici etkilerine örnek olarak gösterilebilir.

1.1.1.2.2. Feodal Şehir

İlkçağ'ın sonlarına doğru, Asyatik kavimlerin doğu ve iç Avrupa'yı istilaları, devamında kavimler göçü ve nihayet Roma İmparatorluğu'nun dağılması Antik Site'den *Feodal şehre* geçişin temel belirleyeni olmuştur. Bu kapsamda dışarıdan gelen istila tehditlerine karşı savunma ihtiyacı, büyük şehirler yerine korunaklı küçük yerleşim birimlerini temel bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır. Marver'in “duvarlarla çevrili insan yerleşimleri” ifadesi, bu ihtiyacı ifade etmektedir (Demirer vd, 1999: 29). Böylece, feodal şehirlerin oluşmasında ve gelişmesinde, öncelikli olarak savunma ihtiyacının ve yerel ekonomik ilişkilerin belirleyici olduğu söylenebilir.

Feodal şehirler, kopuk bir zincirin halkaları olarak, dış ilişkilerden uzak ve içine kapalı bir sistem olmanın yanı sıra, düşman saldırılarında köylülerin korunmak için sığındıkları yerleşim yerleri olmuştur (Tuna, 2012: 221). Bununla birlikte, Ortaçağ Avrupa şehri, çağın genel düşünsel niteliğine uygun olarak, fiziksel bakımdan kilise merkezli gelişmiştir. Öyle ki Antik Yunan sitesinde tapınak ne ise Ortaçağ Avrupa şehrinde de kilise o olmuştur (Pirenne, 2014: 154-155).

Ekonomik anlamda ise, toprak ve kişisel ilişkilere dayanan feodal sistem, kendi içine kapalı bir yapıya sahip olmakla birlikte şehir ve köy arasında bir ticari ilişki söz konusudur (Öksüz, 1980: 89). Pirenne göre (2014: 9) Ortaçağ boyunca şehirlerin gelişimi feodalitenin belirleyici toplumsal güçleri olan ruhbanlara ve zanaatkarlara rağmen tüccarlar tarafından sağlanmıştır. Bu bağlamda, Ortaçağ şehrinin üç temel özelliği, feodal ekonomiye rağmen *ticaret*, *sermaye* ve feodalitenin baskısına karşı *özgürlük* olmuştur. Böylece feodal üretim biçimine bağlı olarak, kırsal ekonomiyle kentsel ekonomi birlikte sürmüş, biri, ötekinin gelişimini engellememiştir (Pirenne, 2014: 100). Özetle, Ortaçağ kentinin temel niteliği, kale duvarları ile çevrili, kendine

özgü yasal düzene ve yönetim sistemine sahip bir yerel ticaret toplumunu barındırmış oluşudur.

1.1.1.2.3. Modern Kent

Uzak doğu Asya'dan başlayıp Anadolu üzerinden Avrupa kadar uzanan İpek Yolu ve Hindistan üzerinden Akdeniz limanlarına giden Baharat Yolu dönemin önemli kara ticaret yollarını oluşturmaktadır. Avrupalıların doğu coğrafyasının zenginliklerine ulaşmak için söz konusu ticaret yollarına alternatif yollar bulmaya çalışmışlardır. Coğrafi keşifler olarak literatürde yer edinen bu süreç yeni kıtaların bulunması ve tarihsel ticaret yollarının önemliliğini yitirmesine neden olmuştur. Okyanusa kıyısı olan liman şehirlerin önem kazanması *feodal şehir* sisteminin çözülüşünü ve *modern kente* geçişi doğurmuştur.

Avrupa'da yaşanan ve etkisi tüm dünyaya yayılan sanayi devrimi, bir çok alanda yapısal değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu değişimin belirgin etkilerini, üretim sektöründe yaşanan artış hızında görebilmek mümkündür. Endüstriyel üretimin artması ve kapitlazmin gelişmesi şehirlerin oluşumlarını etkilemiştir. Gelişen kapitalizmin etkisiyle üretimin kırsal alanlardan daha çok şehir alanlarında artmıştır. Buna bağlı olarak modern şehirlerin oluşumları ekonomik ilişkilerin gelişmişlikleri ile açıklanmaktadır. Modern kentlerin, kapitalizmin ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillendiği görülmektedir (Karakurt, 2006: 6). Bu dönemde, kentler, sanayi kapitalizmin işleyişine bağlı biçimde yaygınlaşan kitlesel üretim ve tüketim piyasaları için emek arzıyla hizmet ve ürün talebinin bulunduğu mekânlara dönüşmüşlerdir (Tosun ve Tosun, 1995: 46). Endüstri devriminin, tüketimi ve dolayısıyla üretimi topraktan bağımsızlaştıran ve sanayiye bağımlı hale getiren etkisi, insan yerleşiminin coğrafi dağılımını da belirlemiş, kitleleri üretimin ve tüketimin dolayısıyla ticaretin merkezileştiği sanayi kentlerine itmiştir. Bu kapsamda, şehirdeki ekonomik faaliyetin, mevsimlik kırsal tarıma kıyasla sürekliliği ve kesintisizliği, dolayısıyla istihdamın ve kazancın kalıcılığı, ve nihayet kentsel yaşamın sunduğu yaşam kalitesi ve konforu, insanlar açısından kenti yerleşmek için daha cazip kılan temel etkenler olmuştur.

1.1.2. Kentleşme

Kentleşme, bir yerleşim biriminin kent haline gelmesi sürecini anlatır. Kentlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve değişimi, kentleşme kavramıyla ifade edilir (Kaypak, 2013: 81). Bir başka ifadeyle kentleşme, dar anlamıyla, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artışı tanımlar. Geniş ve modern anlamda ise, sanayileşmeye koşut olarak, kent sayısının artması, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir. Bununla birlikte, kentleşme, ekonomik, teknolojik, politik ve psiko-sosyolojik etkenlerle de gelişir. Bu dört kategoriden oluşan kentleşme öğelerini birbirlerinden kesin şekilde ayırma imkanı yoktur (Keleş, 1993: 19, 25).

Kentleşme, belirli bir zamana ve ülkeye göre, kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı ve oranını vermektedir. Bu nüfusun değişimi ile birlikte görülen ekonomik ve toplumsal değişmeyi de belirleyen bir süreçtir (Bal, 2006: 61). Bu bağlamda kentleşme, evrensel bir olgu olarak, politik, ekonomik ve sosyolojik değişmelerin sonucu ve belirleyenisidir. Toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere kentlerin biçimlenmesinde etkili olmaktadır (Kaypak ve Dağdelen, 2013: 512). Böylece kentleşme bu yapılardan etkilenirken, bir yandan da bu yapıları dönüştürür ve biçimlendirir (Tosun ve Tosun, 1995: 45).

Kentleşmenin tarihsel süreci, kentin özellikle ortaçağ şehirlerinden günümüzdeki küreselleşme ortamında oluşan küresel kent biçimine dek gelişimine koşut olarak, *Klasik Şehir*, *Modern Kent* ve bu kapsamda *Metropol Kent* ve *Dünya Kenti* gibi çeşitli dönemsel kategoriler içerisinde sınıflandırılabilir.

Klasik Şehir ile ilgili olarak literatürde birden fazla tanımlama bulunmaktadır. Farklı tanımların ortak yönleri, şehri mekân ile açıklama çalışmalarıdır. Klasik anlamıyla şehir, bir coğrafi alanda kurulan pazarlar etrafında oluşmuştur. Bu yönüyle, tarihsel bir sınıflandırma olarak klasik şehir (Bayartan, 2005: 87), Greko-Roman antik sitesini (Marchese, 1983) ve Ortaçağ şehrini (Pirenne, 2014) tanımlamaktadır.

19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan *Modern Kent* (Choay, 1969) Endüstri Devrimi'yle birlikte ülkelerin çeşitli bölgelerinden insanların kırsaldan göç ederek yerleştikleri ve süreçle nüfusun yoğunlaştığı kentlerdir. Bu bağlamda Modern Kent, modernitenin tarafından biçimlendirilmiş mekânı tanımlar (Alptekin, 2014: 41).

Endüstri Devrimi sonrası kentleşmeyi tarif eden ve bu bakımdan daha yeni bir kategori olarak *Metropol Kent* ise, gelişen sanayinin istihdam talebi etrafında ekonominin ve dolayısıyla toplumun, ulusal ve bölgesel ölçeklerde merkezileştiği, böylece çözülen kırsal toplumun toplandığı yerler olmuşlardır. Bu kapsamda, endüstri devriminin öncü kenti olarak Manchester, hızla büyüyen nüfusuyla ve fiziksel alanıyla, metropol kent tipinin de erken örneğini oluşturmuştur. İstanbul, İzmir, Selanik, Halep ve Kahire gibi Osmanlı şehirleri de, özellikle modernleşme sürecindeki hızlı gelişimleriyle, metropol kent biçiminin Türk tarihindeki önemli deneyimlerini oluşturmuşlardır.

Dünya Kenti, en özet ifadesiyle, kentte yaşayanların o ülkeyle vatandaşlık bağlarının bulunup bulunmamasının belirleyici bir etken olmadığı durumu tanımlamaktadır. Buna göre, dünya kenti, orada yaşayanların tümünün homojen olarak aynı ulustan olmadıkları, farklı kimliklerin aynı anda yerleşik olabildikleri yüksek nüfuslu büyük kentleri tarif etmektedir. Bu özelliğiyle dünya kenti, çok uluslu bir yapı arz etmektedir. Küresel ekonomik ilişki ve yapı içerisinde önemli bir konuma sahip olan Dünya Kenti, aynı zamanda küresel siyasetin de önemli bir unsurudur (Ökmen ve Parlak, 2008: 225). Dolayısıyla, dünya kentin'in temel özelliklerinden biri de küresel ekonominin ve siyasetinin önemli ve ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Son tahlilde günümüzdeki dünya kentlerinin belirgin özellikleri, küresel ekonomik merkezler olmalarıdır. Günümüzde, New York, İstanbul, Londra, Paris ve Tokyo, sayıları gittikçe artmakta olan dünya kentlerine örnek olarak sayılabilir.

1.1.3. Küreselleşme

Teknoloji alanında bilişim tekniğinde işlemcilerin, iletişim tekniğinde kablolu ve kablosuz küresel ağların geliştirilmesi, bunlara bağlı olarak, ekonomide küresel piyasanın serbestleşmesi ve finansallaşması, siyasal alanda da ulus-devlet modelinin aşınması, birbirlerini karşılıklı üreten, belirleyen ve biçimlendiren, dolayısıyla birbirlerine bağımlı etkenler olarak, küreselleşme sürecini birlikte meydana getirmişlerdir. Küreselleşme sürecinin, teknolojik, ekonomik ve siyasal gibi birçok boyutu bulunmaktadır (Ökmen ve Parlak, 2008: 250).

Teknoloji alanında, özellikle iletişim ve bilişim alanlarında yaşanan devrimsel gelişmeler, küreselleşme sürecini hızlandıran etkenler olmuşlardır. Bu kapsamda, uydu teknolojisi ve kablosuz ağ gibi iletişim ve işlemci/chip ve internet gibi bilişim

olanaklarının gelişmesi, küresel bilgi paylaşımını kolaylaştırmış, yaygınlaştırmış ve hızlandırmıştır.

İletişim ve bilişim alanında yaşanan teknolojik devrim, sermayenin uluslar arası dolaşımının genişlemesine ve giderek küresel yayılımına zemin hazırlamıştır. Özellikle finansal sermayenin iletişim ağları üzerinden hızlıca ve daha geniş coğrafyalara yayılmasının neticesinde, küresel piyasada serbestleşme temelli bir ekonomik değişme ve buna bağlı olarak da siyasal yapılarda değişmeler meydana gelmiştir. 1929 küresel ekonomik buhranın etkisiyle hem siyasal hem de ekonomik alanda hakim olmaya başlayan Keynesyen düşüncede devletin iktisadi yapıdaki belirleyiciliği, küreselleşme sürecinde neoliberal düşüncenin etkisiyle tasfiye olmaya başladığı ve yerini özel sektörün almakta olduğu söylenilebilir. Küreselleşmenin liberal fikir mimarları Muray Rohtbard ve David Friedman gibi liberal düşünürlerdir. Bu düşünürler 1970’li yıllardan itibaren ‘piyasaların serbestliği ilkesi’ni çalışmalarının merkezine koymuşlar böylece “bırakınız yapsınlar” şeklindeki liberal ideolojinin geçerliliğini kanıtlamaya çalışmışlardır (Kürkçü, 2013: 2).

İkinci Dünya Savaşı sonrası çoğu ülkenin uluslararası sermaye dolaşımını katı bir denetime tabi tutmuş olduklarını ve IMF ve Dünya Bankası’nın, özel sermaye dolaşımının kısıtlı olduğu bir ortamda, uluslararası ticaret ve yatırımlara olanak sağlamak amacıyla tasarlandığını, bundan sonra sermaye dolaşımı üzerindeki kısıtlamaların zamanla kaldırıldığını ve 1980’lerin başında, Reagan ve M. Thatcher döneminde, uluslararası sermaye hareketlerinin hızlandığını; özellikle 1990’ların başında Sovyetlerin yıkılmasıyla finans piyasalarının gerçek anlamda küresel hale gelmeye başladığı görülmektedir. Gerçekten de bu dönemde küreselleşme sürecinin ivme kazanmasında IMF, Dünya Bankası, GATT ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı - Organisation For Economic Cooperation And Development (OECD) gibi uluslararası kurumların önemi büyüktür (Kıvılcım, 2013: 222).

Bu bağlamda kısa bir sürede devletçi ekonomiler rejimi terk edilmeye başlanarak, serbest ekonominin imkânlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Söz konusu durum teknolojinin üretimini ve dağıtımını elinde tutan ülkeler için yeni pazarlar kazanmak anlamına gelmektedir (Kürkçü, 2013: 3).

Küreselleşme sürecinde Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle, liberal ekonomik düşüncenin yerküre üzerindeki etkisinin genişlediği ve buna bağlı olarak ulus devletlerin dönüşüme uğradığı görülmektedir. Teknolojik ilerlemenin etkisiyle,

kapitalist anlamda sermaye dolaşımı ve birikiminin hızlanmasının sonucunda ulus devletlerin sınırlarının görece zayıfladığı ve gümrük duvarlarının sermayenin serbest dolaşımının önünde bir engel olmaktan çıktığı bilinmektedir.

1.1.4. Siyasal Değişme

Siyasal Değişme, mevcut siyasal yapının ve siyasal dengelerinin revizyona uğrayıp yeniden şekillenmesini ifade etmektedir. Siyasal değişmeyi meydana getiren başlıca etkenleri şöyle sıralamak mümkündür:

Ekonomik değişim ile siyasal değişme arasında doğrudan bir altyapı-üstyapı ilişkisi olduğu literatürde gösterilmiş bulunmaktadır. Dönemin ekonomik koşullarında meydana gelen değişimler ve dönüşümler ile siyasal dönüşümler arasında doğrudan ve dolaylı bağlar olduğu bilinmektedir. Özellikle Klasik Marksist metinlerde siyasal yapı ve siyasal oluşumların, üretim ilişkileri ve üretim biçimleri tarafından belirlendiği yaklaşımına genişçe yer verildiği görülmektedir. Özetle, siyasal değişme, pratikte iktisadî üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin yeniden üretimi anlamına gelmekte; böylece, bir toplumsal kurum olarak da iktisadî düzenin siyasî dille ve araçlarla ifadesi olmaktadır (Koçal, 2013a). Bu temel kuramsal veri çerçevesinde ekonomik krizlerin cereyan ettiği dönemlerin, siyasal değişmeyi gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak belirlediği görülmektedir. 1929 küresel ekonomik buhranın, Avrupa'da Faşizm ve Nazizm'in oluşmasında çarpan etkisi olduğu bilinmektedir. Keza 1973'lerde Arap coğrafyasında Müslüman ülkelerin İsrail Devleti ile yaşamış oldukları siyasi sorun ve savaşların sonucunda, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin, dünya petrol ihtiyacını tek başına karşılayan Arap ülkelerine yapmış oldukları ambargoya tepki olarak, bu ülkelerin Batılı ülkelere petrol satışını durdurma kararı almasının neticesinde küresel petrol krizi yaşanmıştır. Küresel petrol krizinin etkisiyle Türkiye, Yunanistan ve Şili gibi ülkelerde askeri darbeler meydana gelmiş ve siyasal bakımda otoriterleşme süreçleri yaşanmıştır. Bu bağlamda yaşanan ekonomik değişim ve ekonomik krizlerin etkilerinin gerek küresel ölçekte gerekse ulusal ölçekte siyasal değişmeyi meydana getirdiği ve siyasal değişmeyi belirlediği söylenilebilir.

Siyasal Değişmeyi meydana getiren bir diğer önemli etkeni, Sosyolojik Değişim olarak nitelendirmek mümkündür. Siyasal oluşumların belirlenmesinde toplumların mevcut sosyolojik yapılarının etkili olduğu tezine ilk değinen düşünür İbn-i

Haldun olmuştur. İbn-i Haldun’a göre toplumsal düzen, kırsal alanda yaşayan Bedevîler (çöl insanları) ve şehirlerde yaşayan Medenîler (şehirliler) arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucunda şekillenmekte ve siyasal değişmeyi belirlemektedir. Keza günümüz post-modern dünyasında da toplumların sosyolojik yapılarının siyasal değişmeyi meydana getiren güçlü bir etken olduğu tezi belirgin bir şekilde dile getirilmektedir. Özellikle kapitalist anlamda sermaye birikim ve dolaşımı yüksek olan coğrafyalarda sınıfsallaşmanın etkilerini görebilmek mümkündür. Yaşanan bu sınıfsallaşma, siyasal temsiliyeti ve nihayetinde siyasal değişmeyi belirlemektedir.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan çift kutuplu dünya düzeninde, bir tarafta başta ABD olmak üzere bazı AB ülkelerin bulunduğu Batı Bloğu’nda liberalizmin egemenliği ve yaygınlığı söz konusu olmaktadır. Diğer tarafta Doğu Bloğu olarak ifade edilen başta SSCB’nin ve Çin’in de aralarında bulunduğu bazı ülkelerde, Sosyalizmin özgün yorumları egemen olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle, bu iki kutuplu sistem etrafında şekillen siyasal ilişkiler de ve Soğuk Savaş dönemi olarak tanımlanan süreçte de siyasal ayrışma keskin bir şekilde görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde siyasal oluşumları belirleyen ve siyasal yapıları biçimlendiren hakim iki temel felsefi akım Liberalizm ve Sosyalizm idi. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Doğu Bloğu’nun yıkılmasıyla Soğuk Savaşın sonlanmasının açığa çıkardığı bir gerçek olarak Sosyalizm’in pratikte çözülmesiyle liberalizmin etki alanının genişlediği ayrıca Kimlik, kültür ve liderlik gibi faktörlerinin siyasal değişmeye etkilerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Nihayet, siyasal partilerin ideolojik değişime uğramasının ve yeni oluşan siyasal partilerin kimlik, kültür, cinsiyet ve liderlik gibi kavramlara dair tercihlerinin temelinde, siyasal değişmeyi belirleyen güncel politik etkenlerin yer aldığı söylenebilir.

1.1.5. Kürt Siyasal Hareketi

Kürtlerin yoğunlukta yaşadıkları bölgesel coğrafyaları içeren Türkiye, Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerde, Kürt kimliğine dayalı taleplerle odaklanan ve vurgu yapan çeşitli siyasal akımların ve örgütlerin, genel olarak “Kürt siyasal hareketi” diye adlandırılan bir üst kategori içerisinde ele alınmaları, evrensel entelektüel terminolojide ve akademik literatürde yerleşik bir kural halindedir. Bu durum ve tercih, öncelikle anılan ülkelerdeki Kürt siyasal örgütlenmelerinin, siyasal baskılar, hukuksal engeller ve rekabet gibi çeşitli belirleyici nedenlerle sayılamayacak düzeyde bölünmelere ve

çeşitlenmelere uğramış olmalarından kaynaklanan zorunluluğa dayanmaktadır. Bu durumun, diğer ülkelere göre Türkiye’de daha çok yoğun yaşanmış ve halen yaşanıyor olması itibarıyla, “Kürt siyasal hareketi” tanımının kullanılması, bu Tez’in yazımında da benimsenmiştir. Bununla birlikte, Irak’ta Kürdistan Demokrat Partisi (PDK) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (YNK) örneklerinde olduğu gibi, her ülkede Kürt siyasal hareketinin ana akımını ve örgütsel omurgasını oluşturan örgütsel merkezilikler olmuştur. Türkiye’de 1980 öncesindeki çoğulluğa karşın 12 Eylül darbesini takiben uygulanan güvenlik, yargılama ve seçim barajı gibi siyasal engelleme politikalarına bağlı olarak, Türkiyeli Kürt siyasal hareketi, 1990’lardan itibaren, odağında Kürt sorunundan kaynaklanan gerilimin devlet karşısındaki tarafı ve siyasal temsilcisi olma iddiasını elinde tutan hegemonik bir siyasal partinin durduğu tekil bir merkezde gelişmiş, ancak 2010’lu yıllarda çoğulculaşmaya yeniden erişebilmiştir. Bu nedenle, bu Tez’de, “Kürt siyasal hareketi” tanımı, 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi’nden (HEP) başlayarak sırasıyla. Demokrasi Partisi/ DEP, (1993-1994), Halkın Demokrasi Partisi/ HADEP (1994-2003), Demokratik Halkın Partisi/ DEHAP (1997-2005), Demokratik Toplum Partisi/ DTP (2005-2009), Barış ve Demokrasi Partisi/ BDP (2008), Halkların Demokrasi Partisi/ HDP (2012-..) sıralamasıyla ile devam eden siyasal örgütlenme ve faaliyet sürekliliğini ifade eder anlamda kullanılmıştır.

1990’ların başından bugüne devam eden tarihsel süreç boyunca, Halkın Emek Partisi’nden (HEP) günümüzdeki Halkların Demokratik Partisi’ne (HDP) süregelen siyasal örgütlenmelerin “Kürt siyasal hareketi” adı verilen etnik odak etrafında tanımlanması, ilk elde, kurucu, yönetici ve temsilci aktörlerinin bütünüyle yasal veya yasadışı Kürt örgütlenmelerinden gelmiş olmaları nedeniyledir. Nitekim bütün bu siyasal partilerin programlarında Kürt sorunu en merkezî yeri ve ortak temayı oluşturmuş, Halkların Demokratik Partisi’nden önce anılan tüm siyasal partiler, bu özellikleri gerekçe gösterilerek, “bölücülük” suçlamasıyla kapatılmışlar, seçilmiş parlamenter ve yerel temsilcilerle birlikte çok sayıda Kürt kökenli siyasetçi yargılanmış, onlarca yıl süreli hapis ve siyasal yasak cezalarıyla cezalandırılmışlardır. Bu Tez’in sunum aşamasında olduğu 2019 yılı itibarıyla, Halkların Demokratik Partisi’nin, aynı zamanda parlamenter olan Eş-Başkanları Selâhattin Demirtaş’ın ve Figen Yüksekdağ’ın aynı gerekçeye dayalı tutukluluk halleri üç yılı geçmiş, Diyarbakır başta olmak üzere üçü Büyükşehir, toplamda otuzu geçik Belediye Başkanı görevden alınmış, yerlerine

merkezî yönetim memurları vekâleten atanmış, Parti örgütlenmesi içerisinde yönetici veya üye olarak görev yapan çok sayıda insan, halen tutuklu veya gözaltında bulunmaktadır.

İkinci olarak, “Kürt siyasal hareketi” diye anılan kategori içerisinde sayılan tüm partilerin, 1991’den bu yana katıldıkları tüm genel ve yerel seçimlerden aldıkları oyların önemli orandaki çoğunluğu, genellikle her bir yerleşim biriminde kullanılmış oyların yarısından fazla olmak üzere Kürt kökenli nüfusun yaşadığı coğrafi bölgelerden elde edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye’de “Kürt siyasal hareketi” olarak adlandırılan örgütlenme sürecinin başlangıcı sayılan Halkın Emek Partisi (HEP) adaylarının listesinde aday oldukları Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), 1991 milletvekili seçimlerinde Türkiye genelinde %20 ve 5.066,571 oy almıştır. Parti’nin, örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu toplam on bir ilde (Adıyaman: 46.632/ %27,2, Batman: 53.523/ %52,8, Bitlis: 18.014/ %21,9, Diyarbakır: 149.955/ %49, Mardin: 92.904/ %53,9, Muş: 46.333/ %41,8, Siirt: 28.894/ %39,6, Şanlıurfa: 59.365/ %20,7, Şırnak: 41.297/ %61,2, Van: 42.694/ %22,3, Hakkâri: 9.214/ %19) aldığı toplam 588.825 oy, SHP’nin aldığı toplam oyun %10’undan fazladır (www.ysk.gov.tr).

HEP’in kapatılmasını takiben 1994’de kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), parti olarak katıldığı 1995 milletvekili seçimlerinde Türkiye genelinde 1.171,623 ve %4,2 oranında oy almış olmasına (www.ysk.gov.tr) rağmen, yüzde on ülke barajını aşamadığından, herhangi bir seçim çevresinden Milletvekili çıkaramamıştır (Kamer, 2018). Parti’nin, 1995 seçimlerinde örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu toplam on bir ilde (Adıyaman: 18.672/%9,5, Batman: 43.987/ %37,2, Bitlis: 8.054/ %10, Diyarbakır: 152.803/ %.46,3, Mardin: 37.233/ %22, Muş: 18.434/ %16,7, Siirt: 18.745/ %26,6, Şanlıurfa: 48.265/ %13,7, Şırnak: 17.130/ %25,9, Van: 61.006- %28, Hakkâri: 27.951/ %.54,2) aldığı toplam 452.280 oy (www.ysk.gov.tr), Parti’nin toplam oyunun üçte birinden fazladır.

HADEP, 1999 yılında yapılan Milletvekili seçimlerinde ise Türkiye genelinde 1.482,196 ve %4,7 oranında oy almasına rağmen, yüzde on ülke barajını aşamadığından dolayı bir kez daha milletvekili çıkaramamıştır (www.ysk.gov.tr). Parti’nin 1999 milletvekili seçiminde örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu

toplam on bir ilde (Adıyaman: 17.055/ %7,5, Batman: 60.804/ %43,4, Bitlis: 13.107/ %13,7, Diyarbakır: 186.808/ %.45,9, Mardin: 55.538/ %25,3, Muş: 37.020/ %31,8, Siirt: 18.319/ %22,1, Şanlıurfa: 69.900- %16,6, Şırnak: 20.752/ %24,1, Van: 87.307/ %35,7, Hakkâri: 28.101/ %.46,1) aldığı 594.711 oy (www.ysk.gov.tr), toplam oyunun yaklaşık üçte birinden fazladır.

1997 yılında kurulan Demokratik Halk Partisi'nin (DEHAP), Kasım 2002 tarihinde yapılan Türkiye genelinde 1.960,660 oy almış olmasına rağmen, yüzde onluk ülke barajını geçemediğinden, herhangi bir seçim çevresinde Milletvekili çıkaramamıştır. Parti'nin 2002 Milletvekilli seçiminde örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu toplam on bir ilde (Adıyaman: 25.666/ %12, Batman: 70.027/ %47,1, Bitlis: 30.352/ %29,6, Diyarbakır: 236.689/ %56,1, Mardin: 89.113/ %39,6, Muş: 49.302/ %38,1, Siirt: 000/00, Şanlıurfa: 83.600/ %19,3, Şırnak: 47.567/ %45,9, Van: 105.520/ %40,9, Hakkâri: 33.881/ %45,1) aldığı 771.717 oy (www.ysk.gov.tr), Parti'nin toplam oyunun yarısına yakınına karşılamaktadır.

Demokratik Toplum Partisi (DTP), 2007 Genel Seçimine bağımsız adaylarla girmiş, örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu on bir ilde (Adıyaman: 19.673/%8, Batman: 62.615/ %39,4, Bitlis: 25.314/ %21,8, Diyarbakır: 219.779/ %47, Mardin: 93.201/ %38,8, Muş: 64.438/ %45,8, Siirt: 36.320- %39,5, Şanlıurfa: 90.127/ %20,1, Şırnak: 63.866/ %51,8, Van: 99.973/ %32,6, Hakkâri: 49.560/ %56,2) toplam 824.866 oy almıştır (www.ysk.gov.tr).

Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), 2011 Milletvekili seçimine bağımsız adaylarla girmiş, örneklem olarak seçilen ve Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu on bir ilde (Adıyaman: 20.063, Batman: 113.378, Bitlis: 58.748, Diyarbakır: 419.095, Mardin: 195.581, Muş: 75.885, Siirt: 51.809, Şanlıurfa: 182.915, Şırnak: 125.282, Van: 211.131, Hakkâri: 94.660) toplam 1.548.547 oy almıştır (www.ysk.gov.tr).

Üçüncü olarak, yukarıda anılan siyasal partilerin, kronolojik olarak Türkiye’de “Kürt siyasal hareketi” olarak adlandırılan kategoriye oluşturduklarının kabul edilmiş olmasının bir gerekçesi de, bu partilerin Genel Başkanları başta olmak üzere merkezî ve yerel yönetimlerdeki tüm temsilcilerinin, çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’ndeki illerin seçim çevrelerinden seçilmiş olmalarıdır. Bu kapsamda, Haziran 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi’nin (HEP) adayları, Ekim 1991’de düzenlenen

milletvekili seçimlerinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden seçime katılmışlar, bu adaylar, başta Parti'nin Genel Başkanı Fehmi Işıklar başta olmak üzere, Salih Sümer, Mahmut Uyanık, Sedat Yurttaş, Hatip Dicle ve Leyla Zana Diyarbakır'dan; Ahmet Türk, Mehmet Sincar ve Ali Yiğit Mardin'den; Mahmut Alınak, Orhan Doğan ve Selim Sadak Şırnak'tan; Zübeyir Aydar ve Naif Güneş Siirt'ten; Nizamettin Toğuç, Batman'dan; Remzi Kartal Van'dan; Sırrı Sakık Muş'tan; Mahmut Kılıç Adıyaman'dan Milletvekili olarak seçilmişlerdir (Kamer, 2018; www.secim.haberler.com). HEP'in kapatılmasının ardından kurulan HADEP'in Genel Başkanı Murat Bozlak, 1995 ve 1999 milletvekili seçimlerinde Diyarbakır'dan birinci sıra aday olarak seçimlere katılmış ise de, Parti seçim barajını aşamadığından seçilememiştir (www.aa.com.tr, 2011). 2007 seçimlerine bağımsız adaylarla katılan Demokratik Toplum Partisi/ DTP Genel Başkanı Ahmet Türk Mardin'den, BDP Genel Başkanı Selâhattin Demirtaş, 2011 seçimlerinde Hakkâri'den, 7 Haziran 2015 seçimlerinde HDP'nin Eş-Başkanları Selâhattin Demirtaş İstanbul'dan ve Figen Yüksekdağ Van'dan, sonraki Eşbaşkanlar Sezai Temelli Van'dan, Pervin Buldan ise İstanbul'dan 24 Haziran 2018 Milletvekili adayı olmuşlar ve seçilmişlerdir. Diğer yandan, Türk siyasal hayatında Kürt kimliğini ve politikleşmesini önceleyen temsilcilerin ilk kez Meclis'e girdikleri 1991'den bu Tez'in sunulduğu 2019 yılına kadar süreç boyunca, “Kürt siyasal kategorisi” içinde sayılan partilerden seçilen milletvekillerinin ve Belediye başkanlarının büyük çoğunluğu da yine Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerden ve ilçelerden seçilmişlerdir.

Dördüncü ve son olarak, Bu Tez'de, parti isimleri yerine “Kürt siyasal hareketi” adı verilen kategorinin kullanımının tercih edilmiş olmasının üçüncü gerekçesi, özellikle 2010'dan itibaren Kürt kimliğini ve sorununu merkeze alan birden fazla siyasal parti örgütlenmesinin kurulmuş ve faaliyete başlamış olmasıdır. Bu nedenle, bu Tez'in yazıldığı güncel koşullarda, “Kürt siyasal hareketi” kategorisinin uzantısı olarak HDP, Türkiyeli Kürt kimliğinin etnik ve coğrafi siyasal davranışını ölçmede, tanımlamada ve değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Güncel ideolojik, politik ve örgütsel çeşitlenme ve çoğulculuşma ortamında, tüm örgütsel aktörlerin aynı anda veri kaynağı olarak kullanılabilmesi, ortak bir kategoriye başvurmayı zorunlu kılmaktadır.

1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE: MARKSİST KENT KURAMI

Bu Tez'in teorik paradigması, Marksist kuramın, kenti ve kentleşmeyi, ekonomik alt-yapısal etkenleri etrafında ele alan yaklaşımı çerçevesinde belirlenmiştir. Bu kuramsal ışık altında, Diyarbakır'da 2000'li yıllarda yaşanan kentleşme süreci, yerel sosyo-ekonomik yapılar ve değişimler etrafında ele alınmıştır. Bu çerçevede, yerel sosyo-ekonomik yapıların değişimlerini gösteren veriler, özellikle yerel sermaye birikimi ve dolaşımı, kentleşme sürecinin temel etkeni olarak değerlendirilmiştir.

18. ve 19. yüzyıllar boyunca, buhar enerjisinin üretim tezgâhlarında kullanılmasıyla birlikte seri üretime geçilmiş, çok sayıda makinenin bir araya getirilmesiyle büyük fabrikalar kurulmuştur. Avrupa kıtasında sermaye birikimini artıran bu süreç, evrensel literatürde Sanayi Devrimi adıyla yer edinmiştir. Kentsel endüstriyel topluluk, kentlilerin üretim kapasitesini büyük ölçüde artıran elektrik ve buhar gibi cansız güç kaynaklarını kullanır (Sjoberg, 2002: 41). Sanayi Devrimi olarak ifade edilen bu süreçte seri üretime geçilmesiyle birlikte fabrikalarda iş gücüne olan ihtiyacın artması sonucunda, kırsal alanlardan kentlere büyük bir göç yaşanmıştır. Üretim araçları ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişim, sermaye birikimini artırdığından, siyasal ve ekonomik yapıda klasik liberal anlayışın etkisi ve belirleyiciliği söz konusu olmuştur. Klasik liberal yaklaşımda, piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olduğu doğal düzen savunulmaktadır. Doğal düzende, görünmez el, ekonomiyi kendi haline bırakacak ve böylece tam istihdam dengesi sağlanılacaktır. Kapitalist ülkelerde kentleşme politikasının özeti, devletin kentleşme sürecinin olabildiğince dışında kalmasıdır (Şahin, 2013: 140). Klasik liberal anlayışın yaygın olduğu İngiltere'de yaşanan endüstri devrimi ile kentlere yönelik büyük göçlerin yaşandığı, kentleşmenin fabrikaların etrafında şekillendiği ve geliştiği görülmektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile derin bir ekonomik kriz yaşayan kapitalist sistem, krizin etkilerini minimize edip sermaye akışını sağlamak için devletin piyasaya müdahalesini ve istihdam yaratmasını ön gören bir süreç izlemiştir. Devletin piyasaya müdahale etmesi ve istihdam yaratması literatürde Keynesyenizm olarak yer almaktadır. Keynesyenizm süreç içinde bir takım ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Ulus Devletlerin gümrük duvarlarını yükseltmesiyle oluşan katı sınırların sermaye akışında büyük engeller meydana getirdiği ve büyük krizlerin

yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Yaşanılan ekonomik krizler, siyasi krizlerin açığa çıkmasına neden olduğundan; akabinde yeni bir ekonomik sistemin ihtiyacını doğurmuştur. Neoliberal yaklaşım olarak literatürde yer edinen bu yeni ekonomik sistem, sermaye akışını hızlandırmakta, devletin piyasaya müdahalesini azaltıp ve bu süreçte gümrük duvarlarını hafifletip Ulus Devletlerin sınırlarını aşındırmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren devletin küçülmesi söylemi ile kabul görmeye başlayan küresel neo-liberal politikalar; özelleştirme politikaları, uluslararası sermayeye yönelik engellerin regüle edilmesi, kalkınma ve sanayileşme politikalarının kapitalistleşmiş merkez ülkeler tarafından kontrol edilmesi şeklinde somutlaşmıştır (Acar, 2017: 252).

Kapitalist sistemlerde kentler, piyasa mekanizmasının işleyişine bağlı olarak şekillenirler (Şahin, 2013: 142). Neo-liberal politikaların yerküre üzerinde yaygınlaşıp uygulanması, ulus devletleri küresel ölçekte sermayenin akışını ve sınırlarını belirleyecek konumdan çıkarıp, bu süreci yöneten ve denetleyen birkaç metropol kentin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Küreselleşme denilen süreç, zamansal ve mekânsal bağlarından koparak akışkanlaşan sermaye döngüsünün düğüm noktaları olarak şehirleri öne çıkartmıştır (Bora, 2000: 71). Küreselleşme süreciyle eriyip yok olmanın ötesinde coğrafi varlıklar olarak kent-bölgeler, mevcut durumda önemli ölçüde gelişmekte, serpilmektedirler (Scott, 2001: 815). Sermayenin, kentsel alanlarda birikimini ve dolaşımını artıran Neoliberal politikalar, kentlerin metropolleşmesi ve bölgeselleşmesi sonuçlarını meydana getirmiştir.

Kentlerin ve kentleşmenin oluşumuna dair birden çok yaklaşım mevcut olmakla birlikte sermaye birikim süreçleri ile kentleşme arasında bir ilişkisellik kurmak gerekmektedir. Bu bağlamda hem kentlerin oluşumu hem de kentleşme sürecini, dönemin iktisadi faaliyetleri ile açıklayan Marksist yaklaşım daha açıklayıcı olmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak, bu Tez’de kuramsal çerçeve olarak Marksist yöntem benimsenmiştir.

1.2.1. Klasik Marksist Düşüncede Kent ve Kentleşme: Kentin Kökeni ve Politik Ekonomisi

Kapitalizmin gelişmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan kapitalist kentler, toplumbilimcilerin ve sosyal kuramcılarının önemli laboratuvarları haline gelmiştir (Türk, 2015: 47). Bu bağlamda, Klasik Marksist metinlerdeki kapitalist üretim biçimlerine ve

ilişkilerine yönelik genel eleştirel yaklaşım, kapitalizmin modern kentleşmeyle ilgisine de aynı biçimde yansımaktadır. Klasik Marksizm'in kurucularından Marx'ın bu içerikteki çalışmalarında, kente ilişkin toplumun ekonomik-sınıfsal-siyasal yapılanmaları bağlamında değinmeler varsa da özgün bir konu olarak kent-kentleşme kavramları üstünde bir değerlendirme ya da kuramsallaştırmaya rastlanamaz (Koçal, 2013b: 56).

Klasik Marksist düşünce, kente dair yaklaşımını, en özet ifadesiyle, kendi Tarihsel Maddeci ve ekonomik determinist felsefi özünün üstünde, kentin tarihsel antropolojisine dayandırarak kurmuştur. Bu kapsamda, özellikle Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1990) adlı eserinde, kentin tarihsel serüvenini, insanın tarımsal üretime ve dolayısıyla yerleşik hayata geçtiği klan düzeninden başlatıp günümüzdeki kapitalist kentine varan süreçte, üretim araçlarına, biçimlerine ve ilişkilerine dayandırdığı Marksist yöntemi etrafında işlemiştir. Buna göre, Klasik Marksist düşünüş, kentin tarihsel gelişimini, sosyo-ekonomik alt-yapıları üzerinde, *kölecî, feodal ve kapitalist* modellerle açıklamışlardır.

Klasik Marksist düşüncenin felsefi temelini oluşturan Tarihsel Maddeci yaklaşımını ifade eden, tarihin üretim ilişkileri üstünde cereyan eden sınıfsal çatışmaların sonucunda ilerlemekte olduğu iddiasına (Marx ve Engels, 116: 2011) dayalı ilkesel tutumu, kent ve kentleşme bahsinde de yansımalarını bulmaktadır. Buna göre, kent ve kentleşme, sermaye birikim sürecini sürekli kılacak ve toplumsal kontrolü sağlayacak bir araç olarak işlev görmektedir (Şengül, 2007: 71). Bu bağlamda, kır ve kent ayrımı, en büyük maddi ve entelektüel iş bölümü olduğundan (Türk, 2015: 51) kırsal hayatın aksine kentler, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki çatışmanın daha da keskinleşeceği alanlardır. Böylece, Marx için kent, kendinden değerli (intrinsic value) bir şey değildir ama Sosyalist topluma geçişi sağlaması bakımından araçsal bir değere (instrumental value) sahiptir (Şahin, 2013: 112).

1.2.2. Neo-Marksist Düşüncede Kent ve Kentleşme: Bir Ekonomik Birim ve İşleyiş Olarak Kent

Neo-Marksist yaklaşım, kapitalist sermaye birikiminin, 20. yüzyılın başından itibaren yaşamış olduğu krizleri çözmek amacıyla, kentler ve metropol kentler aracılığıyla sermaye birikim ve dolaşımı aktifleştirmeye dönük olarak uygulamış olduğu

politikaları analiz etmektedir. Özetle neo-Marksist yaklaşım, kentlerin-metropol kentlerin, sermaye birikim ve dolaşım sürecindeki önemini ve rolünü açıklamaya çalışmaktadır. Kapitalizm, kenti kendi mantığı çerçevesinde dönüştürürken, onu sadece yaşam mekânı olarak değil aynı zamanda değişim değeri olan bir meta olarak da görmektedir (Şengül 2010, Aktaran Güler, 56: 2011). Buna göre, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri, sermaye birikim süreçlerinden bağımsız olarak anlaşılamaz ve kentleşme süreçleri de, piyasa değişimlerinin zorunlu sonucudur (Koçal, 2013b: 57). Neo-Marksist düşünce birikimi içerisinde kent ve kentleşme konuları üzerinde eserler veren çağdaş düşünürlere, *Henri Lefebvre* (1901), *David Harvey* (1935) ve *Manuel Castells* (1942) örnek gösterilebilir. Mekân ve toplum ilişkisine odaklanarak Marksist bir yaklaşım öneren bu kuramcılara göre, mekânın ve dolayısıyla kentin toplumsal yapılarla ilişkileri içerisinde ele alınması gerekir (Işık, 1994: 17).

Bu Tez'in kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında, çalışma alanı olarak belirlenen Diyarbakır'da özellikle son yirmi yıl içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik ve kentsel değişimin neoliberal kent modeline uygun olduğunun kabul edilmesinden hareketle, vakanın, özellikle kentsel kapitalistleşmeye dayalı temelleri ve etkenleri bakımından açıklanışına en uygun kuramsal içeriği sağladıkları kabul edilen Neo-Marksist düşünürler *Henri Lefebvre*'nin *Mekânın Üretimi* (2014), *Harvey*'in *Sermayenin Mekânları* (2012a) ve *Manuel Castells*'in *Kent, Sınıf, İktidar* (2015) eserlerinden yararlanılmıştır. Bu kaynaklarda, kent ve kentleşme süreci, toplumun sosyo-ekonomik temelde üretim faaliyetlerinden ve ilişkilerinden oluşan bir ekonomik birim ve işleyiş olarak ele alınmaktadır. Buna göre, mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerir ve toplumsal süreçler de esas olarak mekânsaldır (Katznelson, 2003: 10-11).

Bu kapsamda, *Harvey* ve *Castells*, kenti üretimin ve tüketimin örgütlendiği ve dolayısıyla kapitalizmin yeniden üretildiği mekânlar olarak kent tanımını Marksist bir çerçeveye oturtmaktadırlar. Bu kapsamda, *Harvey*, araştırmasının odağına sermaye birikim sürecini yerleştirirken, *Castells* ise toplumsal tüketim faaliyetleri ve ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan *Harvey*'in yaklaşımı, *sermaye mantığı*, *Castells*'in ise *sınıf mantığı* olarak tanımlanılmıştır. Sonuçta *Harvey*'in ve *Castells*'in ortaklaştıkları teorik yaklaşım, kentin üretim işlevi ile birlikte kendisinin de doğrudan bir ürün oluşu, dolayısıyla üretim ve tüketim süreçlerine bağımlı biçimde ele

alınmasıdır. Böylece Harvey'in ve Castells'in ortaklaştıkları kuramsal yaklaşım kenti, bizzat metalaşmış bir mekân olarak belirlemektedir (Sönmez, 2012: 2-3).

1.2.2.1. Henri Lefebvre: Kapitalizmin Mekânsal Üretimi Olarak Kent

Marksist tartışmalara, gündelik hayat ve kent ile kentleşme tartışmalarına katkılarını sunan Lefebvre, bir taraftan Marksist teoriye mekân boyutu katarken, diğer taraftan mekân tartışmalarına önemli Marksist açılımlar sağlamıştır. Lefebvre'nin mekân ve mekânın üretimi yaklaşımı, hem kuramsal tartışmalar hem de somut araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır (Ghulyan, 2017: 2). Lefebvre, mekânın ilişkiselliğini kapitalist üretim araçları ve üretimin diyalektik süreçleri bağlamında incelemiştir (Ertürk, 2013: 42). Buna göre metaların üretimi ile başlayan kapitalizm, zamanla mekânın da metalaşması ve bir meta olarak üretim aşamasına geçmiştir (Lefebvre, 2014: 360, 407, 417). Bu bakımdan, Lefebvre'nin "mekânın üretimi" diye adlandırdığı kavramsal önermesi, malların üretilmesinin ötesinde, şehirlerin, kurumların, bilginin toplamda toplumu oluşturan tüm öğlerin kapitalist tarzda üretimini içermektedir (Kurtar, 2013: 203). Böylece, mekânların ve yerlerin, kentleşme süreci açısından önem kazanmasıyla doğrudan üretkenliği olmayan mekânın tüketimine geçilmektedir (Lefebvre, 1991a: 352-353, aktaran Turhanoglu, 2014: 72). Bu çerçevede Lefebvre, modern kent planlamasının ve özellikle konut inşasının, sermaye birikimini hedeflemesini dolayısıyla, kapitalizme özgür bir nitelik taşıdığı görüşündedir (Sönmez, 2012: 60-61). Sonuçta mekânın üretimi, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine eşlik etmektedir. Bu kapsamda, günümüzde sınıf mücadelesi her zaman olduğundan daha fazla mekânda gerçekleşir (Lefebvre, 2014: 83, 90). Bu haliyle kent, birbirleriyle çatışmalı çıkar mücadelelerinin aktörleri tarafından üretilen, dönüştürülen ve yeniden-üretilen bir mekân olarak tarif edilmektedir (Sönmez, 2012: 69). Buradan hareketle Lefebvre (2002: 28) "kapitalizmin bir mekân karakteristiği" olduğu sonucuna varmaktadır. Özetle, Lefebvre'ye göre mekân, üretimden doğan toplumsal ilişkileri yansıtıyor oluşu nedeniyle, toplumsal üretimin görünümüdür ve böylece her toplumsal düzen kendine özgü mekânı üretmektedir (Lefebvre, 2014: 62,67). Bu halde, yaşam düzeninde ve mekânda gerçekleşen değişimler, karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırmakta, toplum mekânı, mekân da toplumu şekillendirmektedir (Lefebvre, 2010: 43-44).

1.2.2.2. Manuel Castells: Kapitalist İlişki Ağları Olarak Kent

Neo-Marksist kuramın kent ve kentleşme üzerinde duran bir başka önemli temsilcisi, Fransız düşünür *Manuel Castells*'tir (1942).

Castells'e göre, kentsel mekân, ekonomik-siyasal-ideolojik düzlemde ekonominin belirleyiciliği tarafından oluşturulmaktadır. Buna göre, toplumsal oluşumların ekonomik, politik ve ideolojik gelişim aşamaları, mekânda görünürlük kazanmaktadır (Şengül, 2001: 17; Sönmez, 2012: 64). Castells'in "kentsel sistem" olarak adlandırdığı işleyiş, sermaye birikiminin yeniden-üretimi ve emek-gücünün yeniden-üretimi üzerine inşa edilmiştir (Sönmez, 2012: 56). Castells'e göre günümüz koşullarında, kentsel sistemin temel işlevi, üretimden önce tüketim sürecidir. Castells, tüketimi kenti tanımlamada, bir anahtar etken olarak değerlendirmektedir (Topal, 2004: 282). Bu bağlamda Castells, kenti tanımlarken "kolektif tüketim" kavramına başvurmaktadır. Buna göre, kapitalist toplumlarda kentsel mekânın temel özelliği, ekonomik işlevlerinde gizlidir. Üretim ve dolaşım, kent-üstü yapılarda örgütlenirken kollektif tüketim ise kentsel alana özgü bir süreç olarak gerçekleşmektedir (Şengül, 2001: 17).

Diğer yandan, Castells, kent-sermaye ilişkisi kapsamında, kapitalizmin küreselleşmesine koşut olarak kentlerin de küresel ilişkileri üzerinde inşa ettiği bir "Bağımlı Kentleşme" kavramını önermektedir. Bu kapsamda Castells, gelişmiş ülke kenti ile azgelişmiş ülke kenti arasında bir bağımlılık ilişkisinden söz etmektedir. Buna göre, gelişmiş ve azgelişmiş olmak üzere iki ülke kategorisi söz konusudur. Az gelişmiş ülke kabile veya feodal yapı iken, egemen ülke ise kapitalist aşamada, endüstri öncesi veya sonrası aşamadır (Türk, 2015: 52). Buna göre, gelişmiş ülke kenti ile az gelişmiş ülke kenti arasında bir tür bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Bağımlı kentleşme kavramı ile az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme kavramı; piyasa mekanizması içinde az gelişmiş ülkelerde kalkınma sürecinde kırsal ve kentsel ülkelerde modern kesimin gelişme hızı kentlerde ya da köylerde tüm emek arzına iş olanağı sağlamaktan uzaktır (Hayta, 2016: 171). Az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme süreci, bir bakıma kapitalist sistemin hinterlandtaki kaynaklar üzerinde egemenlik kurup sömürdüğü bir olguyu ifade eder. Yine, daha küçük ölçekte, kırsal alanlardaki kaynakları çıkaran ve bunları kullanmak için gerekli araçları elinde bulunduran yerel kentler bulunduğu gibi, uluslararası kent

kimliği olan diğer daha büyük yerleşim yerleri hem çok yakınlarındaki hem de sistem içindeki diğer kentlerin artı ürününün sömürülmesinin organize edilmesinde yer alırlar (Marin, 2004: 35). Diğer yandan, gelişmiş kapitalist ülkelerde ise üretim bölgesel ve ülkesel düzeyde gerçekleştiğinden, kentler, üretimin mekânı olmaktan çıkmıştır. Üretim sürecindeki farklı aşamalar farklı merkezlerde gerçekleştiği ve dağıtım da merkezler arası yapıldığından, kentsel mekân, dağıtım işleviyle açıklanamaz (Bal, 2006: 166).

1.2.2.3. David Harvey: Sermayenin Mekânı Olarak Kent

Neo-Marksist düşünür David Harvey, Marksist sermaye kuramını coğrafi mekânın inceleme alanına katmaya çalışmış ve bu süreçte geliştirdiği yaklaşıma “tarihi-coğrafi materyalizm” adını vermiştir (Sönmez, 2012: 36; Harvey, 2008: 30-31). Harvey’i çağdaşı olan diğer neo-Marksist düşünürlerden ayıran temel özelliği, kapitalizmi klasik Marksist metodun sermaye, üretim ve sınıf odaklı yaklaşımının dışında kent üzerinde inceliyor oluşudur. Eserlerini ve çalışmalarını çoğunlukla kent sosyolojisi ve kent ekonomisi alanlarında yoğunlaştıran Harvey, kapitalizmin gelişiminin kaynaklarını kentleşme süreçlerinde aramaktadır. Bu kapsamda Harvey’e göre (2008: 40) kapitalizm, bir politik-ekonomik bir düzen olarak gelişimini coğrafi yayılımı, mekânsal düzenlemeleri ve bölgesel eşitsizlikleri olmaksızın gerçekleştiremezdi. Böylece, bir kent sosyoloğu olmaktan öte bir kuramcı olarak Harvey’in Marksizm’i kent ve kentleşme olgularına uyarladığından söz edilebilir. Bu kapsamda Harvey (2003a: 32) kenti, toplumsal davranışın belli bir coğrafya ve belli bir mekânsal biçim edinmesiyle ilişkilendirerek tanımlamaktadır. Bu haliyle, kentin mekânsal biçimi, insan davranışının temel bir belirleyicisi olarak görülebilir (Harvey, 2003a: 47-48). Sonuçta, kenti, toplumsal süreçle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem olarak düşünmek gerekir. Bu sistem, ekonomik ve toplumsal kaynakların coğrafi dağılımını içerir (Harvey, 2003a: 68).

Harvey, sanayi kapitalizminden günümüze varan süreçte, kentlerin sermaye birikim ve dolaşım sürecindeki işlevi ve etkisi üzerinde, kentlerin toplumsal ve ekonomik koşullarının değişimini ele alır (Sönmez, 2012: 36, 43). Bu bağlamda Harvey, kentsel mekânın önemini, kapitalist üretim ilişkileri ile açıklamakta (Arslanoğlu, 2000: 70) ve kentsel mekânı, bir kapitalist sermaye birikim aracı olarak tanımlamaktadır. Bu ise, kapitalizmin, kentleşmenin ihtiyaç duyduğu artı-ürünü ürettiği anlamına gelir

(Harvey, 2012b: 45). Bu kapsamda Harvey'e göre (2012b: 11) kentsel konut ve altyapı üretimi, kapitalizmin genel işleyişine bağlı olmaktan öte, sermaye birikiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Harvey'e göre bu durum, kentleşmenin ihtiyaç duyduğu kârın kentsel mekânda kapitalist üretiminden kaynaklanmaktadır. Çünkü, kapitalizm, sürekli olarak elde ettiği kârın absorbe edilmesi için kentleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Böylelikle, kapitalizmin gelişimiyle kentleşme arasında iç içe geçen bir bağıntı ortaya çıkmaktadır (Harvey, 2012b: 45). Bu bağlamda Harvey, kentin sermaye birikimindeki rolünü, *mekânın değişim değeri* üzerinden ele almakta ve incelemektedir. Buna göre, kapitalist ekonomide mülk sahibi bireyin, var olan ve gelecekte muhtemel değişim değeri olarak çifte çıkarı vardır (Harvey, 2003a: 148). Böylece, kentin değişen mekânsal biçimi ve bunun içerisindeki kaynakların sürekli tükenme, yenilenme ve yaratılma süreci, gelir dağılımını etkiler ve gerçek gelirin yeniden dağıtılmasındaki başlıca mekanizmayı oluşturur (Harvey, 2003a: 69).

Yaratılan bir mekân ekonomisi her tür ikame, inkıta, çöküş, kayma ve büyüme etkisine açıktır. Tek tek kentlerin ünleri ve önemleri büyük oranda artığın coğrafi dolaşımına göre konumlarına bağlıdır. Kentselliğin nitel özellikleri de, benzer şekilde artık niceliğinin toplam artış veya düşüşünden olduğu gibi, artığın hangi oranda yoğunlaştırılabilir biçimde üretildiğinden de etkilenir. Kapitalizmin yayılmacı bir güce sahip olduğu kolaylıkla görülür; varlığı, artık-değerin artırılmak üzere dolaşıma sokulmasına bağlı görüldüğünden, ayakta kalabilmek için yayılmak zorundadır. Kentsellik, gördüğümüz gibi, bu süreçte çok önemli bir rol oynar. Kent, çevresinde giderek büyüyen nicelikte artık-ürünün koparılabilceği etkin bir mekânın yaratıldığı üretken bir merkez işlevi görür (Harvey, 2003a: 224, 227).

Böylece, kapitalizmin gelişimi ve kentleşme arasında bir ilişkisellik ortaya çıkar. Sonuçta, Harvey modern kenti ve kentleşmeyi, kapitalizmin coğrafi bir modellemesi olarak kurgulamaktadır. Bu bakımdan, Harvey'e göre (2012b: 45) kapitalist gelişimin zamanla artmasıyla kentleşmenin artışı arasında koşutluk olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Harvey (2003b: 229) 20. yüzyılı, kentleşme çağı olarak tarif etmektedir.

1.3. LİTERATÜR: DİYARBAKIR'DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME YAZINI

Küreselleşme sürecinde Diyarbakır'da yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerle ilgili literatür taraması kapsamında erişilen en geniş ve en güncel içerikli eser, İnan Keser'in *Diyarbakır: Sosyolojik Bir İnceleme* (2012) adlı saha çalışmasıdır. Ayrıca, Cuma Çiçek'in *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılım Söyleminin Sınırları: Diyarbakır Örneği* (2011), Rüstem Erkan'ın (2012) Mazhar Bağlı ve Abdülkadir Binici (2005) ile Kamuran Sami'nin (2009) akademik çalışmaları da bu kapsamda anılabilecek başka kaynaklardır. Bununla birlikte, bu Tez'in konusunu oluşturan Diyarbakır ile Kürt siyasal hareketi arasındaki sosyo-ekonomik ilişkisellik ve bu kapsamda ekonomik yapı, toplumsal tabakalar, kentleşme süreçleri gibi alt-yapısal etkenlerin bölgesel ve yerel ölçekli siyasal davranış, politik düşünce ve örgütlenme üstündeki etkileri hakkında, birkaç istisna dışında, kayda değer bir literatür eksikliği, dikkat çekici boyuttadır. Kurucu ve yönetici siyasal iradenin, ulus-devletin üniter duyarlılıklarından kaynaklanan sınırlayıcı etkisine dayalı psikolojik çekinceler, bu konuda belirleyenler arasında önceliklidir. Bunun dışında, siyasal alana yönelik akademik çevrelerin politik ekonomi yöntemiyle düşünmeye ve çalışmaya paradigmatik uzaklıkları da ikincil bir etken olarak eklenebilir. Türkiye'de siyasal akımların sosyo-ekonomik ve özellikle kentsel temelleri hakkında bu genellemenin dışında kalan az sayıda kaynak örneklerinden biri ve spesifik olarak Kürt siyasal hareketinin güncel siyasal sosyolojisi kapsamında sosyo-ekonomik değişim süreçleri üzerine odaklanan bir istisna, Vedat Koçal'ın çalışmalarıdır.

Koçal (2015a; 2016a: 168-172) Kürt siyasal hareketinin küreselleşme sürecindeki dönüşümünün sosyolojik alt-yapısına yönelik yaklaşımını, ekonomik alanda *bölgesel-yerel kapitalistleşme*, coğrafi alanda *göç ve kentleşme*, toplumsal alanda *orta sınıflaşma*, kültürel alanda *kent kimliği*, siyasal alanda *Kürt siyasal hareketinin liberalleşmesi* olmak üzere, birbirleriyle karşılıklı etkileşim halindeki beş ana belirleyici etken üzerinde inşa etmektedir. Buna göre, küreselleşme sürecinde Körfez Savaşları sonrası gelişen sınır ticareti başta olmak üzere (Koçal, 2013c) dış ticaretin serbestleşmesi gibi küresel, ulusal ve bölgesel ölçekli ekonomik değişimler, göç ve kentleşme süreçlerinde gelişen arazi rantı ve inşaat gelirleri, tüketim ve hizmet sektörü gibi yerel girişimcileşmedeki çarpıcı artış eğilimi (Koçal, 2013a; 2013b) bir sermaye

dolaşımı ve birikimi üretmekte, böylece bir yerel kapitalistleşme sonucunu doğurmaktadır (Koçal, 2016b). Bu kapsamda Koçal (2019a; 2019c: 416) Diyarbakır'da güncel kentleşme süreçlerini “neoliberal kentleşme modeli” etrafında değerlendirmekte, kentsel alanın ticarîlik, konutsallık, endüstriyellik gibi kapitalist işlevsel bölünmesini ve seçkinleşme-mutenâlaşma ile gecekondulaşma-gettolaşma şeklindeki sınıfsal ayrışmasını (Koçal, 2018a; 2019c: 356) bu kapsamdaki temel argümanları olarak sunmaktadır. Buna göre, özellikle 1990'ların ikinci yarısındaki silahlı çatışma ve bu kapsamda göç ettirmeye dayalı güvenlik politikaları sonucunda yerlerinden edilen kırsal kitlelerin (Koçal, 2015b) yerleştikleri Sur, Bağlar ve Şehitlik semtleri gettolaşma niteliklerini korurken, öte yanda kentin eski merkezi olan Sur ve Yenişehir bölgeleri hızla ticarîleşmekte, başta Kayapınar semti olmak üzere eski kırsal-yeni kentsel alanlar ise, çoğunlukla kapalı sitelerden oluşan, orta sınıfsal bir konutlaşmanın yaygınlaştığı, seçkinleştirilmiş özel bir alan görünümü vermektedir (Koçal, 2016c). Bu çerçevede, yerel kapitalistleşme sürecinin sosyo-ekonomik temelleri üstünde gerçekleşen toplumsal bölünme, Diyarbakır'da kentsel kimliğin toplum tarafından algılanış biçimlerini de aynı yönde belirlemekte, Kürt siyasal hareketinin uzak ve yakın tarihten günümüze taşıdığı Kürt kimliğine odaklı ve politik nitelikli kentsel kimliğe (Koçal, 2016b; 2016d; 2018b) alternatif olarak, metropolleşen kentsel alanın avantajlarından yararlanan toplumsal grupların ekonomik çıkarlarına dayalı kültürel taleplerine uygun, neoliberal bir kent kimliği modelinin de üretimine neden olmaktadır (Koçal, 2019b; 2019c: 355-356). Koçal, yerel toplumun siyasal tercihlerini, kentsel toplumda yaşanan sınıfsal tabakalaşmanın ve ayrışmanın Kürt siyasal hareketi üstündeki dönüştürücü etkileri etrafında, bir siyasal değişim kategorisi olarak ele almaktadır. Buna göre, yerel kapitalistleşme sürecinde üretilen sermaye birikimi üstünde gelişen yeni-orta sınıflaşmanın statükonun devamından yana politik tercihleri, Kürt siyasal hareketini, 1980 öncesinden 1990'ların ikinci yarısına dek sürdürdüğü Marksizm'in Leninist ve Maoist yorumlarına dayalı devrimci ideolojik paradigmadan günümüzdeki “radikal demokrasi” söylemli post-Marksist, revizyonist çoğulcu teorik yeniden yapılanmayı (Koçal, 2019c: 366-369), bağımsız-Sosyalist Kürdistan hedefinden günümüzdeki “Türkiyelileşme” sloganlı ve “Demokratik Özerklik” tanımlı federatif önermeyi, buna bağlı olarak da silâhlı ayrılıkçı stratejiden günümüzdeki yasal-siyasal-parlamente örgütlenme modelini tercihe (Koçal, 2019c: 357-362) zorlayan alt-yapısal temeli

oluşturmakta ve belirleyici etkenleri üretmektedir. Öte yandan, Koçal (2018a: 186), göç ve kentleşme sürecinde biriken gecekondulaşma bölgelerinde yoğunlaşan ve yerel kapitalist ayrışma eğiliminin dezavantajlı gruplarının yerleştiği kentsel yoksullaşma alanlarının ise, statüko olarak algılanan kapitalist değişim sürecine karşı muhalefet olarak Kürt kimliğine odaklı milliyetçi radikalizmi benimsediğini, bu tercihi genel ve yerel seçimlerdeki seçmen davranışları ile gösterdiğini ortaya koymakta, bu kapsamda, yeni konutlaşma bölgesini oluşturan Kayapınar ve gecekondulu alanlarını oluşturan Sur-Bağlar ilçelerinin seçimlere dair verileri karşılaştırıldığında, Kürt siyasal hareketinin ana akımını oluşturduğu kabul edilen partiye verilen oy oranında, gecekondulu bölgeleri ile seçkinleştirilmiş yeni kentsel alanlar arasında yüzde beşe varan düzeyde farkın süreklileştiğini gösteren veriler sunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENTLEŞME VE SİYASAL DEĞİŞME

2.1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME

20. yüzyıl, ilk yarısındaki I. ve II. Dünya savaşlarını takiben, ikinci yarısında da, savaşlara ve krizlere sahne olmayı sürdürmüştür. Savaşla sosyo-ekonomik krizlerin iç içe geçtiği örneklerden biri de, Ortadoğu'da İsrail'in kuruluşunu izleyen Arap-İsrail çatışması sürecidir. Günümüze uzanan ve Kudüs'ün, başta ABD olmak üzere çeşitli Batılı devletler tarafından İsrail'in başkenti olarak tanınması güncel örneğinde de sürmekte olan, İsrail'in Batı dünyasınca desteklenmesi politikasına karşı, petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin, 1973'te bu ülkelere yönelik uyguladığı petrol ambargosu, küresel bir ekonomik kriz dalgasının milâdı olmuştur. Petrol arzının azaltılmasıyla, akaryakıt fiyatları ciddi şekilde yükselmiştir. Enerji maliyetlerindeki sıçramaya bağlı üretim krizine giren endüstriyel merkezlerden dünyaya yayılan bu kriz dalgası, söz konusu dönemin, Siyasal Tarih ve İktisat tarihi literatürlerinde "Petrol krizi" olarak anılmasına sebep olmuştur. Üretim maliyetlerinin fiyatlar genel düzeyine yansımalarıyla, enflasyonist bir ortam oluşmuş, pahalılığın talebi daraltması, üretimin ve dolayısıyla istihdamın ve gelir üzerinden satın alma gücünün de düşüşü sonucunu doğurmuştur.

Üretim-İstihdam-Gelir-Talep dörtlü sacayakları üstüne oturan Keynesyen ekonomi politik rejimin içine girdiği bunalıma karşı çözüm yolu önerilerinden birini geliştiren Chicago Okulu, krizdeki üretimin genişlemesinin ve sürekliliğinin sağlanması için, özel sektörün yeniden etkinleşmesinin önünde engel olarak gördüğü, devletin Keynesyen modeldeki yerinin ve etkisinin gözden geçirilmesini ve daraltılmasını savunmuştur. İktisat'ta Milton Friedman'ın, Siyaset'te Friedrich von Hayek'in ve Yönetim'de Ludwig von Mises'in adlarıyla anılan bu piyasacı yaklaşım, daha sonra Neo ya da Yeni-Liberalizm olarak tanımlanmıştır. Bu temelde, Neo-liberal kuram, devlet-toplum ve birey karşıtlığı üzerinde yapılandırılmış, devlet müdahalesi, bireyin ve toplumun özgürlüğünün, dolayısıyla piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişinin önünde etkili bir engel olarak değerlendirilmiş, piyasanın tekrar doğal aktörleri olan özel girişimciliğe terk edilmesi gerektiği savunulmuştur. Özetle, Petrol Krizi'nin faturası, kamu ekonomisine ve genel olarak Devlet'e çıkarılmıştır.

Petrol krizinden en güçlü biçimde etkilenen ülkelerden biri de, Türkiye olmuştur. Bu ekonomik çerçevede ve tarihsel süreçte Türkiye, tarihinin en etkili ve

derin ekonomik ve dolayısıyla toplumsal ve siyasal kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Siyasal karar vericiler tarafından, krizden çıkışın yöntemi olarak kabul edilip 24 Ocak 1980 ekonomik yönetim kararlarıyla birlikte, kamu ekonomisinin tasfiyesini ve devlet müdahalesinin indirgenmesini içeren “Özalizm modeli”, 12 Eylül darbe rejimi tarafından hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, Özalizm, ülke ekonomisinin tüm imkânlarıyla ve kaynaklarıyla küresel kapitalizme eklemlenmesini, ekonomi politiğinin özü olarak belirlemiş, bu çerçevede ekonomik girişimciliği teşvik amacıyla, devleti klasik liberal sınırlarına geri çekmeyi temel ilke ve arzu edinmiştir. Bu bağlamda model, küresel pazara eklemlenmenin kaçınılmaz gereği olarak ithalat rejimini geçmişe oranla daha da serbestleştirirken, öte yandan da, dış ticaret dengesini koruma zorunluluğuyla, ihracatı da geliştirme ihtiyacıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda, Cumhuriyet’in Kemalist kuruluş sürecinden itibaren çeşitli gerekçelerle çok önemsenmeyen yerel kaynakların da, ihracata yönelik etkinleştirilmesi, bir ihtiyaç olarak belirlemiştir.

24 Ocak kararlarının öngördüğü dış ticaretin serbestleştirilmesiyle küresel piyasaya eklemlenme rejimi kapsamında gümrük duvarlarının aşağı çekilmesi, uluslararası finansın Türkiye ekonomisine dahil edilmesi, ekonomik merkezlerin çoğulculuşması, Türkiye ekonomisinde ve dolaylı olarak siyasal yapısında yapısal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Ancak o dönemin koşulları bu kararların uygulanması açısından elverişli olmadığından, bu uygulamaların hayata geçirilmesinde ihtiyaç duyulan siyasal ve bürokratik otoritenin sağlanması için 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiştir. 1980 sonrasında yaşanan neo-liberalizme geçiş süreci Türkiye’deki toplumsal sınıfların yapısında, ideolojik ve siyasi konumlanışlarında önemli değişimler yaratmıştır (Saraçoğlu, 2015: 757).

1970’li yıllarda sosyal refah rejiminin yaşadığı kriz ve yaşanan diğer siyasi krizler küreselleşme kavramını ülke gündemine yerleştirmiştir (Ökmen ve Parlak, 2008: 250). Neoliberalizmin bir politika olarak kabul edilmesinin neticesinde, Türkiye’de ekonomik merkezlerinin artmaya başladığı ve Anadolu coğrafyasına yayıldığı görülmektedir. Turgut Özal’ın “bacasız sanayi” olarak tanımladığı kıyı turizminin canlandırılması amacıyla Kıyı Kanun’unda değişiklikler yapılmış olup, turizm girişimciliği ve yatırımları kamu kaynaklarıyla desteklenmiştir. Diğer yandan, ithal ikameci sanayileşme rejiminden devralınan ve ağırlıklı otomotiv sektöründe montaj

sanayiye dayalı endüstriyel gelişmenin kentsel merkezleri olarak Bursa, İzmit ve İstanbul gibi Marmara Bölgesi şehirleri küreselleşmeye eklemlenme ve bu kapsamda neoliberalleşme politikası içerisinde, ihracata dönük sanayileşmenin de merkezlerini oluşturmuşlardır.

2.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

Türkiye’de kentleşme literatürü gözden geçirildiğinde, akla gelen ilk kaynak, Ruşen Keleş’in *Kentleşme Politikası* (2008) adlı eseridir. Keleş dışında, Türkiye kentleşme literatürüne önemli katkılar sağlamış olanlardan ikisi de, İlhan Tekeli ve Selim İlkin ikilisidir. Tekeli’nin *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi* (2009) eseri bu konuda anılması gerekir. Bu alanda güncel kaynaklara verilebilecek kayda değer bir başka örnek, Tarık Şengül’ün ve Bülent Duru’nun (2009) çalışmalarıdır.

Türkiye’de kentleşme süreci, özellikle 1950’lerden sonra belirgin bir şekilde artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, silah altındaki asker sayısının artışına bağlı olarak, savaş ekonomisinin gerektirdiği sürekli gıda stoğu ihtiyacı ve savaş sonrasında, dahil olunan liberal pakt içerisinde Türkiye’nin üstlenmiş olduğu gıda üretimi işlevi, tarımsal üretimin mekanizasyonunu yaygınlaştırarak, topraksız ve küçük topraklı köylü kitlesini, geçim kaynaklarını kentlerde aramaya zorlamıştır. Bu da, nüfusun kentlerde birikimini hızlandırmıştır. Kentlerdeki istihdam çeşitliliği ve olanakları, ekonomik olarak insanları cezbetmiştir (Öztürk ve Çalışkan, 2019: 679). 1950’li yıllarda, tarımda başlayan, yapısal değişim, tarımsal üretimin aile içi üretimden piyasa için üretime geçmesi ve köyün itici gücü olarak bilinen tarımsal arazilerinin parçalanması (Ertekin ve Kırca, 2017: 46) kırsaldan kentlere doğru göçün temel nedenlerindendir. 1927 yılında toplam nüfusun sadece %24,2’si kentsel alanlarda yaşarken, bu oran 1950 yılında %25’e, 1980 yılında %43,9’a ve 2010 yılında %75,5’e yükselmiştir (Demir ve Çabuk, 2010: 194).

Tarımda makineleşme sürecinde gelişen köylü işsizliği, eğitim ve sağlık gibi imkânların yetersizliği ve kişi başına düşen gelirin düşüklüğü gibi unsurlar, kentleşmeyi hızlandırmıştır (Ertekin ve Kırca, 2017: 46). Küreselleşme sürecinde Türkiye’de, makineleşmenin ve sanayileşmenin hız kazanması, kırsal alanda yaşanan durgunluk ve işsizlik, kente doğru göç hareketini yoğunlaştırmıştır (Öztürk ve Çalışkan, 2019: 680).

Nitekim köyden kentlere ve küçük kentlerden metropollere doğru gerçekleşen iç göçün, günümüzde de varlığı, kentleşmenin daha devam edeceğini işaret etmektedir (Çan, 2011: 2).

2.2.1. Metropolleşme

Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarım merkezli ekonomiden, sanayileşmeye doğru bir yönelim gerçekleşmiştir. Yaşanan iktisadi değişim ve tarımsal makineleşme, kırsalda istihdam olanaklarını azaltmasının neticesinde, kentlere doğru göç sürecini başlatmıştır. Kentlerde istihdam imkânlarının kırsala göre çok daha geniş ve yaşam koşullarının daha elverişli oluşu, hızlı kentleşme ve devamında metropolleşme eğilimini ve sürecini üretmiştir. Göç ve sanayileşme hareketinin İstanbul’un yanı sıra Ankara ve İzmir’i de kapsayacak şekilde genişleme göstermesi, metropolitenleşme hareketine ivme kazandırmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren, Türkiye’de büyük kent sayılarında artışlar görülmüştür (Öztürk ve Çalışkan, 2019: 681). Nitekim İstanbul, İzmir ve Ankara’da yaşayan nüfusun, toplam kent nüfusunun %31,1’ine tekabül etmesi, dengeli ve aşamalı bir kentleşmeden çok büyük kent olgusunu yansıtmaktadır (Çan, 2011: 8). Örneğin, 1950 yılında başlayan kentleşmenin hemen ardından, 1955 yılında İstanbul’un nüfusunun bir milyonu geçmesiyle, nüfus ölçütüne göre Türkiye’nin ilk metropoliten kenti ortaya çıkmıştır. Ardından, Çukurova bölgesindeki endüstriyel tarımın gelişimine bağlı olarak gelişen hızlı kentleşme süreci, Adana’yı metropol haline getirmiş, 2000 yılında Bursa da, İstanbul, İzmir ve Ankara’nın ardından Türkiye’nin dördüncü büyük metropolü olarak listeye girmiştir (Demir ve Çabuk, 2010: 206).

Küreselleşme sürecinde, Türkiye’de yerel ekonomik gelişme, kaynakları, oluşumu ve biçimi bakımlarından, başta İstanbul, İzmit ve Bursa olmak üzere, Marmara bölgesine odaklanan bir sanayi bölgesi, özellikle Antalya-Muğla arasındaki sahil şeridinde yoğunlaşan bir turizm bölgesi, Kayseri ve Konya gibi kentlerde gözlendiği üzere, daha çok yerel sanayileşme sürecine ve faaliyetine dayalı yeni bir ekonomik merkezi, ve nihayet Güneydoğu Anadolu’da, özellikle Ortadoğu ülkelerine yönelik sınır ticareti faaliyeti ile gelişen bir bölgesel ticaret merkezi dağılımı üretmiştir.

2.2.2. Anadolu Kaplanları: İç Anadolu’da Yerel Sermayeleşme ve Kentleşme

24 Ocak 1980’de ekonomik istikrar amacıyla alınan kararlar, hem ekonomik hem de siyasi açıdan, yapısal değişimler üretmiştir. 24 Ocak kararları olarak literatürde yer edinen sürecin etkileri 2010’lara kadar devam etmiştir. Özellikle dış ticaretin serbestleştirilmesine dayalı bu ekonomik yapısal dönüşüm politikası ve uygulaması, ürettiği yerel girişimcilik eğilimi ile, kentlerin ekonomik merkez olarak genişlemesine zemin hazırlamıştır. Neoliberalizmin ekonomi politik rejim olarak kabul edilmesiyle birlikte, yerel ekonomik kaynakları işleten yerel ticarî aktörler, küresel piyasaya entegre olmaya başlamıştır. Böylece, liberalizasyon politikaları, Osmanlı ekonomik modernleşmesinin sürekliliğini gerçekleştiren İstanbul ve İzmir gibi büyük liman kentlerinin kapitalist gelişimine, Anadolu’da gelişen, Kayseri, Denizli, Manisa gibi yeni ve yerel sanayi merkezlerini eklemiştir (Demir ve Çabuk, 2010: 211). Literatürde “Anadolu Kaplanları” olarak anılan yerel sermaye merkezleri (Demir vd., 2009) Bursa, Gaziantep, Kayseri, Adana, Konya ve Eskişehir gibi kentler, bu dönemde önem kazanmıştır (Ertekin ve Kırca, 2017: 47).

2.2.3. Turizm Bölgesi: Ege-Akdeniz Kıyı Şeridinde Mevsimlik Kentleşme

1980 sonrasında, Türkiye’de kentleşme sürecinde liberalleşme politikalarının neticesinde bölgesel ve yerel kalkınma geliştiği gözlemlenmiştir. En belirgin bölgesel kalkınmalardan biri, kıyı kentlerinin turizm ekonomisi üzerinden genişlemesidir. Ülkeler için önemli bir ekonomik kaynak olan turizm sektörü, Türkiye’de küreselleşmenin ilk döneminde Akdeniz-Ege kıyı şeridinde, güneş, kum, deniz etkenleri üzerinden vuku bulmuştur. Bacasız Sanayi olarak tanımlanan turizm sektörünün gelişmesi konusunda yasal değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, 1982’de 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir. Turizm merkezlerinin belirlenmesi ve bu alanlarda bulunan kamu arazilerinin yatırımcılara tahsis edilmesi turizm sektöründe yatırım artışlarının önemli nedenleri arasında sayılmaktadır (Şanlıoğlu ve Özcan, 2017: 101). 1983 yılında başlatılan uygulama sonucunda 20 milyon metrekarelik kamu arazisi turizm yatırımlarına tahsis edilmiştir (Toker, 2007: 83). Nihayet, kıyı kentlerinin turizm ekonomisine bağlı olarak gelişimi ve fizikî genişlemesi, bu bölgede, Bodrum, Marmaris, Alanya gibi *mevsimlik kentler* olgusunu oluşturmuştur.

2.2.4. Göç, Sınır Ticareti ve Kentleşme: *Güneydoğu Anadolu’da Kentleşme*

Küreselleşme sürecinde, Türkiye’de bir diğer kentleşme alanı ve süreci, göç ve sınır ticareti gibi etkenlerin sonucunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde gerçekleşmektedir. Kürt sorununa bağlı silahlı çatışmalar, kırsalın itici nedenleri ve kentin çekici faktörlerinden ötürü yaşanan göç ile küreselleşme sürecinde, Kuzey Irak Otonom Bölgesi ile kurulan sınır ticareti ağları Güneydoğu Anadolu’da kentleşme sürecini etkileyen toplumsal dinamiklerdir.

2.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SİYASAL DEĞİŞME

Küreselleşme süreci Türkiye siyaset hayatında önemli ve ciddi değişimlerin miladı olarak literatürde sıkça değinilmiştir. Söz konusu değişimin etkileri 1980 sonrasında ve özellikle ikibinli yıllarda sonuçları görülmüştür. Özalizm olarak anılan 24 Ocak kararları, sosyo-ekonomik yapıda değişim meydana getirmesinin nihai sonucu olarak siyasal akımların da buna paralel olarak dönüşmesi ve değişmesi sürecini doğurmuştur.

1990’lar boyunca ve 2000’lere kadar Türkiye’de ekonomik alanda yaşanan krizler, siyasal yönetimde kurulan koalisyonların kısa ömürlü olması ve Türkiye toplumunu derinden etkileyen 17 Ağustos depremi, Türkiye’de siyasal değişimin önemli etkenlerinden olmuştur. Bu bağlamda 17 Ağustos depreminin, ülkenin sanayi ve ticaret merkezi olan İstanbul’u ve İzmit’i etkileyen yıkıcı sonuçlarıyla hemen ardından gelen Şubat 2001 finansal krizinin bileşimi, verily ekonomik ve siyasal yapıyı değişime zorlayan güçlü bir etken olmuştur. Nitekim, Kasım 2002 tarihinde düzenlenen genel seçimlerde, köklü siyasal geleneklerin temsilcileri olan siyasal partiler parlamento dışında kalmış, kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl geçmiş olan Adalet ve Kalkınma Partisi, tek başına hükümet kurma olanağı sağlayan bir oy oranına ulaşmıştır.

12 Eylül askeri darbesinden sonra 20.11.1991 tarihinde DYP-SHP koalisyonunun kurulması ile başlayan koalisyonlar dönemi 3 Kasım 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) tek başına iktidara gelmesi ile koalisyonlar dönemi son bulmuştur. 11 yıllık zaman diliminde 7 koalisyon hükümeti kurulmuştur. Koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlü olmasının nedenlerinden biri koalisyonu kuran partilerin birbirlerine karşı olan ideolojik mesafeleri olarak gösterilmektedir. Koalisyon

hükümetleri döneminde yaşanan ekonomik krizler, koalisyonların uzun süreli olamamasının bir diğer nedeni olarak belirtilebilir. Ayrıca koalisyonların kısa sürede son bulması, yaşanan ekonomik krizin derinleşmesine neden olmuştur.

1990 sonrasında Türkiye’de meydana gelen en önemli krizler, 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleridir (Ege, 2007: 80). Ciddi ekonomik kayıplara ve iflaslara neden olan bu ekonomik krizler, siyasal krizi dolayısıyla siyasal değişimi doğuran önemli faktör olmuştur.

Türkiye’de 24 Ocak kararlarıyla ekonomi politik model ve bu kapsamda sermaye birikim rejimi olarak Neoliberalizmin benimsenmesi, özellikle 1960’lar ve 1970’ler boyunca toplumsallaşan, sosyalizm, milliyetçilik ve siyasal islamcılık gibi radikal politik akımları, liberalleşme yönünde değişime zorlayan sosyo-ekonomik sonuçları üretmiştir. Siyasal İslamcılığın liberal muhafazakârlığa, sosyalist Sol’un Sosyal demokrasiye dönüşümleri ve son olarak Kürt siyasal hareketinin ayrılıkçı fikrinden birlikte yaşam paradigmasına geçişi, küreselleşme sürecinde Türkiye’de siyasal değişimin temel görünümleri olmuştur.

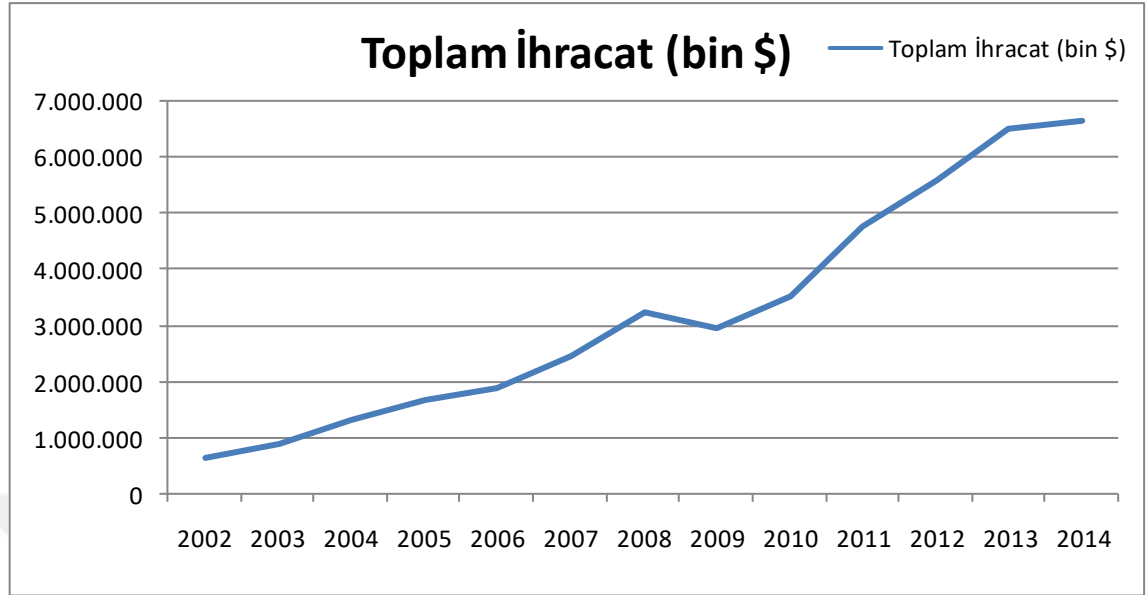
2.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME

Cumhuriyet’in, Osmanlı modernleşmesinin mirası ve uzantısı olan ekonomi politik rejimi kapsamında İstanbul ve İzmir limanları odaklı dış ticaret ve dolayısıyla üretim politikası, sanayileşmenin Anadolu coğrafyasına yayılımını sınırlamıştır. Bu haliyle, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, ulaşım bakımından coğrafi koşulları itibarıyla limanlara mesafeleri nedeniyle sanayileşmenin yayılımı dışında ve dolayısıyla iklim ve coğrafya koşullarının el verdiği geleneksel tarımsal üretimde sabit kalmışlardır. Diğer yandan, ulus-devlet kurucu ideolojisi bakımından Kemalist rejimin Kürt algısı ve politikası da, bölgesel geri kalmışlıkta önemli ve belirleyici bir etken olmuştur.

1950’lerden itibaren, Demokrat Parti’nin tarımsal kalkınma ve endüstriyel tarım yoluyla kapitalistleşme politikası kapsamında, verimi artırmak amacıyla, tarımsal üretim, sulama teknikleri, makineleşme ve ulaşım bakımlarından desteklenmiştir. Bu sürecin insan emeğine olan ihtiyacı azaltması sonucunda, vasıfsız köylü işçiliği ve topraksız-az topraklı köylülük, geçim arayışıyla, kapitalistleşme sürecinin büyüttüğü

kentlere yönelmiştir. Diğer yandan, toprağın miras yoluyla bölünmesi, kan davaları gibi nedenler de insanları göçe iten diğer etkenler olmuştur (Sağlam, 2006: 36; Başel, 2007: 522).

1980'lere gelindiğinde, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında, esasen elektrik üretimine yönelik inşa edilen büyük barajlar, geniş arazilerin sulanmasında önemli avantajlar yaratmış, bununla birlikte, mevsimlik çalışmakta olan topraksız-vasıfsız köylülüğün çalışma alanlarını sınırlamış ve bölge içi ve dışı kentlere göçü hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır. Diğer yandan, 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme sürecinde, önceki İthal İkameci sanayileşme rejimine özgü koruma duvarlarının indirilmesi, bölgesel ve yerel kaynakların küresel pazarlara eklemlenebilmesinin yollarını üretmiştir. Bu çerçevede, ağırlıklı Kayseri, Konya, Denizli ve Manisa gibi, “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılan yerel sanayileşme odaklarının yanı sıra, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde de, başta Kuzey Irak’taki Kürt bölgesiyle karşılıklı sınır ticareti olmak üzere yerel kaynakların işlevselleşmesi üstünde oluşan bir bölgesel kapitalistleşme süreci başlamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sınır ticaretine bağlı gelişen bölgesel ekonomik gelişimin en belirgin örneği, Gaziantep’te yaşanan sanayileşme atılımına bağlı büyümedir (Işık, 2005: 67). Örneğin, 2000 yılına ait iller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında sahip olduğu endeks verilerine göre, Gaziantep, Güneydoğu Anadolu’da, Türkiye ortalaması üzerinde bulunan tek il olmuştur (Geniş ve Adaş, 2011: 295). 2014 yılında Irak'a yapılan ihracatın %20.9'u Gaziantep'ten yapılmıştır. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Irak'a yapılan ihracatın yarısından fazlası Gaziantep'ten gerçekleştirilmiştir (2013-2014 Türkiye-Irak Dış Ticareti, 2015). 2013 yılında Gaziantep'in Irak'a yaptığı toplam ihracat 2.422.583.460 dolar ve 2014 yılında 2.284.957.823 dolar olarak hesaplanmıştır (Gaziantep Ticaret Odası, t.y.: 9). Gaziantep, 1980'lerden itibaren sanayi üretiminde bir atılım yapmış ve bölgenin en önemli sanayi merkezi hâline gelmiştir. Gaziantep'te gözlenen ticarî ve endüstriyel gelişme, ağırlıklı Kuzey Irak'a dönük ihracat etkinliğine bağlıdır (Koçal, 2013b: 61).

Grafik 2.1: Gaziantep'in Toplam İhracatı (2002-2014)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr>, 2019.

2.5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE KENTLEŞME

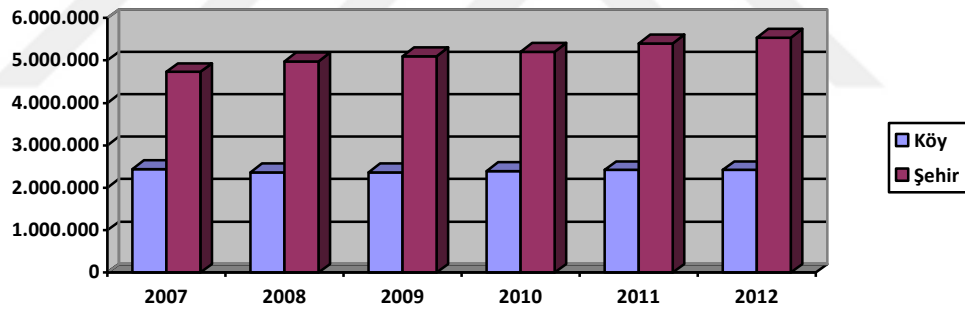
Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye’de modern kentleşme süreçlerinin tarihsel bakımdan en geç gerçekleştiği coğrafya olmuştur. Örneğin, 1923 ile 1950 arasında bölgedeki hiçbir yerleşimin nüfusu yüzünü geçmemiştir. 1940’da Diyarbakır kent nüfusu 42.555 iken, 1945’de 41.087’ye düşmüştür (Yıldız ve Bayram, 2009: 311-312). Küreselleşme sürecine gelindiğinde Güneydoğu Anadolul Bölgesi’nde göç hareketleri başta olmak üzere çeşitli nedenlerle kentleşme süreçleri yaygınlaşmış ve hızlanmıştır. Bu süreçte GAP Bölgesi’nde nüfusu bir milyonun üzerine çıkan kentler görünmeye başlanmıştır. Örneğin Gaziantep ve Diyarbakır, 2000 yılında Türkiye’de nüfusu yarım milyonu geçen 6 kentten ikisi olmuşlardır (Yıldız ve Bayram, 2009: 317-318).

Türkiye’de, ekonomi politik rejim olarak neoliberalizme geçiş, tüm ülkede olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde de, benzer yönlü sosyo-ekonomik değişime paralel olarak kentleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Küreselleşmenin yaratmış olduğu ulus-aşırı ticaret ağlarının sağladığı olanaklarla, Körfez Savaşı’ndan sonra oluşan Kuzey Irak pazarı ile yapılan sınır ticareti üstünde gerçekleşen, yerel sermaye birikimi, bölgesel kentleşmenin ekonomik alt yapısını oluşturmuştur. Petrol

ihracatına bağlı gelirleri ile hızla kapitalistleşen Kuzey Irak pazarı, Türkiye'deki sınır komşusu bölgelere ucuz akaryakıt sağlamakta, buna karşılık, endüstriyel gelişiminin yetersizliği nedeniyle, özellikle perakende ve dayanaklı tüketime yönelik ihtiyaçlarını, sınır ticareti yoluyla Türkiye'den karşılamaktadır. Bu süreçte, Irak sınırına yakın Gaziantep, Güneydoğu'da önemli bir imalat yeri ve sanayi merkezi olmuştur (Göçer ve Çıracı, 2003: 11; Işık, 2005: 67; Geniş ve Adaş, 2011: 295). Bu haliyle Gaziantep, güçlü sanayisiyle öteden beri bölgesel bir merkez işlevi gören ve böylece bölgesel ve yerel sosyo-ekonomik değişimin en belirgin göstergelerinden biri olarak dikkat çekmektedir (Işık, 2005: 64).

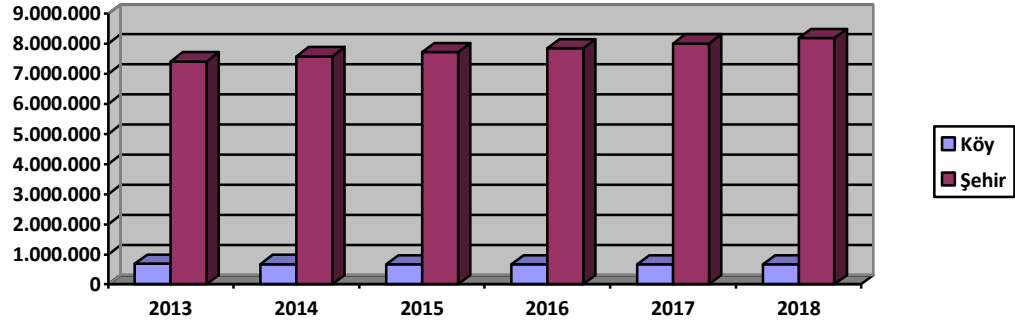
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 2007-2018 yılları arasındaki köy ve şehir nüfusları karşılaştırıldığında, bölgede köy nüfusunun azaldığı buna karşılık şehir nüfusunun her yıl düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir (Grafik 2.2 ve Grafik 2.3).

Grafik 2.2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Köy ve Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (2007-2012)

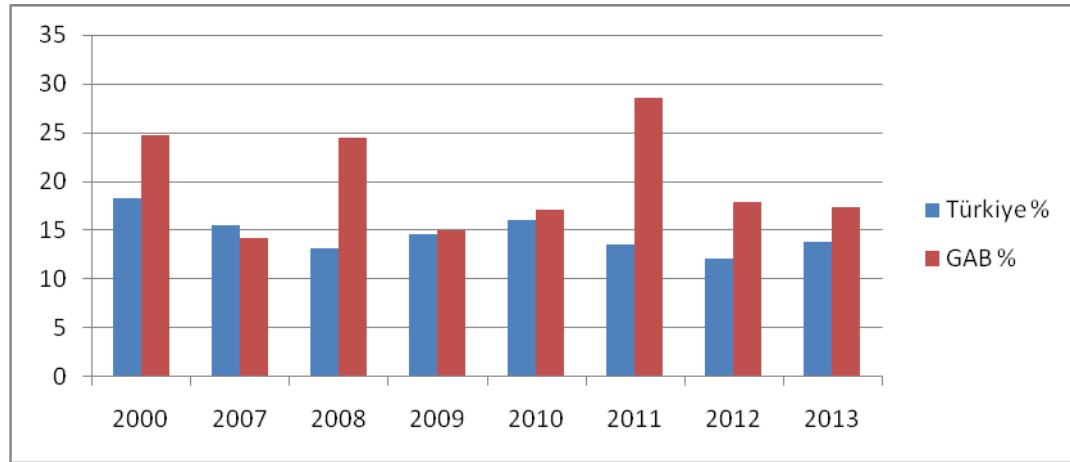
Kaynak: www. tuik..gov.tr, 2019.

Grafik 2.3: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Köy ve Şehir Nüfuslarının Karşılaştırılması (2013-2018)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

Grafik 2.2'e göre, bölgede köy nüfusu, söz konusu yıllar arasında ciddi bir artış ve yıllara göre dikkat çeken bir farklılık göstermemektedir. Ancak, şehir nüfusunun düzenli ve sürekli arttığı görülmektedir. Benzer durum, Grafik 2.3'te gösterilen verilerde de geçerlidir. Grafik 2.3'te, bölgenin köy nüfusunda ciddi bir değişiklik görülmezken, kent nüfusunda sürekli bir artış görülmektedir. 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'yle birlikte, 6360 sayılı yasanın uygulanmasının sonucunda büyükşehir belediyelerinin sınırları genişletilmiş olup, köyler mahalle statüsüne geçmiştir. Köylerin mahalle statüsüne geçmesi ile birlikte Türkiye'de resmi kayıtlara göre 2012 sonrasında köylerin sayısında ciddi azalma görülmektedir. Tezin niteliği ve konu bütünlüğü açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, köy ve şehir nüfusunu iki ayrı grafik olarak yer verilmiştir. Işık'ın (1999: 168) çalışmasına göre, 1990-1997 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kentsel nüfus artış hızı binde 44.8 iken kırsal nüfusun artış hızı ise binde -5.4 olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi şehirleşme 1965'de %25,6 iken 2009'da %64,3 olduğu görülmektedir (Garipağaoğlu, 2010: 31). Nihayetinde, Güneydoğu Anadolu'da kırsal nüfusun azalması ve kentsel nüfusun artışı, bölgesel kentleşmenin belirgin görünümünden biridir.

Grafik 2.4: Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yıllık Nüfus Artış Hızları

Kaynak: ADNKS (Akt. Çoban, 2014: 332)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kentleşmenin önemli bir diğer göstergesi, yıllık nüfus artış hızının Türkiye ortalamasının üstünde oluşudur. 2000-2013 yılları arasında, Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yıllık nüfus artış hızlarının karşılaştırıldığı Grafik 4'de gösterilen verilere göre, 13 yıllık süre zarfında (2007 yılı hariç) Güneydoğu'nun nüfus artış hızı, Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Sonuçta, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, kırsal nüfusun azalışıyla kentli nüfusun sürekli artışının yanı sıra, bölge nüfusunun yıllık artış hızının da Türkiye ortalamasının üstünde oluşu, bölgesel kentleşmenin önemli göstergelerinden biridir.

2.6. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE SİYASAL DEĞİŞME

Küreselleşme sürecinde Türkiye'de, siyasal İslam'ın Liberal Muhafazakârlığa evrimi, aşırı Sol'un Sosyal Demokrasi'ye ve Kürt siyasal hareketinin ayrılıkçı fikrinden demokratik özerklik fikrine geçişi, olmak üzere genel olarak üç siyasal ideolojinin değişimi görülmektedir. Neoliberal politikaların, Türkiye Siyasal Hayatı'nda meydana getirdiği değişimin etkilerini Güneydoğu Anadolu'da görebilmek mümkündür. Söz konusu siyasal değişimin etkileri, Güneydoğu Anadolu'da yaygın ve etkin olan Kürt siyasal hareketi üzerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak Kürt siyasal hareketi'nde meydana gelen değişim, Türkiye siyasal hayatında oluşan değişimin belirleyici etkeni olan Neoliberal politikanın yanı sıra Güneydoğu Anadolu'da yaşanan sınır ticareti, GAP, göç ve kentleşme gibi toplumsal dinamiklerin etkisi bulunmaktadır.

2.6.1. Sosyolojik Değişme: Toplumsal Farklılaşma ve Orta Sınıflaşma

Tez'in önceki kısımlarında, küreselleşme sürecinde Türkiye'de yaşanan kentleşme hareketi ve sosyo-ekonomik değişimin etkilerini Güneydoğu Anadolu Bölgesi ölçeğinde incelenmiştir. Özellikle Bölge'de yaşanan, sınır ticareti ve kentleşme süreçlerinin sonucunda oluşan sermaye birikimi ile birlikte sosyolojik bir değişim meydana gelmiştir. Yaşanan sosyolojik değişim ve orta sınıflaşma Bölge siyaseti üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, 1999'dan beri ana akım Kürt Hareketinde orta sınıfın ağırlığı artmıştır (Çiçek, 2015: 188). Kürt Hareketinde, 1999 yılından bu yana devam eden ve bugün demokratik ulusçuluk olarak formülasyona kavuşan ideolojik ve politik dönüşüm (Çiçek, 2016: 358) Bölge'de yaşanan sosyo-ekonomik değişimden bağımsız düşünülemez.

Güneydoğu'da küreselleşme ile birlikte özellikle büyük kentlerde ekonomik olarak orta sınıflaşma yaşanması, silahlı çatışmalardan ziyade legal siyasal temsiliyeti öncelikli ve önemli kılmıştır. Bu bağlamda, Kürt ekonomik elitleri son on yılda politik mücadeleye dahil olmaya çalışmış ve çıkarlarını aktif olarak savunmaya çalışmışlardır (Çiçek, 2015: 128).

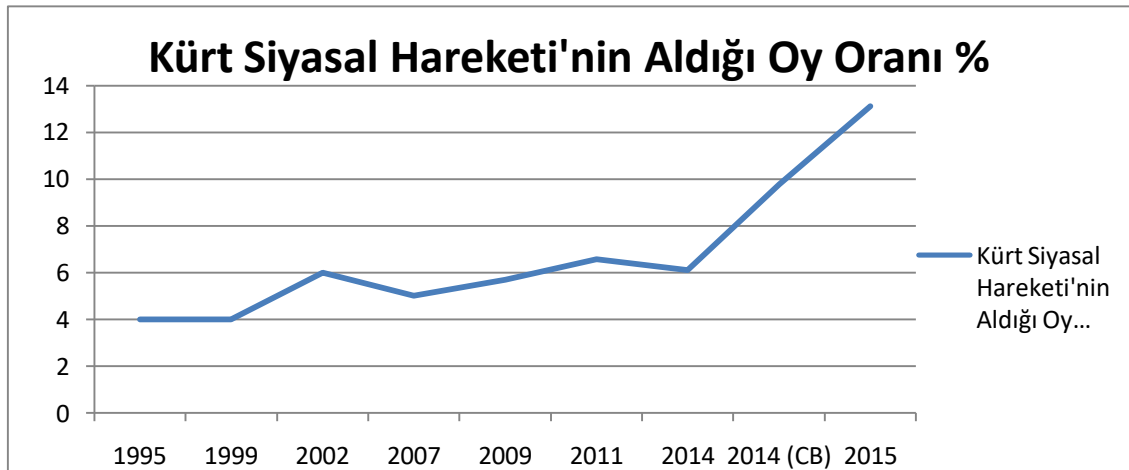
2.6.2. Stratejik Değişme: Silâhlı Çatışmadan Parlamenterizm

1970'lerin sonlarında kuruluşunu Diyarbakır ilinin, Lice ilçesindeki Fis Ovasında deklare eden PKK (Kürdistan İşçi Partisi), Türk Silahlı güçlerine karşı ilk silahlı eylemini 1984'te Siirt'in Eruh ilçesinde gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin terör örgütü listesinde yer alan PKK, Türk Silahlı güçleri ile çatışmalı bir politika izlemiştir. PKK'nın şiddete yaklaşımının, her zaman esinlendiğini vurguladığı Türk solunun radikal kanadının silahlı mücadeleye yüklediği anlama dayandığı açıktır (Akkaya, 2014: 79). Öcalan'a göre, PKK'nın ortaya çıkışında, Türkiye Sosyalist Hareketinin rolü yadsınamaz. Türkiye Sosyalist Hareketinin savaşa cesareti olmasaydı, PKK'nın tek başına devrimci savaşa cesaret edebileceğini iddia etmek ancak varsayım değeri taşır (Öcalan, 2011: 323). Yaşanan silahlı çatışma, hem ülke ölçeğinde hem de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde büyük ekonomik kayıplara ve binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Güneydoğu'da yaşanan silahlı çatışmaların sonucunda oluşan güvenlik kaygısının etkisiyle, kırsal alandan kent merkezlerine yönelik kitlesel göçler yaşanmıştır. Böylelikle Güneydoğu'da, kırsal nüfus giderek azalmış ve kent nüfusunda

artış yaşanmıştır. Kısacası, 1984'ten beri süren, 40.000 cana mal olan, 4.000 köyün boşaltılmasına, 3.000.000 insanın zorla göçüne ve birçok yıkıma sebep olan PKK-Türk Silahlı güçleri çatışması (Çiçek, 2015: 188) Bölge'nin sosyo-ekonomik yapısını değiştiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Ayrıca yaşanan bu sosyo-ekonomik değişim, süreçle Kürt siyasal hareketi'nin hem yapısal, hem ideolojik hem de stratejik değişim yaşamasına yol açmıştır.

20. yüzyılın sonlarında yaşanan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak neoliberal politikaların geniş coğrafyalara yayılması, PKK'nın kurucusu ve lideri olan Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sermayeleşmenin hız kazanması gibi gerek küresel gerekse ulusal ölçekte hem siyasi hem de sosyo-ekonomik gelişmeler, Kürt siyasetini stratejik değişime zorlamıştır. Söz konusu değişim silahlı çatışmadan parlamentarizme doğru bir yönelimi ifade etmektedir. Ancak silahlı çatışma bütünü ile bitmemiş olup dönemin koşullarına göre devam etmiştir. Siyasi partiler ekonomik elitler için önemli bir temsil ve grup çıkarlarını savunma alanı (Çiçek, 2015: 128) olduğundan dolayı Kürt siyasal hareketi, tabanında yaşanan sosyo-ekonomik değişimin etkisi ve sonucu olarak seçimlere önem ve öncelik vermiştir.

Grafik 2.5: Kürt Siyasal Hareketi'nin Seçimlerde Türkiye Geneline Aldığı Oy Oranı (1995-2015)

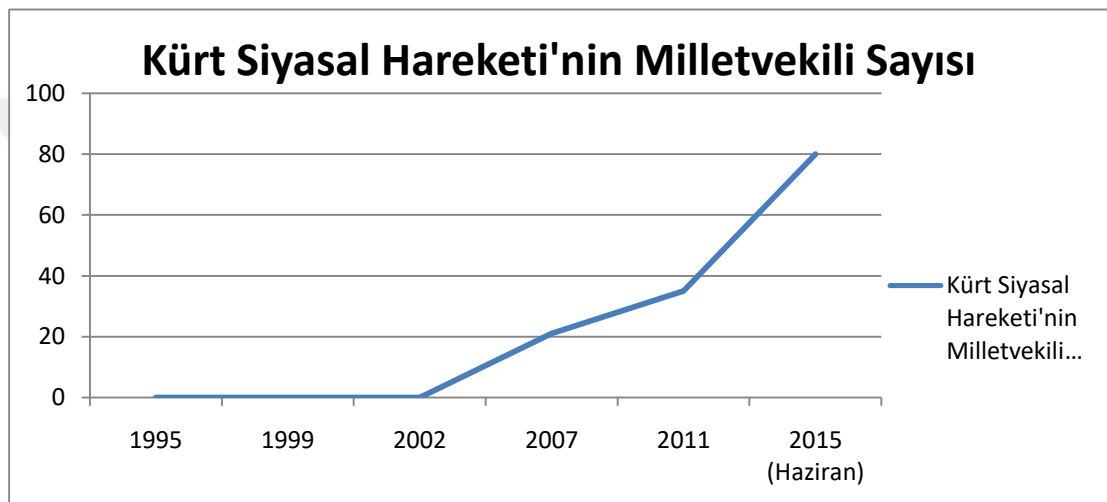

Kaynak: www.secim.haberler.com, ET:25.10.2018.

1995-2015 tarihleri arasında yapılan iki yerel seçim, bir Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve altı Genel Seçim olmak üzere toplam dokuz adet seçim göz önünde

bulundurulduğunda Kürt siyasal hareketinin almış oy oranında artış yaşanmıştır (Grafik 5). 20 yıllık süre zarfında Kürt siyasal hareketi'nin aldığı oy oranı döneme özgü koşullardan dolayı düşüş yaşanmasına rağmen, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan Milletvekili seçiminde, Türkiye genelinde almış olduğu %13,1 oy oranı %10 seçim barajının üstünde olmuştur (Grafik 2.5'de, 2014 Yerel Seçim sonuçlarında BDP ve HDP oylarının toplamı verilmiştir).

Grafik 2.6: Kürt Siyasal Hareketi'nin Genel Seçimlerde Kazanmış Olduğu Milletvekili Sayısı (1995-2015).

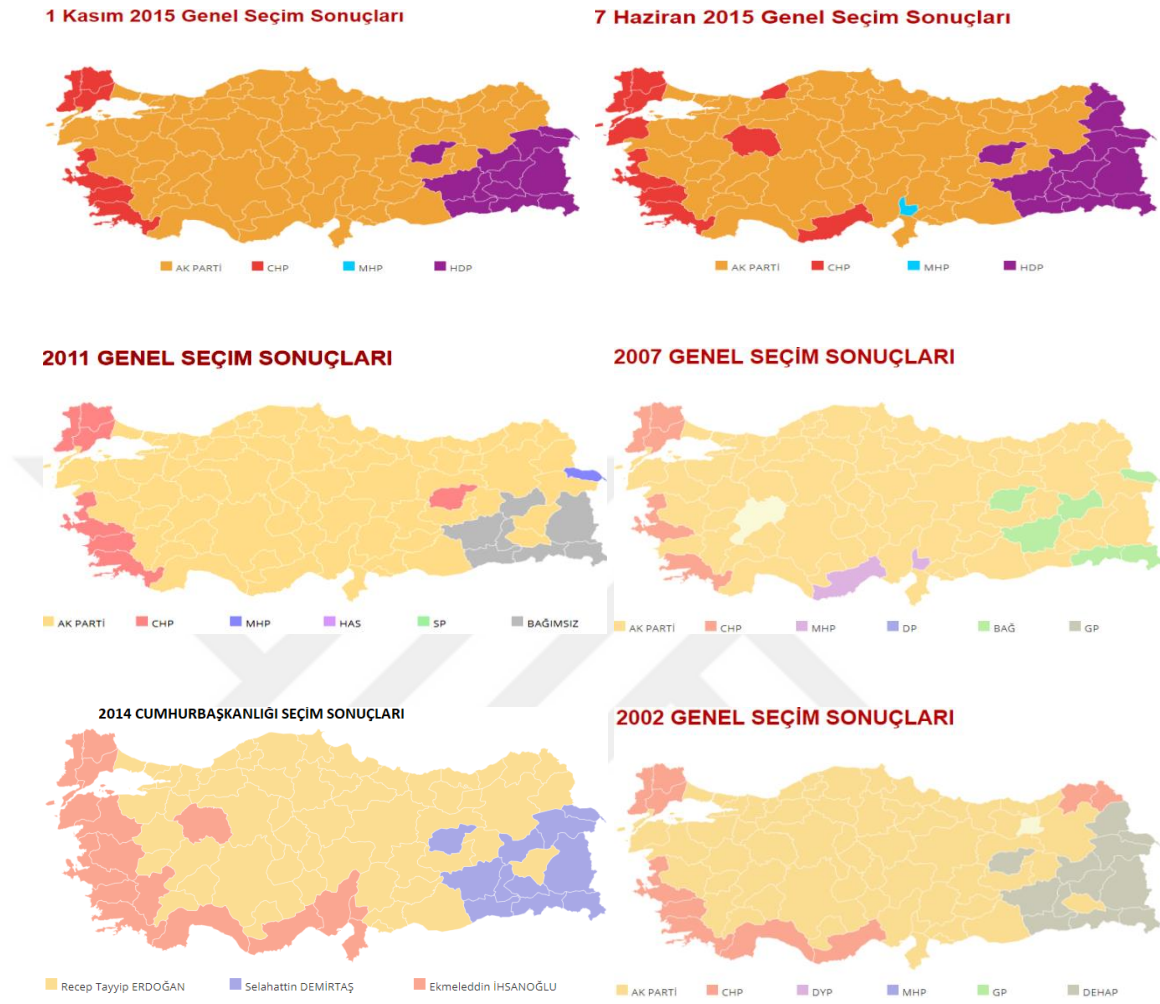
Kaynak: www.secim.haberler.com, ET:05.11.2018.

1995 ve 7 Haziran 2015 tarihleri arasında Türkiye’de yapılan altı tane Genel Seçimlerin sonucunda Kürt siyasal hareketi’nin kazandığı milletvekili sayısı Grafik 6’da yer almaktadır. 1995, 1999 ve 2002 seçimlerinde %10 seçim barajını aşamadığından dolayı Milletvekili kazanamamıştır. Seçim barajını geçemeyen Kürt siyasal hareketi, 2007 ve 2011 Genel Seçimlerine bağımsız adaylarla girmesinin sonucunda milletvekili kazanmıştır. Böylelikle seçim barajını aşmak için bir formüle başvurulmuştur. Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde 21 DTP adayından oluşan bir grubun seçilmesiyle, Kürt siyaseti Türkiye’nin siyasi gündemine daha içkin hale geldi (Akkaya ve Jongerden, 2013: 254). DTP’nin parlamentoya girmesi Türkiye’deki Kürt siyasal aktivizmine yeni bir ivme kazandırdı (Güneş, 2013: 316). 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan Genel Seçimde Kürt siyasal hareketi, iki seçim döneminde izlemiş olduğu bağımsız adaylarla seçime girme stratejisini değiştirip parti olarak seçime girmiştir. Kürt siyasal hareketi,

Haziran 2015 Genel Seçimlerinde almış olduğu %13,1 oy oranı ile 80 milletvekili kazanması Türkiye Siyasal Tarihinde ilk kez gerçekleşmiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan erken Genel Seçimlerinde, Kürt siyasal hareketi, %10,76 oy oranı ile 59 milletvekili kazanmasının sonucunda, Türkiye Siyasal Tarihinde köklü bir geleneğe sahip olan Milliyetçi Hareket Partisi'ni geride bırakarak TBMM'de sandalye sahibi en çok üçüncü parti olmuştur.

Kürt siyasal hareketi'nin 1995-2015 süre diliminde aldığı oy oranı döneme özgü koşullardan dolayı düşüş yaşanmasına rağmen Türkiye Siyasal Hayatı'nın önemli bir unsuru olmuştur (Grafik 5). Söz konusu zaman zarfında Kürt siyasal hareketi'nin, Genel Seçimlerde milletvekili kazanıp (Grafik 6) yasal temsili sürekli kılması ve seçimlerde aldığı oy oranı ile birlikte göz önünde bulundurulduğunda parlamentarizme doğru bir stratejik değişim olmuştur. Güneydoğu'da siyasal temsiliyet 2000'lerde yapılan seçimlerin sonucunda yapısal bir süreklilik arz etmektedir (Şekil 1). Silahlı çatışmadan parlamentarizme doğru yaşanan stratejik değişim, Kürt coğrafyasının kısmi olarak kapitalist ekonomik ilişkilere açılması ve geleneksel Kürt egemen sınıflarının Ankara'ya entegre edilmesi (Çiçek, 2016: 354).

Şekil 2.1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Siyasal Temsiliyet

Kaynak: www.secim.haberler.com, ET:08.12.2018.

2.6.3. İdeolojik Değişme: Radikalizmden İhlımlaşmaya

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra başta ABD olmak üzere Liberal Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği tarafından örgütlenen Sosyalist Doğu Bloğu arasında başlayan Soğuk Savaşla birlikte, çift kutuplu bir siyasal sistem oluşmuştur. İki kutuplu siyasal sistem, birçok ulus devletlerin politikaları ve siyasal hareketlerin ideolojik oluşumları üzerinde belirleyici olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Liberal Batı Bloğu'nda yer alan Türkiye'de, Soğuk Savaş'ın etkisiyle iç politikada bazı siyasal hareketlerin sosyalist akımdan etkilenmiş olup, örgütlenmeleri bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Hem küresel hem de

Ortadoğu temelli Bölgesel siyasal gelişmelerin etkisi ile Kürt siyasal hareketi, 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyalist örgütlerle varlığını sürdürmüştür. Kürt siyasal hareketi, Türkiye Sol'u ile legal bir alan bulurken, kendi çatısının altında bulunan bazı örgütler ise illegal varlığını sürdürmüşlerdir. Bu genel çerçevede, 1980 öncesi Kürt örgütlerinin temel bileşenlerinin ana faaliyet alanlarını şöyle sıralayabiliriz: illegal örgüt yapısı oluşturma, yasal yayın ve kitle örgütleri faaliyeti, kitlesel mobilizasyon ve silahlı çatışmaya varan mücadeleye girişmeleridir (Akkaya, 2013: 100).

2000'lerin başından itibaren gerek küresel sistemde gerekse Bölgesel ölçekte yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisiyle, hem Türkiye Siyasal yapısında ve kültüründe hem de Kürt siyasal hareketi'nde ideolojik değişim gerçekleşmiştir. Kürt hareketinin gerek örgütsel gerekse de ideolojik-politik ve programatik değişimini PKK'nın gelişim çizgisi üzerinden izlemek mümkün olacaktır (Akkaya, 2014: 77). 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Güneydoğu'da sosyo-ekonomik yapıda yaşanan değişim kapsamında kentleşmeye, sermayeleşmeye ve orta sınıflaşmaya dayalı toplumsal talepler, PKK'nın 1980 öncesinden getirdiği sosyalist ideolojik söylemini ve programını başkalaşmaya uğratmıştır. Bununla birlikte, ayrılıkçı silahlı bir hareket olarak ortaya çıkan PKK, 1990'lı yıllarla birlikte kuruluş amaçlarından büyük ölçüde vazgeçerek Kürt meselesi için Türkiye sınırları dâhilinde bir "iç çözüm" arayışına girmiştir (Çiçek, 2016: 364). Kısacası, Kürt siyasal hareketinin tarihinde bir dönüm noktası saptamak gerekirse, bunun ne 1980 askeri darbesi ne de 1984'te başlayan silahlı mücadele süreci olduğunu, böylesi bir dönüm noktasının ancak 1990'ların sonundan itibaren ortaya çıktığını belirtmek gerekir (Akkaya, 2014: 76).

Kürt siyasal hareketi'nde ideolojik değişimin görünümü olarak, legal siyasi partilerin programlarında Kürt Sorununa ilişkin tanım ve çözüme yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Bu bağlamda parti programlarında Kürt sorununa yer veren ve politikalarını bu doğrultuda yürüten legal siyasi partiler olarak, Halkın Emek Partisi (HEP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) örneklem olarak seçilmiştir. Halkın Emek Partisi (HEP) Kürt siyasal hareketi'nde ilk legal siyasi parti olmasından dolayı, Demokratik Toplum Partisi (DTP), Kürt siyasal hareketin'de kendisinden önce kurulan siyasi partilerin Kürt sorununa ilişkin çözüm yaklaşımında farklılaşması ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) bu Tez'in

yazılmakta olduğu sırada Kürt siyasal hareketi'nin güncel temsiliyetini oluşturmamasından ötürü örneklem olarak seçilmiştir.

Kürt siyasetinde legal ilk siyasal parti olma özelliğine sahip Halkın Emek Partisi (HEP), parti programında Kürt sorunun çözüme kavuşturulmasına ilişkin olarak demokrasinin işlerlik kazanmasını temel bir öge olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, toplumun bütün kesimlerinin yaşam biçimi açısından eşit koşullara sahip olmasını savunmaktadır. Halkın Emek Partisi (HEP), Kürt halkının varlığının tanınmasını ve söz konusu tanınmanın suç unsuru olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. HEP, ayrıca Kürtçenin yasaklanması ve Kürt Sorunun özgür bir ortamda tartışılmamasını çözümü engelleyen nedenler olarak açıklamaktadır. Buna paralel olarak Kürt Sorunun özgür bir ortamda tartışılmasını engelleyen yasal ve toplumsal engellerin ortadan kaldırılması, sorunun çözümüne katkı sunacaktır.

Demokratik Toplum Partisi (DTP) tarafından kabul edildikten sonra bir kitapçık olarak basılıp TBMM'deki milletvekillerine ve Bakanlıklara gönderilen Demokratik Özerklik Bildirgesi'nin, Kürt Sorunun çözümü için tartışmaya açılması amaçlanmıştır (Gürer, 2015: 59). Demokratik Özerklik Bildirgesi, demokratik ulus devlet için özerk yönetim bölgelerinin kurulmasını önermektedir. Bu bağlamda Demokratik Toplum Partisi (DTP), demokratik özerklik bildirgesi ile Kürt Sorununun çözümüne yönelik yaklaşımında bölgesel bir temayı da işlemiştir.

Kürt siyasal hareketinin güncel temsiliyetini oluşturan Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP), Kürt Sorununa dair yaklaşımı ve çözüm önermesinin özgünlüğü şu şekilde ifade edilebilir: Kürt Sorununu sadece bir siyasal ve ekonomik sorun olarak algılamayıp aynı zamanda bölgesel bir sınırlamaya tabi tutmayıp, Aleviler, Ermeniler, kadınlar, çevreciler ve cinsel kimlikleri gibi evrensel kimlikler sorunun bir parçası olarak algılamasıdır. Bu kapsamda Halkların Demokratik Partisi (HDP), “Etnik kimliği, kültürü, dili ve diniyle tek tip Türk milleti” dayatmalarına karşı çoğul, farklılıkların eşit ve gönüllü beraberliğine dayalı demokratik bir Türkiye hedefini savunmaktadır (Halkların Demokratik Partisi Programı: t.y.).

2.6.3.1. Soğuk Savaş Sonrası: Liberalleşme, Siyasal Çeşitlenme ve Yasallaşma

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile küresel sistemde oluşan liberalleşme sürecine paralel olarak, Türkiye siyasal yapısında yaşanan değişimin etkisiyle Kürt siyasal hareketi'nde liberal demokratikleşme eğilimi görülmeye başlanmıştır. Demokratikleşme ve liberalleşme eğilimi, ilk elde Kürt siyasi hareketini ideolojik ve örgütsel olarak çeşitlenmesinde ve aynı zamanda her biri daha önce silahlı örgütler olan Kürt siyasi çevrelerinin legal partileşme tercihlerinde gözlemlenmektedir.

Kürt siyasal hareketinde 1990'larda Halkın Emek Partisi (HEP) ile başlayıp, 2000'lerde Barış ve Demokrasi Partisi'ne (BDP) kadar devam eden tek partili legal siyasal temsiliyet geleneği, Kürt İslamcılığının Hür Dava Partisi (Hüda-Par), Kürt sosyalizminin Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), Kürt ulusalcılığının Hak ve Özgürlük Partisi (HAK-PAR) ve Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK) gibi yeni örgütlenmelerin katılımıyla sonlanmış. Kürt Siyasetinde ideolojik referanslara ve politik tercihlere göre örgütsel çoğullaşma yaşanmaya başlamıştır. Nitekim Hüda-Par 2014 yerel seçimine ve HAK-PAR 2015 genel seçimlerine parti olarak, Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) ve Kürdistan Özgürlük Partisi'de (PAK), 31 Mart 2019 yerel seçimlerine bağımsız adaylarla katılmışlardır.

2.6.3.2. Körfez Savaşları: Uluslaşma

Irak, İran savaşının yaratmış olduğu ekonomik kayıpları telafi etmek amacıyla başlatmış olduğu Kuveyt işgali, Batılı ülkeler nezdinde sert bir tepki ile karşılandı. ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri, Irak'ın, Kuveyt işgalini sonlandırmak için başlatmış olduğu Çöl Kalkanı operasyonu, Dünya Siyasi Tarihinde I. Körfez Savaşı olarak yer edinmiştir.

I. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın, askeri birliklerinin büyük çoğunluğunu Kuveyt sınırına çekmesi, Irak'ın Kuzeyinde çoğunlukta olan Kürtlerin etki alanının genişlemesine ve siyasal olarak büyümesine imkân tanımıştır (Işık, 2017: 108). Hem İran-Irak Savaşı sırasında hem de I. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın Kuzeyinde yaşayan Kürtlerin başlatmış oldukları gerek halk gerekse askeri ayaklanmalardan dolayı Bağdat Hükümeti, Kitle İmha Silahlarını kullanarak Kürtlere karşı işlemiş olduğu etnik

soykırım ve insanlık dışı uygulamalardan dolayı, BM'nin 5 Nisan 1991'de 688 sayılı kararla 36. paralelin kuzeyini uçuşa yasak bölge olarak ilan etti (Işık, 2017: 121).

Mart 2003 tarihinde ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçlerinin Irak'a saldırmasıyla birlikte II. Körfez Savaşı başlamıştır. Savaşın sonunda Saddam Hüseyin'in devrilip Baas rejimin yıkılmasıyla birlikte Irak'ın Kuzeyinde yaşayan Kürtlerin devletleşmesi uluslar arası alanda meşruiyet kazanmalarının miladı olmuştur (Işık, 2017: 129). I. ve II. Körfez Savaşlarının sonucunda merkezi Bağdat Hükümetinin zayıflaması ile Irak'ın Kuzeyinde yaşayan Kürtlerin uluslaşma süreci ve kurumsallaşma hareketi ivme kazanmıştır. Ekim 2005 tarihinde Irak'ta yeni anayasanın kabul edilmesinin sonucunda, Kürtler kendilerine ait güvenlik gücü bulundurma hakkına sahip özerk bir bölge oluşturdular. Öteden beri Irak Kürtlerinin elde ettiği her kazanımın ileride bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına ön ayak olacağı, bu durumun da Kürtlerin yaşadığı diğer komşu ülkelerdeki bağımsızlık isteğini tetikleyebileceği (Işık, 2017: 133-136) öngörülmektedir.

Körfez Savaşları'nın sonrasında, Irak'ın kuzeyinde özerkleşen Kürtler, süreç içinde kurumsallaşma aşamasına geçmiştir. Buna paralel olarak, Kürtler egemenlikleri altında bulunan petrol kaynaklarının yönetiminde söz hakkı talep etmektedirler. Kerkük'ü ve dolayısıyla Irak petrolünün yaklaşık %40'ını kontrol eden Kürdistan Bölgesel Yönetimi, son on yıldır izlediği politika çerçevesinde Türklerin de aralarında olduğu Avrupalı ve İranlı şirketlerle ticari anlaşmalar yaptılar (Işık, 2017: 138). Kuzey Irak petrolünün, küresel piyasaya aktarılmasıyla bölgede önemli ölçüde sermayeleşme yaşanmıştır. Petro-Dolar'ın oluşturduğu zenginleşme, Türkiye ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kuzey Irak ile kurulan sınır ticaretine dayalı ekonomik ilişkiler Güneydoğu Anadolu'da sermaye birikiminin önemli bir sacayağı olmuştur. Sınır ötesinde yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmeler ile Kürt siyasal hareketi'nde uluslaşma süreci arasında neden sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

2.6.3.3. Suriye ve Irak İç Savaş: Sykes-Picot Düzeninin Sarsılması

2014 yılında Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) hem Irak hem de Suriye'de geniş alanlara nüfuz ederek uzun bir süre Ortadoğu siyasetinin gündeminde kalmıştır. İŞİD'in, Irak'ta Musul'u ve Suriye'de geniş toprakları işgal etmesi dünya kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Örgütün, Irak ve Suriye arasında bulunan sınırı yıkması, 20.

yüzyılın başlarında Ortadoğu'ya dayatılan idari ve siyasi sistemin çökme noktasına geldiğini (Kıran, 2016: 107) ve Sykes-Picot düzenin sarsıldığını göstermektedir.

IŞİD, Irak ve Suriye'de işgal ettiği topraklarda bulunan Kürtlere yönelik toplu katliamlar yapmıştır. Özellikle Musul'u işgal ettikten sonra Şengal'de bulunan Ezidi Kürtlere karşı yok edici politikalar uygulaması ve Suriye'de bulunan Kürtlerin yoğunlukta olduğu Kobani kentini kuşatması, Ortadoğu'da farklı devletlerin egemenliklerinde bölünen Kürtler için Sykes-Picot düzenin işlevsizleştiğini göstermektedir. "IŞİD'in son saldırıları ve Şengal trajedisi, Irak Kürdistan'ı ve Rojava'yı duygusal anlamda birleştirdi ve bir kez daha, bu sınırların artık geçerli bir hükmünün olmadığı ortaya çıkmıştır (Kıran, 2016: 99)". IŞİD'in işgal ettiği topraklardan göç eden Kürtlerin, Türkiye'de, Irak ve Suriye sınırlarına yakın ve Kürt nüfusunun yoğun olduğu kentlere yerleşmeleri ve etno kültürel benzeşmeleri itibarıyla, ulusal duyguyu oluşturmuştur. Yaşanan sosyo-politik gelişmeler, Bölge siyasetinde ve Kürt siyasal hareketinde değişimlere yol açmıştır.

2.6.4. Politik Değişme: İlegal Örgütlülükten Siyasal Partileşmeye ve Sivil Toplumculuğa

Kürt siyasal hareketi'nin, Soğuk Savaş döneminde Marksist-Leninist ideolojiyi benimsediği ve stratejik olarak silahlı çatışma sürecini izlediği bilinmektedir. Söz konusu dönemde Kürt siyasal hareketi, politik olarak illegal bir yapı içerisindeydi. Tez'in önceki bölümlerinde değinildiği üzere, küreselleşme sürecine paralel olarak yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler, Kürt siyasal hareketi'nde stratejik ve ideolojik dönüşümlere neden olmuştur. Bununla beraber, Kürt siyasal hareketi'nde illegal örgütlülükten siyasal partileşmeye ve sivil toplumculuğa doğru bir politik değişim yaşanmıştır.

2.6.4.1. Yasal Siyasal Partileşme

1990'larda Kürt siyasal hareketi'nde yasal siyasal partileşme süreci Halkın Emek Partisi (HEP) ile başlamıştır. 1989'da Paris'te düzenlenen Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları konulu konferansa katılan Kürt milletvekilleri, Sosyaldemokrat Halkçı Parti'den (SHP) ihraç edildikten sonra 7 Haziran 1990 tarihinde Halkın Emek Partisi'ni

(HEP) kurmuşlardır. Halkın Emek Partisi (HEP), 1991 Genel Seçiminde SHP ile ittifak yaparak TBMM’nde 19 milletvekilliği elde etmiştir (Duran ve Aksu, 2009: 147).

HEP’in kapatılması ihtimaline karşı Ekim 1992’de Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) ve Mayıs 1993’te Demokrasi Partisi (DEP) kurulmuştur. ÖZDEP, hakkında açılan kapatma davasının sonucunda, 1993’te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına karar verilmiştir. HEP’in kapatılmasıyla Kürt milletvekilleri Demokrasi Partisi’ne (DEP) geçmişlerdir. Kısa bir süre sonra Mart 1994 tarihinde DEP’li milletvekillerin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve DEP hakkında açılan kapatma davasıyla Haziran 1994 tarihinde DEP kapatılmıştır.

DEP’in kapatılmasıyla Kürt milletvekilleri, Mayıs 1994’te Murat Bozlak tarafından kurulan Halkın Demokrasi Partisi’ne (HADEP) katılmışlardır. HADEP, 1995 seçimlerinde %4,17 oy almıştır. 1990’lı yıllarda kurulan Kürt partileri arasında en uzun ömürlü olan HADEP, Mart 2003 tarihinde kapatılmıştır. HADEP etrafında örgütlenen siyasi kadrolar, Ekim 1997’de kurulmuş olan Demokratik Halk Partisi’ne (DEHAP) geçtiler. 19 Kasım 2005 tarihinde toplanan DEHAP, Olağanüstü Büyük Kongresi’nde Demokratik Toplum Partisi’ne (DTP) katılma kararı verilmiştir (Duran ve Aksu, 2009: 148).

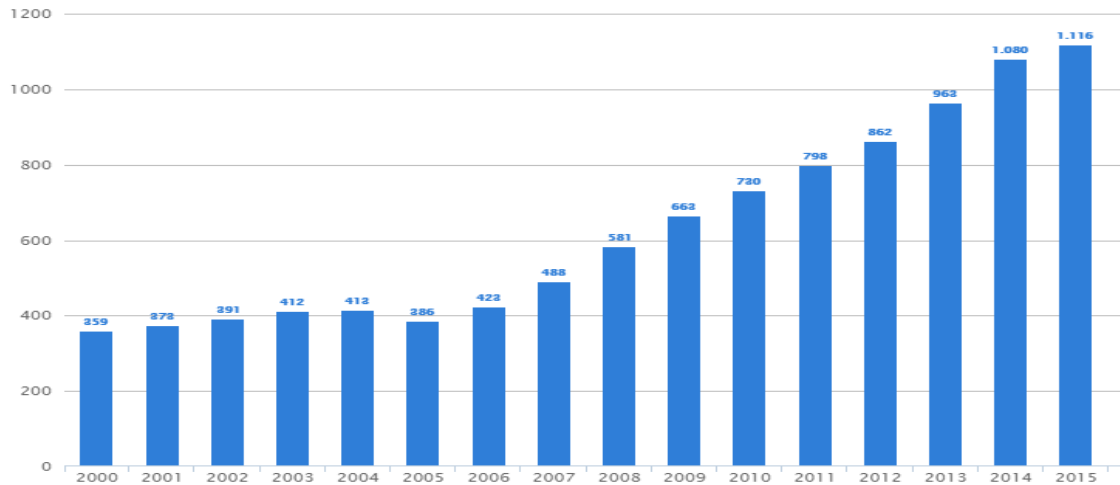
Demokratik Toplum Partisi (DTP), hem DEP milletvekillerinin yeniden siyaset sahnesine döndüğü hem de yeni siyasetçilerin öne çıktığı bir platform olmuştur (Kamer, 2018). DTP, Temmuz 2007 tarihinde yapılan Genel Seçimlere bağımsız adaylarla katılmış ve 21 milletvekili kazanmıştır. Aralık 2009 tarihinde Anayasa Mahkemesi’nin oy birliği ile aldığı karar sonrasında DTP kapatılmıştır. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), DTP’nin kapatılması ihtimaline karşı Mayıs 2008’de kurulmuştur (Kiriş, 2012: 47). DTP’nin kapatılmasının ardından, İstanbul Bağımsız Milletvekili Ufuk Aras’ın katılmasıyla birlikte BDP’nin mecliste parti grubu oluşmuştur. Ağırlıklı olarak Kürtlerin temsil edildiği Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Kürt sorununun çözümünde anahtar rol oynamış ve bu konuda bugüne kadar seleflerinden (HEP, DEP, HADEP vs) başarılı olmuştur (Barış ve Demokrasi Partisi, 2013). Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) yönetiminin almış olduğu karar sonrası BDP’li milletvekilleri Halkların Demokrasi Partisi’ne (HDP) katılmışlardır. Kürt siyasetçiler tarafından yasal siyasi partilerin

kurulması, siyasal sisteme dâhil olmak istemelerinden kaynaklanmıştır (Kiriş, 2012: 34).

2.6.4.2. Sivil Toplumculuşma

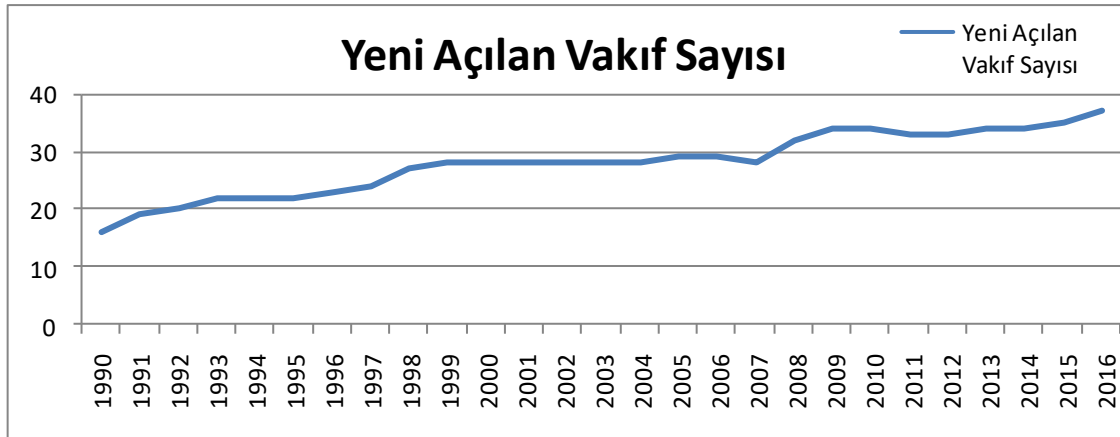
Kürt siyasal hareketi'nde yaşanan politik değişimin bir diğer önemli sacayağı sivil toplumculuşma eğilimidir. 1990'larda göçün en yoğun ve acılı yaşandığı dönemde Diyarbakır'da sivil toplum kuruluşları da yok denecek kadar azdı (Kalkınma Merkezi, 2010: 29). Kent merkezinde 376 dernek, 64 vakıf, 57 meslek kuruluşu ve 41 sendika olduğu dikkate alındığında (Çiçek, 2011b: 150) 2000'lerde yaşanan küreselleşme ve AB'ye katılım süreçlerinin etkisi ile sivil toplum kuruluşlarında artış yaşanmıştır.

Grafik 2.7: Diyarbakır'da Yıllara Göre Faal Dernek Sayısı (2000-2015)

Kaynak: www.siviltoplum.gov.tr, ET:16.01.2019.

Diyarbakır'da yıllara göre faal dernek sayılarında özellikle 2006 yılından sonra düzenli bir artış yaşanmıştır (Grafik 2.7). 1990-2016 yılları arasında yeni açılan vakıf sayılarında dönem dönem düşüş yaşanmış olsa bile nihayetinde bir artış söz konusudur (Grafik 2.8).

Grafik 2.8: Diyarbakır’da Yıllara Göre Yeni Açılan Vakıf Sayısı (1990-2016)

Kaynak: cdn.vgm.gov.tr, ET:19.01.2019.

Bölgedeki Barolar, Tabip ve Mimar-Mühendis Odaları ve sendikalar gibi çeşitli meslek kuruluşları Kürt sorununa bağlı olarak önemli ölçüde siyasallaşmışlardır. Çoğunlukla, Kürt siyasal hareketi ile aynı politik eğilim içerisinde oldukları izlenimini vermektedirler. Örneğin genellikle Kürt sorunu kaynaklı şiddet olaylarına odaklanan İnsan Hakları Derneği, çoğunlukla bölge Barolarına kayıtlı avukatlardan oluşmaktadır. Örneğin, DTP ve HDP genel başkanı seçilen Selahattin Demirtaş, Diyarbakır Barosuna kayıtlı avukattır. Ayrıca 1999 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Feridun Çelik ve 2004 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na seçilen İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi Başkanı olan Osman Baydemir, Diyarbakır Barosuna kayıtlı avukatlardır. Yine 2019 Yerel Seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na seçilen ve 27'inci dönem HDP milletvekili olan Adnan Selçuk Mızraklı 2008-2010 yılları arasında Diyarbakır Tabip Odasına başkanlık yapmış bir tıp hekimidir. Kürt siyasal hareketi çerçevesinde, siyasi bir kişiliği ile ön plana çıkan ve 28 Kasım 2015 tarihinde yine aynı nedene bağlı bir olayda öldürülen Tahir Elçi de avukat ve öldürüldüğü tarihte Diyarbakır Barosu Başkanı idi. Sonuç itibarıyla meslek kuruluşlarının ve belli mesleki temsilcilerin siyasi hareket etrafında etkinlikleri, yerel ve bölgesel sivil toplumlaşma sürecinin siyasi alanla ilişkisini örneklendirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

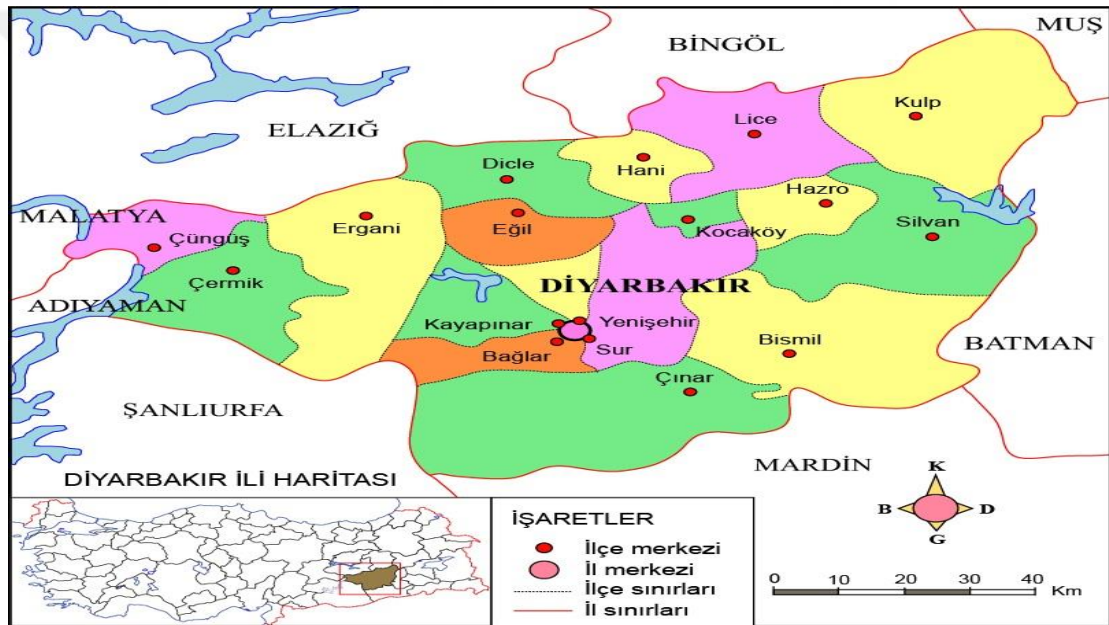
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR'DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME, KENT VE SİYASAL DEĞİŞME

3.1.DİYARBAKIR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

3.1.1. Coğrafi Konum

Diyarbakır, Türkiye idarî haritasında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde, yüksekliği 640 ile 1100 arasında değişen 1.516.200 m² yüzölçümü kaplayan geniş bir plato üzerinde, doğusunda Batman ve Muş, batısında Şanlıurfa, Malatya ve Adıyaman, kuzeyinde Elazığ ve Bingöl, güneyinde Mardin illeriyle çevrili bir coğrafi konumda bulunmaktadır.

Şekil 3.1: Diyarbakır Haritası

Kaynak: www.google.com, 2019.

3.1.2. İdarî Durum

Günümüzde, dördü merkezde, toplam onyedii ilçesiyle Diyarbakır'ın nüfusu, 2018 yılı itibarıyla, 1.732 396 olarak belirlenmiştir. Söz konusu nüfus verilerine göre Güneydoğu Anadolu'nun en büyük ikinci ili konumundadır.

3.1.3. Tarihsel Geçmiş

Diyarbakır'ın tarihsel geçmişi, Yukarı Mezopotamya'nın verimli alanlarında bulunan konumu itibarıyla insan uygarlığının en erken çağlarına kadar uzanmaktadır.

Hilar mağaraları, Körtiktepe ve Çayönü gibi kazı alanlarında bulunan arkeolojik verilerle belgelendiği üzere, yazı öncesi çağlarda tarımsal üretime ve dolayısıyla erken yerleşim biçimlerine ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır, özellikle Antik dönemde önemli bir bölgesel merkez olmuştur. Antik döneme dair kayıtlarda adı “Amid” olarak geçen şehir, antik medeniyetlerin yerel yerleşimleri dışında, Asur ve Roma gibi İlkçağ emperyal medeniyetlerinin merkezlerini barındırmıştır. Asur döneminde önemli bir bölgesel ticaret merkezi olan şehir, Roma İmparatorluğu döneminde askerî garnizon ve bölgesel idarî merkez işlevi görmüştür. Roma sonrasında Bizans egemenliğinde kalan bölge, 639’da Müslüman Arapların eline geçmiş, devamında Mervanoğulları ve Artukoğulları gibi Selçuklu beyliklerinin merkezi olmuştur (Pala, 2005).

1517’de Sultan I. Selim döneminde, yerel Kürt beyleriyle yapılan antlaşma sonucunda Osmanlıların eline geçen şehir, bölgeye hakim ticarî ağlarıyla birlikte, bölgesinin özellikle Safevîlerle çatışma sürecinde sınır hattını oluşturması nedeniyle, Osmanlı klasik döneminde Beylerbeyliği kademesine ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı modernleşmesi sürecindeki idarî yapılanma politikaları kapsamında 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile vilayet olmuş ve Cumhuriyet döneminde de bu özelliğini korumuş, 1993 yılında, 504 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, geçerliliğini halen koruyan Büyükşehir Belediyesi statüsüne ulaşmıştır. Bununla birlikte, ayrılıkçı silâhlı hareketlerin yaygınlaşmasına karşı 1987 yılında 285 sayılı Kanun’la kurulan ve 1990’da sorumluluk alanı onüç vilayeti kapsayan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği de, kaldırıldığı 2002 yılına kadar Diyarbakır’da bulunmuştur.

3.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR’DA SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME

Küreselleşme sürecinde, Türkiye’de bölgesel-yerel alanların küresel pazara eklemlenişini Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde örnekleyen merkezlerden biri, Diyarbakır olmuştur. Bu bağlamda, Küreselleşme sürecinde Diyarbakır’da yaşanan sosyo-ekonomik gelişimin gözlem alanlarından biri, yerel nüfusun sayısal ve yapısal değişimleridir.

3.2.1. Demografik Değişme: Nüfus Artışı

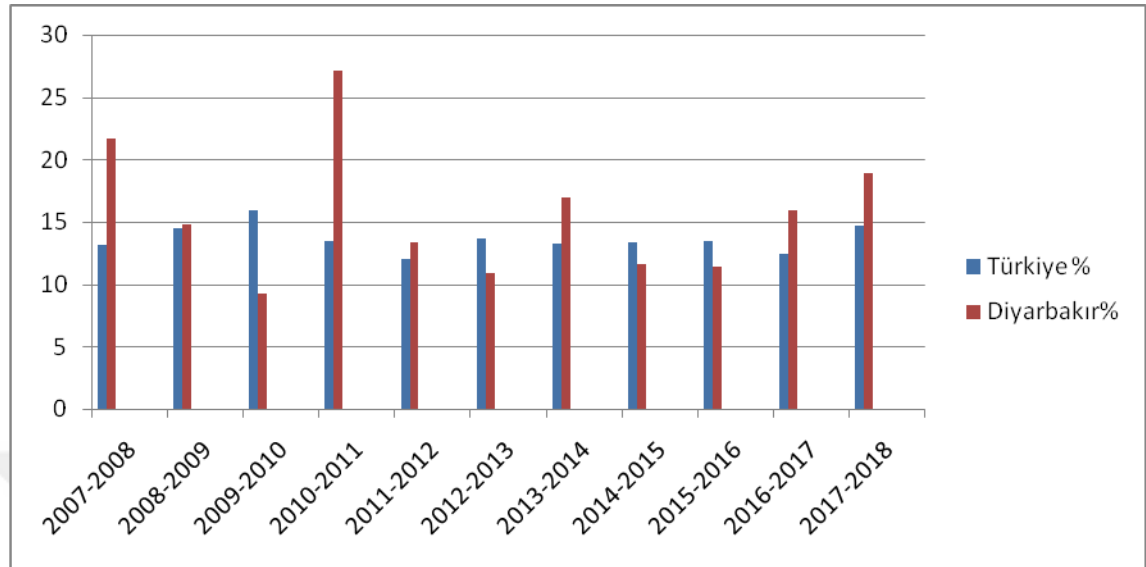
Nüfus hareketleri, bir bölgede meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeler hakkında ön bilgi veren temel verilerden biridir. Diyarbakır'da da nüfus alanındaki dönemsel değişimler, yerel sosyo-ekonomik gelişmelerle ve dönüşümlerle uyumlu bir eş eğilim ve eş zamanlılık göstermektedir. Tablo 1'de, Diyarbakır nüfusunda 1985 ile 2018 yılları arasında yaşanan değişimler verilmiş, Grafik 9'da Türkiye'de ve Diyarbakır'da nüfus artış hızları, Grafik 10'da ise nüfus yoğunlukları karşılaştırılmıştır.

Tablo 3.1: Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır'ın Yıllara Göre Nüfusu, 1985-2018

YIL	NÜFUS
2018	1.732 396
2017	1.699 901
2016	1.673 119
2015	1.654 196
2014	1.635 048
2013	1.607 437
2012	1.592 167
2011	1.570 943
2010	1.528 958
2009	1.515 011
2008	1.492 828
2007	1.460 714
2000	1.362 708
1990	1.094 996
1985	934 505

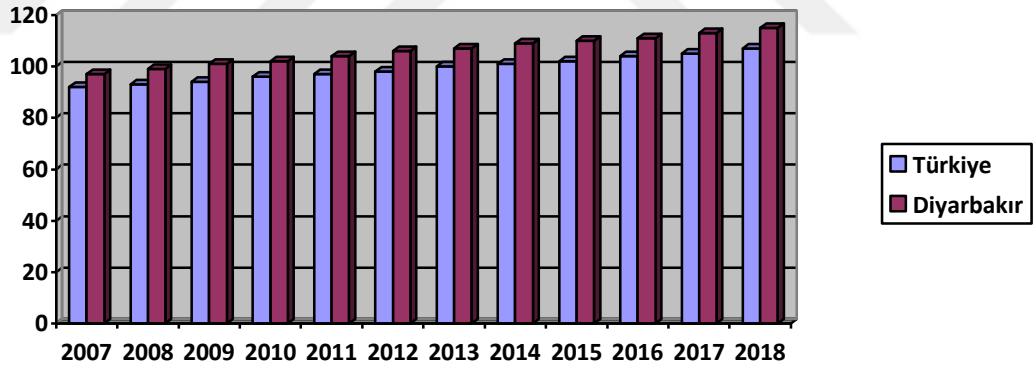
Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

Grafik 3.1: Türkiye'nin ve Diyarbakır'ın Nüfus Artış Hızları Karşılaştırması (2007-2018).

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

Grafik 3.2: Türkiye'nin ve Diyarbakır'ın Nüfus Yoğunluğu (2007-2018)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

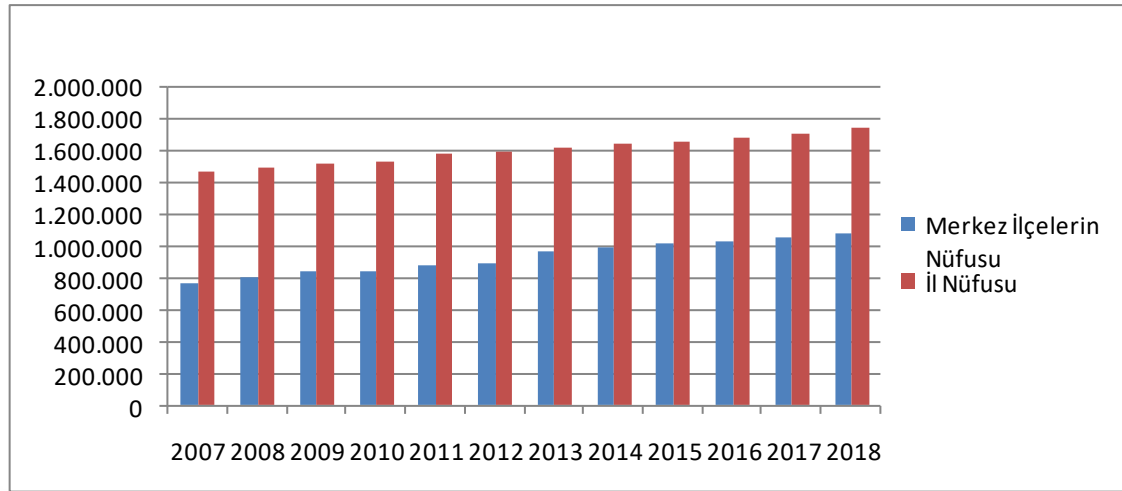
Tablo 3.1'de görüldüğü üzere, Diyarbakır'da 1985'ten 2018'e kadar, kent nüfusu yaklaşık iki kat artmıştır. Nitekim Grafik 9'de görüleceği üzere, Diyarbakır'da yıllık nüfus artış hızı, genel olarak Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. 2000 yılı sonuçlarına göre, Türkiye genelinde yıllık ortalama nüfus artış hızı oranı %18,34 iken, Diyarbakır ili genelinde bu oran, %21,87 olarak gerçekleşmiştir (Can, 2011: 37). 2010-2011 döneminde ise Türkiye geneli nüfus artış hızı %13,5 iken Diyarbakır'da %27,1 olarak hesaplanmıştır. Grafik 10'danda anlaşılabileceği üzere, Diyarbakır'da nüfus

yoğunluğu 2007'den 2018'e kadar düzenli ve Türkiye ortalamasının üstünde seyretmiştir.

Bölge içi nüfus hareketlerindeki en yüksek düzeyli gelişmenin ve bu kapsamda Diyarbakır'da nüfus artışının özellikle 1990-2000 yılları arasında yükselişi, Kürt sorununa bağlı silahlı çatışmanın da en yüksek düzeyine aynı dönemde ulaşmış olmasıyla ilişkilidir. Bu kapsamda, Diyarbakır şehir merkezine yönelen bölge içi göç hareketlerinin de aynı dönemde hız ve yaygınlık kazanmış olması, silahlı çatışma sürecinin özellikle kırsal hayat üzerindeki olumsuz ve kısıtlayıcı etkilerinin sonuçlarındandır. Bununla birlikte Diyarbakır'da nüfus artış hızının 2014-2016 arasında Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiş olması, Sur olayları örneğinde olduğu gibi, silahlı çatışmanın şehir merkezine sıçramış ve yaklaşık iki yıl sürmüş olmasıyla ilişkilidir. Nitekim şehir merkezindeki silahlı çatışmaların sona ermesiyle birlikte, Diyarbakır'da nüfus artış hızı ortalaması, 2016-2018 arasında tekrar Türkiye ortalamasının üstüne çıkmıştır.

3.2.1.1. Göç: Nüfusun Merkezileşmesi

Yerel nüfusun Diyarbakır'da merkezileşmesini belirleyen en güçlü etken, bölge içi göç hareketleri olmuştur. Bu kapsamda, Kürt sorunundan kaynaklanan çatışma süreci, özellikle 1980'ler ve 1990'lar boyunca Diyarbakır'a ve diğer bölge şehirlerine yönelen nüfus hareketlerinin öncelikli itici sebebi olmuş, bölgesel iç göçü artırmıştır (Işık, 2005: 58). Grafik 11'de, Diyarbakır il nüfusu ile merkez ilçelerin 2007 ile 2018 tarihleri arasındaki nüfus değişimleri karşılaştırılmıştır.

Grafik 3.3: Diyarbakır İli ve Merkez İlçelerin Nüfuslarının Karşılaştırması

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

Grafik 3.3’de görüldüğü üzere, 2007 ile 2018 yılları arasında Diyarbakır’ın genel nüfus artış eğilimi içerisinde şehir merkezini oluşturan, merkez ilçelerinin nüfusları da düzenli biçimde artmıştır. Buna göre, şehir merkezinin nüfusu, il nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. 2018 yılı itibarıyla, il nüfusu 1.732 396 iken, kent merkezi nüfusu, 1.069 893 olarak kaydedilmiştir. Bu haliyle, yerel nüfusun giderek şehir merkezinde toplandığı görülmektedir.

3.2.1.1.1. Zorunlu Göç

Kürt sorunu kapsamında gerçekleşen ve özellikle 1980’lerin ikinci yarısından itibaren, ayrılıkçı PKK örgütünün silahlı eylemleriyle doruk noktasına ulaşan çatışma süreci, Güneydoğu Anadolu Bölge’sindeki göç hareketlerini belirleyen temel etken olmuştur. Bu kapsamda PKK saldırılarının yanı sıra, askeri birer uygulama olarak köy boşaltma, mera ve yayla yasakları, yol kapatma gibi önlemler, kırsal ekonomiyi ve dolayısıyla yaşamı sürdürülemez hale getirmiştir. Güvenlik güçlerinin mera, yayla ve tarım alanlarına ulaşımı yasaklaması, kişilerin yaşam alanlarından göç etmek zorunda kalmalarına sebep olmuştur (Keser, 2012: 42). Bu durumu incelemek amacıyla kurulmuş olan TBMM Araştırma Komisyonu’nun raporunda (1998), bu dönem içerisinde yaklaşık 905 köyün ve 2.523 mezranın çatışmalar nedeniyle boşaltıldığı bu kapsamda yaklaşık 379.000 kişinin yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda bırakıldıkları bildirilmiştir. Barut’un (1999-2001) yaptığı saha araştırmasında elde ettiği verilere göre,

insanların göç etme nedenleri içerisinde, OHAL Bölge Valiliği uygulamaları %83.7, can güvenliği kaygısı %66.5 ve köy-mezra boşaltmaları %60.9 oranlarında etkili olmuştur. Bu sorunlara bağlı olarak iradi olmayan ve bölgesel ölçekli kitlesel bir göç hareketi baş göstermiştir. Böylece silahlı çatışma süreci, 1990'lardan 2000'lere uzanan süre boyunca, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde köylerden ve ilçelerden şehir merkezlerine ve metropollere yönelen zorunlu bir göç hareketi yaşanmasına neden olmuştur. Bu göç hareketi Türkiye'nin birçok ilinin ekonomik, kültürel, psikolojik ve sosyal yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir (Can, 2011: 2, 20). Zorunlu göç, İstanbul, Diyarbakır ve Adana'nın yoksul ve harap mahallelerinde yoğunlaşarak mekânsal bir yoğunlaşmayı beraberinde getirmiştir (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 54).

Silahlı çatışmanın yarattığı güvenlik sorunlarından, bu kapsamda mülksüzleştirme ve yerinden etme politikalarından kaynaklanan zorunlu göç, tüm ülkede olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ve bölgenin en önemli merkezi olan Diyarbakır'ı önemli ölçüde etkilemiştir (Çiçek, 2011a: 102). Zorunlu göçe tabi tutulan insanların, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin metropol kenti niteliğinde olan Diyarbakır'a akın etmesinin sonucunda, 1990-1995 yılları arasında kent nüfusu ikiye katlanmıştır (Kalkınma Merkezi, 2006: 6). 1996 yılına kadar, zorunlu göçle, yaklaşık 482.300 kişi Diyarbakır'a yerleşmiştir (Azizoğlu, 2013: 192). Diyarbakır'a göç edenlerin büyük kısmı (%88) Diyarbakır iline bağlı ilçe merkezi ve köyler ile merkez köylerden; geri kalanı ise Mardin, Bingöl, Elazığ, Muş ve Bitlis illerinden gelmişlerdir (Kalkınma Merkezi, 2010: 25).

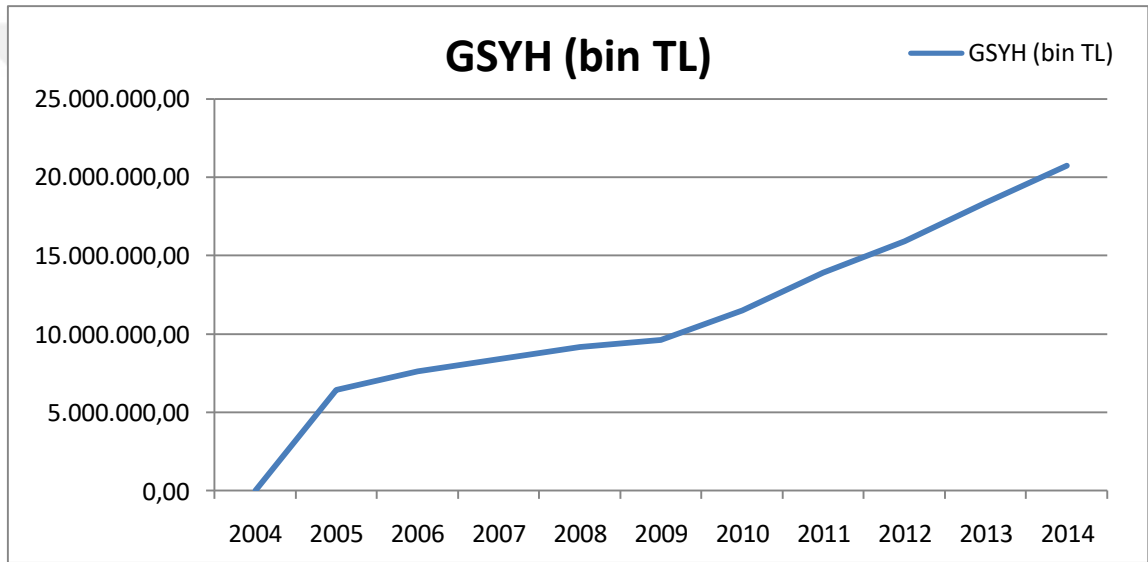
3.2.1.1.2. Tarımsal Göç: Kırsalın Tasfiyesi

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında geniş tarımsal alanların barajlar ve kanallar yoluyla sulanabilir ve tarımsal yatırım destekleriyle mekanik aygıtlarla işlenebilir hale gelmesi, tarımsal gelirlerde önemli bir artış sağlamış (Güreşçi, 2009: 56) iken, bölgesel ve yerel ekonominin tarıma ve az da olsa hayvancılığa bağlı oluşu (Karatekin, 2001: 25) itibarıyla, az topraklı ve kol emeği ile geçinen köylü işçiliğini ise ekonomik işlev bakımından niteliksizleştirmiş, alternatif geçim kaynakları arayışıyla kentlere yönlendirmiş, tarıma dayalı kırsal ekonomik hayatın yerini şehirlerde son derece farklılaşmış iş bölümü ve ihtisaslaşmayı zorunlu kılan bir ekonomik düzen almıştır (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009: 14).

3.2.2. Ekonomik Değişme: Yerel Kapitalistleşme

Küreselleşme süreciyle birlikte Anadolu'nun yerel pazarlarının küresel pazarlara entegre olmasına bağlı olarak ekonomik değişmeler yaşanmıştır. Diyarbakır ilinde bu sürece paralel olarak kapitalistleşmeye ve zenginleşmeye yönelik bir eğilim söz konusu olmuştur. Diyarbakır'da, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne hâkim sınır ticaretinden yararlanmış ve bu bölgesel ağlar üzerinden sermaye birikim süreci gözlemlenmiştir.

Grafik 3.4: Diyarbakır'da GSYH (2004-2014)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr>, 2019.

Diyarbakır'da, kırsaldan kent merkezine yönelen nüfus hareketleriyle birlikte, yerel ekonomik coğrafyanın, özellikle sınır ticareti kanalıyla bölgesel ve küresel pazarlara katılma sürecinde gerçekleşen sermaye birikimi, giderek bir yerel kapitalistleşme süreci boyutu kazanmıştır. Diyarbakır kent merkezinde gerçekleşen ekonomik değişme, yerel sermaye birikimini gösteren en belirgin örneklem alanıdır. Bu bağlamda Diyarbakır'ın mekân üzerinden kendini dönüştürerek küresel sermayeyi çekmek için dünya kenti olma yolunda emin adımlarla ilerlediği söylenebilir (Gürhan, 2016: 926). Keser'e göre (2012: 149) Diyarbakır'da en yaygın ekonomik faaliyet, kentsel yaşamın sürdürülmesiyle ilişkisi ile birlikte, bu alanda çalışanlara yapılan ödemelere dayalı finans kaynağının kent ekonomisindeki geniş dolaşımıyla, hizmet sektörüdür. Bu kapsamda, özellikle eğitim, sağlık, tüketim-ticaret merkezleri ve inşa-

konut gibi sektörlerde yatırımların artış göstermesi, Diyarbakır'da küreselleşme sürecindeki yerel kapitalistleşme eğiliminin başlıca görünümlerindenidir. Bununla birlikte, bu sürecin, özellikle Kürt sorununa bağlı bölgesel ve yerel koşullar itibariyle endüstriyel değil, daha çok ticaret ve hizmet sektörlerine dayalı geliştiğini belirtmek gerekir.

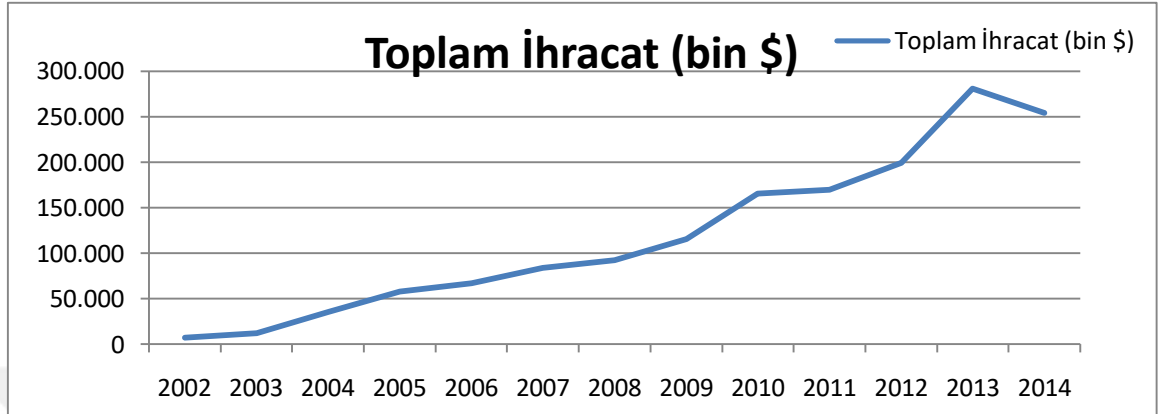
2000'lerden itibaren kent merkezinde özel sermaye yatırımlarının sayısında özellikle 2010'larda belirgin bir artış yaşanmıştır. 2000 yılından itibaren, Diyar Galerla, Mega Center, Ncity, City Center, Ninova Park, Ceylan Karavil ve Forum adlarıyla büyük alışveriş merkezleri hizmete girmiştir. Sağlık sektöründe ise, Bağlar, Dicle ve Diyarbakır olmak üzere iki şubesi bulunan Memorial, Genesis, Sultan, Bower, Batı ve Diyarlife (eski adıyla Veni Vidi) adlarıyla, toplam sekiz özel sermayeli hastane hizmet vermektedir. Özel eğitim sektöründe de, yirmiye aşkın ilk ve ortaöğretim kurumu açılmıştır. Bilnet, Doğa, Bahçeşehir, Mektebim, Maya, TED, Yediiklim, Bil, Okyanus, Simya, Fehmi Aksoy, Amerikan Kültür, İngiliz Kültür, Final, Sevinç gibi ulusal marka zincirlerine dahil okullar hizmet vermektedir (Koçal, 2017). Yine 2000'lerden itibaren Diyarbakır'da turizm sektöründe yatırımlar da kayda değer bir atılım göstermiş, Hilton, Novotel, RadissonBlu, Divan, Ramada Wyndham, Mittania Regency, SV Businnes, Dedeman (sonradan Plaza), Prestige gibi çok sayıda yıldızlı konaklama tesisleri hizmete girmiştir. Harvey'in çalışmalarında dikkat çektiği üzere, artı değerın kent mekanında absorbe edilme süreci, Diyarbakır kent merkezinde sağlık, eğitim ve tüketim sektörlerinde görölmektedir.

KOSGEB'in verilerine göre Diyarbakır'a verilen destek miktarı 2011 yılında 732.000 TL iken, 2017 yılında bu miktar 1.865.207 TL olmuştur (www.kosgeb.gov.tr). Ayrıca 2003 yılında Diyarbakır'a yapılan kamu yatırımları 200 bin TL iken, bu miktar 2016 yılında 1.400.000 TL'ye yaklaşmıştır (www.kalkinma.gov.tr). Bu bağlamda Diyarbakır'da 2000'lerden itibaren yerel kapitalistleşme ve sermaye birikimi artış göstermiştir.

2013 yılına ilişkin ihracat rakamlarına bakıldığında, Diyarbakır, Türkiye ortalamasının çok üstünde bir artış hızı ile ihracatını artırmıştır. 2016 yılına kadar Diyarbakır'ın ihracatında düşüş yaşanmasının temel nedeni olarak, komşu ölkelerde yaşanan siyasi olaylar ve ekonomik belirsizlikler gösterilmektedir. Ayrıca Diyarbakır

ihracatının başında gelen demir cevheri, Türkiye ihracatının %57,6'sına denk gelmektedir (www.karacadag.gov.tr).

Grafik 3.5: Diyarbakır'ın Toplam İhracatı (2002-2014)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr>

Şekil 3.2: Yıllara Göre Diyarbakır'ın Irak'a İhracatı

Yıl	Diyarbakır	
	İhracat (Bin Dolar)	Artış Oranı (%)
2008	40.500.832	
2009	59.627.551	47
2010	78.694.355	32
2011	91.286.153	16
2012	107.224.591	17
2013	122.815.461	15
2014	118.403.078	-4
2015	90.634.317	-23
2016	87.491.052	-3
2017	97.095.926	11

Kaynak: www.karacadag.gov.tr, 2019

Grafik 3.5'te yer alan verilere göre Diyarbakır'ın 2008 yılında yapmış olduğu ihracat 92.091 dolar iken bu sayı 2013 yılında 280.808 dolara ulaşmıştır. Ayrıca Türkiye 2015 yılında 76,7 milyar dolar dış ticaret açığı verirken, Diyarbakır yaklaşık 117 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir. TÜİK'in 2018 verilerine göre Diyarbakır'ın en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 97.280.246 dolar ile ilk sırada Irak gelmektedir. Bu sayı Diyarbakır'ın toplam ihracatın %47'sine denk gelmektedir. Son tahlilde, 2008-2017 döneminde Türkiye'nin ihracat verilerine bakıldığında %19 oranında bir büyüme gerçekleşmiş iken, söz konusu yıllar arasında Diyarbakır ihracatı %124 oranında büyüme göstermiştir (www.karacadag.gov).

3.2.3. Sosyolojik Değişme: Köylülükten Kentliliğe

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve özelde Diyarbakır'da yaşanan, başta göç olmak üzere sosyo-ekonomik değişme süreçleri, yerel toplumda köklü ve yaygın bir yapısal değişimi üretmiştir. Göç ve kentleşme süreçleri içerisinde, üretim biçimlerinde geleneksel tarımdan ticarete ilerleyen alt-yapısal değişme, sosyo-kültürel üst-yapıya köylülükten kentliliğe geçiş olarak yansımıştır. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde Diyarbakır'da gözlenen sosyo-ekonomik dönüşümün temel öğelerinden biri, yerel orta sınıflaşmanın gelişmesi olmuştur. Diğer yandan gündelik hayatta, kırsal topluma özgü geniş aile biçimi yerini giderek, kapitalist bir toplumsal birim olan çekirdek aileye bırakma eğilimi içine girmiştir.

3.2.3.1. Sınıfsal Değişme: Yeni-Orta Sınıflaşma ve Yoksullaşma

Yukarıda ‘‘Demografik Değişme’’ başlığı altında değinildiği üzere, Diyarbakır şehir merkezinin nüfusunun özellikle 1990’ların başından itibaren düzenli yükselişi, konut ihtiyacı üstündeki çarpan etkisiyle, kentsel alanın da hızlı genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Bu fiziksel sonuca bağlı olarak, yerel ekonomide inşaat sektörü merkezli bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu kapsamda, eski şehir merkezi çevresindeki arazilerin imara açılması ve yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması, imar ve arsa rantında hızlı ve yaygın bir yükseliş eğilimini doğurmuştur. Kayapınar bölgesindeki kentsel rant, dolaysız biçimde arazi sahiplerinin kazançlarını katlayarak artırmaktadır (Keser, 2012: 149-151). 2002 yılında Diyarbakır’da yapı ruhsatına göre daire sayısı 2.360 iken, 2014 yılına gelindiğinde 13.508’e ulaşmıştır (biruni.tuik.gov.tr). İnşaat sektörü ve arazi rantı kaynaklarından sağlanan servet ve sermaye birikimi, mevcut sermaye gruplarını büyüten etkisi ile beraber, yerel toplumda belirgin bir orta sınıflaşma eğilimi de üretmiştir.

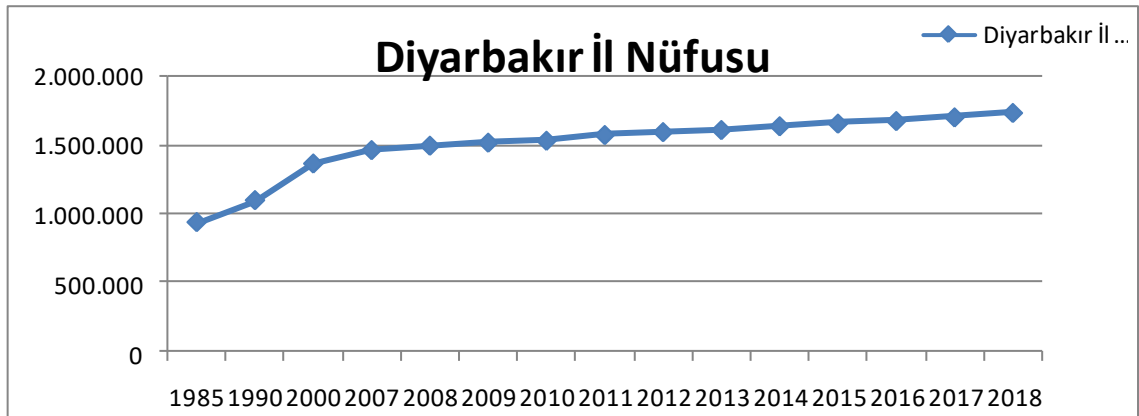
Hızlı ve yığınsal göçle birlikte sermaye birikiminin toplumsal bölüşümündeki farklılaşma, Diyarbakır’da kentsel alanın işlevsel dağılımını bölünmeye uğratmakta, bu kapsamda sınıfsal bakımdan da farklılaştırmaktadır. Böylece, kentsel mekânı bölünmekte ve ikili yapıda bir kent görünümü sergilemektedir (Gürhan, 2016: 921). Öyle ki, kentsel alanın sınıfsal farklılaşmasındaki boyut, giderek bir kentsel ayrışma halini almaktadır. Konut alanlarının farklılaşması, bir bakıma kent yaşamının mekânsal ve toplumsal olarak ayrışmasını göstermektedir (Koçak, 2011: 267). Buna göre, yeni

konut alanları, zenginlerle fakirler arasında yeni bariyerler oluşturarak, kentteki sosyo-ekonomik ayrışmanın belirgin bir biçimde mekânsal ayrışmaya dönüşmesine neden olmaktadır. Keser, bu bölünmeyi, yeni konut alanları açısından bakıldığında “zenginlerin akını”, eski konut alanları açısından bakıldığında ise “zenginlerin kaçıışı” olarak adlandırmaktadır (Keser, 2012: 152-153). Bu bağlama kent, bölünmüş yapısıyla bir tarafta yoksulluğu ve sefaleti en acımasız şekilde yaşarken, diğer yanda ise lüks ve sefahati en ihtişamlı şekilde sergilemektedir (Gürhan, 2016: 921).

3.3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİYARBAKIR’DA KENTLEŞME

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de, kentleşme süreçleri, küreselleşme sürecinde hız ve yaygınlık kazanmıştır. Bu kapsamda, kentleşme eğilimi, temel kaynaklarını, kırsal alanın itici faktörlerinden ve kentlerin çekim özelliklerinden almıştır (Işık, 2005: 59). Böylece, kentleşme, iç göçlerin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. (Yıldırım, 2004: 29). Diyarbakır’da da kentleşme süreci, Türkiye’nin diğer kentlerine benzer bir gelişim göstermiştir (Erkan ve Bağlı, 2005: 111). Buna göre Diyarbakır’da kentleşme sürecini belirleyen temel dinamik, çevre illerden ve kırsal alandan kent merkezine doğru yaşanan iç göçle artan nüfus olmuştur. Bu kapsamda şehir merkezinin fiziki büyümesi, Diyarbakır’da kentleşme sürecinin en önemli göstergesidir. Grafik 3.6’da, 1985-2018 yılları arasında Diyarbakır il nüfusuna ilişkin sayısal veriler yer almaktadır.

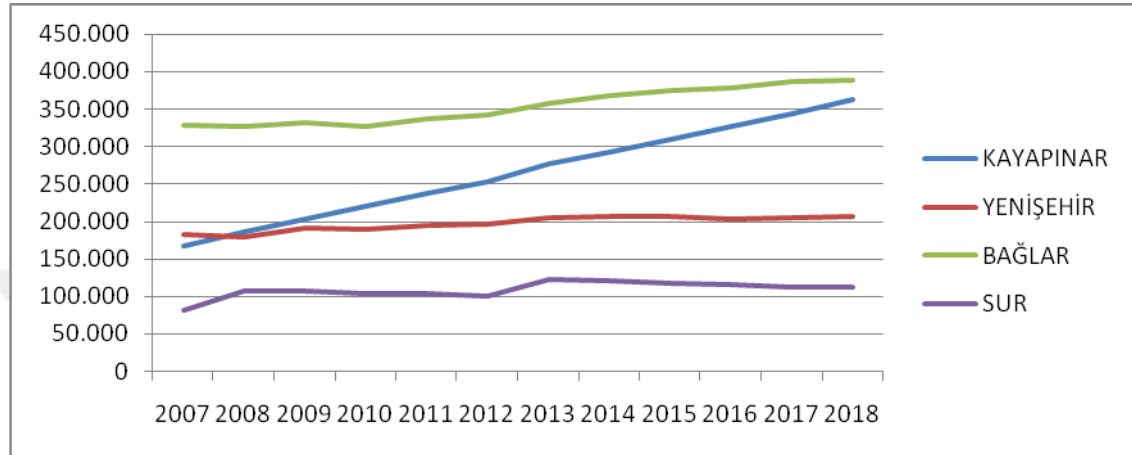
Grafik 3.6: Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır İl Nüfusu (1985-2018)

Kaynak: www.tuik.gov.tr.

Grafik 3.6'ya göre, küreselleşme sürecini kapsayan 1985 ile 2018 arasındaki otuz üç yıllık süre zarfında, Diyarbakır nüfusunun sürekli ve düzenli bir biçimde arttığı görülmektedir. Grafik 3.7'de Diyarbakır merkez ilçelerinin 2007-2018 arasındaki on bir yıllık nüfus verileri karşılaştırılmıştır.

Grafik 3.7: Diyarbakır Merkez İlçelerinin Nüfus Karşılaştırılması (2007-2018)

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019.

Grafik 3.7'ye göre, 2000'li yıllarda Diyarbakır'da nüfusu en yüksek olan merkez ilçe, Bağlar olmuştur. Bunun temel nedeni görece daha eski bir yerleşim birimi olan Bağlar'ın 1980'ler ve 1990'lar boyunca gerçekleşen bölge içi kırsal göçün ilk hedefi olmuş olmasıdır. Bununla birlikte göre daha eski semtler olan Sur'da Yenışehir ilçelerinde dikkat çekici bir nüfus değişimi yaşanmamış olmasına rağmen, nüfus artış hızı en yüksek gerçekleşen merkez ilçenin daha yeni ve çoğunlukla 2000'li yıllarda oluşan Kayapınar oluşu, şehir merkezindeki iç göçü mekansal değişmeyi işaret etmektedir. Bu durumun temel nedeni, şehrin ekonomik merkezini oluşturan Sur ve Yenışehir ilçelerindeki ticari gelişimine karşın, Kayapınar'ın neredeyse tamamen yeni konut alanlarını içeriyor oluşudur. Şehrin en eski ve tarihsel yerleşim alanını oluşturan Sur semtindeki nüfus değişiminin şehrin genel ortalamasının tersine yatay ve özellikle 2015'ten sonra düşüş eğilimini göstermesi, 2015'te başlayan şehir çatışmaları sürecinin itici etkileri ile ilgilidir.

3.3.1. Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır'da Kentsel Değişme: *Ticarîleşme ve Soylulaştırma*

Küreselleşme sürecinde kentleşmenin evrensel biçimi olarak neo-liberal kentleşme modeline uygun biçimde, Diyarbakır da kentsel alanın ekonomik işlevine göre mekânsal bölünmeye ve farklılaşmaya uğramaktadır. Buna göre, şehrin eski yerleşim merkezlerini oluşturan Sur ve Yenişehir ilçeleri özellikle Ofis semti, eski konutların yıkılıp yerlerine Fotoğraf 3.1'de örnekleri gösterilen iş merkezlerinin inşa edildiği kentsel dönüşüm uygulamalarıyla, belirgin bir ticarîleşme eğilimi gösterirken, kentin en eski yerleşim merkezi olan, antik surlar başta olmak üzere çeşitli tarihsel anıtları ve eski kent dokusunu barındıran Sur'da, 2015-2016 yıllarında yaşanan silahlı çatışmaların ardından başlatılan onarım ve yenileme uygulamalarıyla, turizm sektörüne yönelik bir yatırım aracı haline getirilme sürecine girilmiştir (Fotoğraf 3.2). Diyarbakır'da, Elazığ yolu üzerinde bulunan geniş bir alanın, "Organize Sanayi Bölgesi" olarak adlandırılan, konutlaşma ve ticarîleşmeden arınmış bir sanayi bölgesi olarak belirlenmiştir.

Yeni yerleşim merkezini oluşturan Kayapınar ilçesi ise tamamen, şehir merkezine yakın eski köylere ait tarım arazilerinin soylulaştırmaya (gentrification) uğradığı, seçkinciliğe dayalı kapalı site tipi konutlaşma alanlarını içermektedir (Fotoğraf 3.3). Özellikle Diclekent ve Mahabad Bulvarı olarak adlandırılan yerleşim alanları, yüksek katlı binalardan oluşan, havuz, egzersiz alanları ve ortak yeşil alanlar ve parklar gibi sosyal imkânları barındıran siteler, bölünmüş yollar ve ticarethanelerle çağdaş bir yaşam alanı halini almıştır (Keçeli ve Sarıusta, 2013: 334) (Fotoğraf 3.4).

Fotoğraf 3.1: Yenişehir İlçesinde İş Merkezleri

Kaynak: www.google.com, 2019.

Fotoğraf 3.2: Sur İlçesinde Turistik Oteller

Kaynak: www.google.com, 2019.

3.3.2. Mimarî Değişme: Siteleşme ve Gettolaşma

Günümüz kentleşme anlayışı ve kentsel alana müdahaleler, orta ve üst sınıflara dönük değişimi yansıtmaktadır. Diyarbakır’da da, kent merkezinde ikili yapılaşma gösteren bölgelerden biri olan Kayapınar ilçesi sınırları içerisinde, arsa ve konut imarı ve fiyatları, yaşam koşulları, özel sağlık ve eğitim kurumları ve diğer mekânsal özellikleri gibi birçok konuda, kentin diğer bölümlerine, özellikle eski yerleşim alanlarına kıyasla kayda değer bir farklılık yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, Urfa yolu üzerinde genişlemeye devam eden yeni yerleşim alanları, özellikle “75 Metre Yol” (Resmi kayıtlarda Mahabad Bulvarı olarak geçmektedir) adı verilen güzergâhta ve çevresinde, yeni ve geniş bulvarlar üzerinde, planlı, günlük yaşam konforuna dayalı konutsal ve kamusal alan mimarisi ile orta sınıfın yaşam biçimlerine ve tüketim alışkanlıklarına uygunluğu bakımından, kentin diğer ve eski yerleşim yerlerine göre dikkat çekici bir sınıfsal farklılaşma yaşanmaktadır (Fotoğraf 3.4).

Fotoğraf 3.3: Kayapınar, Site yerleşimi, Dicle Vadi Evleri

Kaynak: www.google.com, 2019.

Fotoğraf 3.4: Kayapınar İlçesi- Şanlıurfa Bulvarı, Mahabad Bulvarı

Kaynak: www.google.com, 2019.

Diğer yanda ise, bölge içinden, çevre illerden ve kırsal alandan Diyarbakır kent merkezine göç edenlerin ikamet yeri için tercihleri, genellikle Suriçi, Benusen, Şehitlik, Fiskaya ve Bağlar semtleri ve özellikle Sur (Özyılmaz ve Sahil, 2017: 532) gibi kenti sarmalayan diğer gecekondu mahalleleri üzerinde yoğunlaşmış (Sami, 2009: 254), böylece, eski konut alanları, değişen düzeylerde olsa da, alt sınıfların mekânına dönüşmüştür (Keser, 2012: 153) (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5: Fiskaya, Ben u Sen, Peyas

Kaynak: www.google.com, 2019.

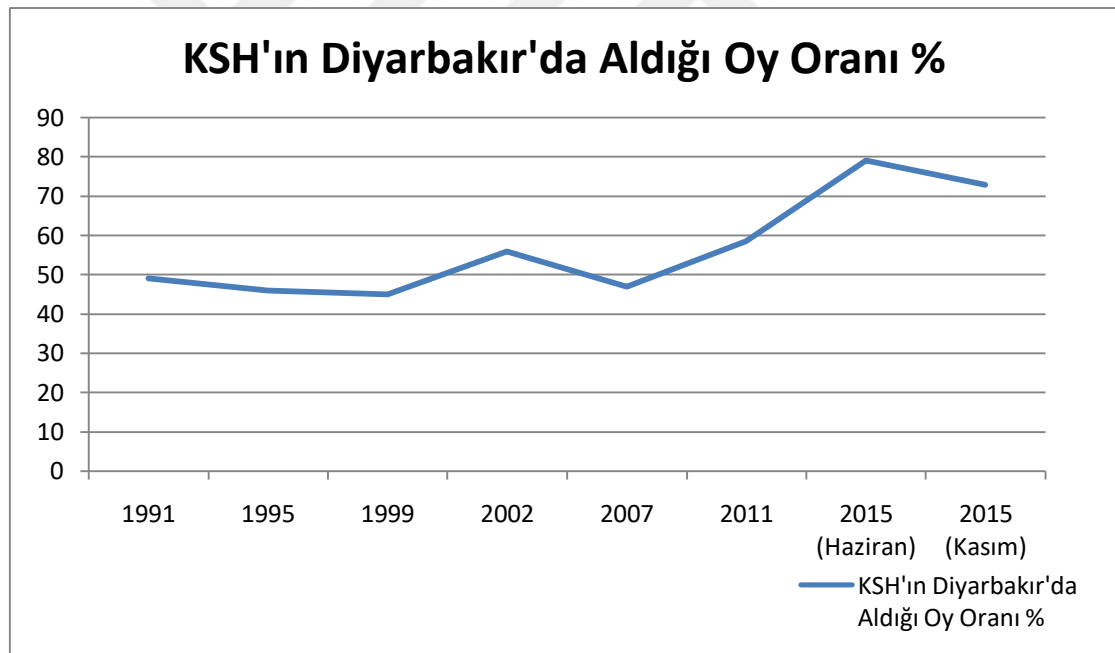
3.4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİYASAL DEĞİŞMENİN DİYARBAKIR'DA GÖRÜNÜMÜ

Diyarbakır, tarihi boyunca Kürt kimliği ile bütünleşmiş bir algı çerçevesinde Kürt siyasal hareketinin mekânsal simgesi haline gelmiştir (Koçal, 2016a). Nitekim özellikle 1960-1980 arasında yasal ve yasa dışı biçimde kurulan tüm Kürt örgütleri, Diyarbakır merkezli olarak örgütlenmiştir. Örneğin, Kürt siyasal hareketinin seçimlere katılarak, ilk kez bir il belediye başkanlığını kazanması deneyimi 1977 yılında, dönemin Kürt örgütleri tarafından desteklenen Mehdi Zana'nın, bağımsız aday olarak Diyarbakır Belediye Başkanlığını kazanmış olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kapsamda özellikle 1980'lerdeki Diyarbakır Cezaevi deneyimi² (Zeydanlıoğlu, 2013), Kürt siyasi hareketi ile Diyarbakır arasındaki siyasal psikolojik ilişkinin belirleyici etkenlerinden biri

² Bkz. Bayram Bozyel, *Diyarbakır 5 Nolu*, İletişim yayınları, İstanbul, 2013.

olmuştur. Daha yakın geçmişte ise aynı zamanda bir siyasal etkinlik niteliği taşıyan Newroz kutlamalarında iki milyonu aşan kişinin Diyarbakır'da toplanması ve Kürt siyasal hareketine ilişkin önemli kararların burada duyurulması geleneği de, Diyarbakır'la Kürt siyasal hareketi arasındaki tarihsel ilişkinin güncel görünümlerinden biridir. Toplumsal bellek ile siyasal hareket arasındaki bu ilişki, yerel seçmen davranışını da doğrudan biçimlendirmektedir. Nitekim Grafik 15'de görüleceği gibi, 1991 ile 2015 yılları arasında yapılan seçimlerde Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da aldığı oy oranı %50'nin üstünde seyretmiştir. Örneğin, Haziran 2015 tarihinde düzenlenen genel seçimde Diyarbakır'da kullanılan 825.394 oyun yaklaşık %80'ne denk gelen 636.915'i Halkların Demokratik Parti'sine verilmiştir. Bu aynı zamanda HDP'nin Türkiye genelinde aldığı oyun yaklaşık %10'nu oluşturmaktadır.

Grafik 3.8: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Aldığı Oy Oranı (1991-2015).

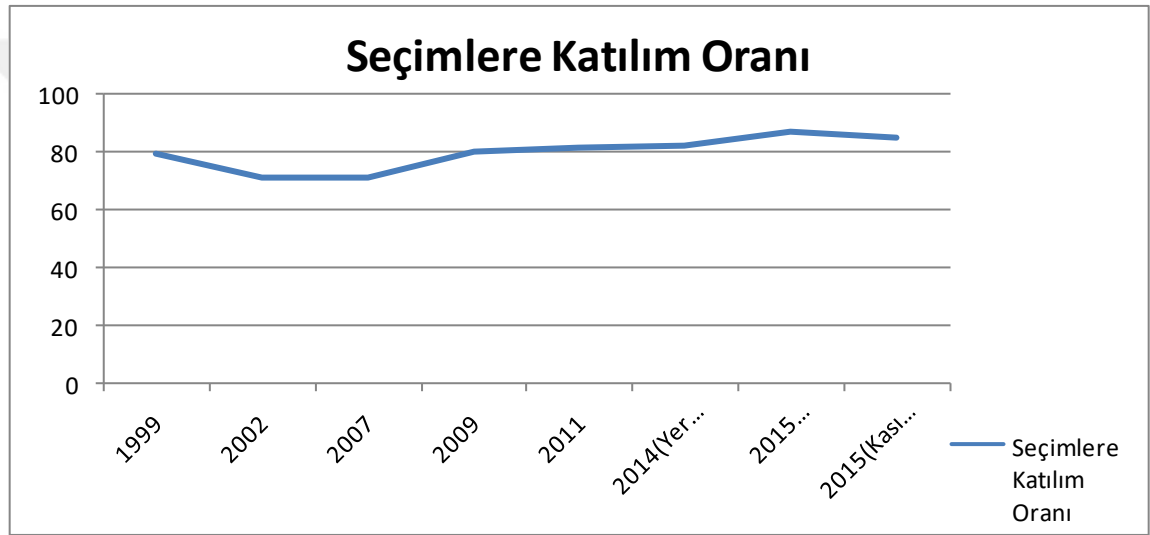

Kaynak: www.secim.haberler.com, 2019

1991-2015 tarihleri arasında yapılan Genel Seçimler sonucunda, Diyarbakır'da Kürt siyasal hareketi'nin aldığı oy oranı bazı dönemlerde düşüş görülmesine rağmen, 2007'de yapılan Genel Seçim sonrasında yükseliş eğiliminde olmuştur. Halkın Emek Partisi (HEP), Ekim 1991 Genel Seçimlerinde Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) ile yapmış olduğu anlaşma sonucunda, Fehmi Işıklar, Mahmut Uyanık, Sedat Yurttaş,

Hatip Dicle, Leyla Zana, Salih Sümer gibi HEP’li adaylar SHP listesinden milletvekili olarak seçilmişlerdir (Kamer, 2018; www.secim.haberler.com). Daha önceki seçimlerde Türkiye genelinde %10 seçim barajını aşamadıklarından ötürü, 2007 ve 2011 Genel Seçimlerine, bağımsız adaylarla girmişlerdir. Artan nüfus ve toplumsal yapıda yaşanan değişime bağlı olarak Halkların Demokratik Partisi (HDP), 2015 Haziran ve 2015 Kasım Genel Seçimlerine parti olarak girmiş ve Türkiye siyasi tarihinde ilk kez %10 seçim barajını aşmıştır. 1990’lardan itibaren Kürt siyasal hareketi, Türkiye siyasal sisteminde önemli bir aktör haline gelmiştir (Kiriş, 2012: 35).

Grafik 3.9: Diyarbakır’da Seçimlere Katılım Oranı (1999-2015).

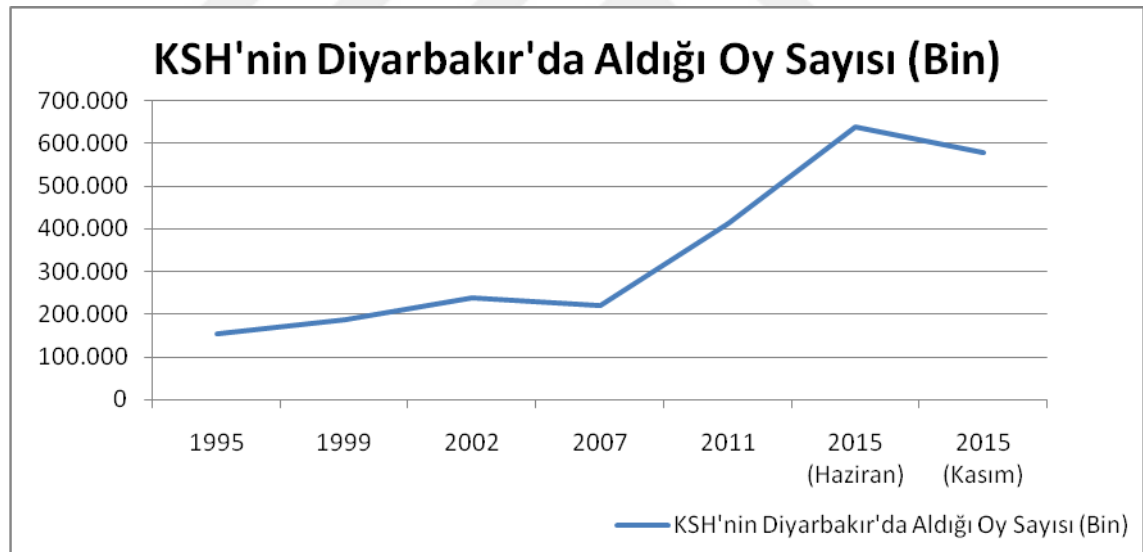
Kaynak: www.secim.haberler.com, 2019.

Grafik 3.9’a göre, Bölge’nin önemli metropol kentlerinden biri ve Kürt siyasal hareketinin, toplumsal tabanı bakımından da en yüksek desteği aldığı il olan Diyarbakır’da yerel toplumun yerel ve genel seçimlere katılım oranı, 2000’li yıllarda artış eğilimi göstermekte, bu da kentlileşen toplumun siyasallaşma ve yasal siyasal alana dair gösterdiği rıza düzeyinin yükseldiğini ifade etmektedir. Önceki yıla göre düşüş gözlenen yıllarda ise, dönemin özellikle güvenlikle ilgili koşullarına özgü nedenler rol oynamıştır. Bölge’de ve özellikle Diyarbakır kentinde hem genel nüfus artışı hem de kentli nüfusun artması, halkın seçime katılımını artıran bir diğer önemli etken olmuştur.

Kürt siyasetinin 1990’larda girmiş olduğu partileşme süreci günümüze kadar devam etmiştir. Siyasallaşma sürecinin önemli göstergelerden biri seçimlerde alınan oy

sayısıdır. Grafik 3.10'da yer alan sonuçlar ışığında, Genel Seçimlerin sonucunda Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da aldığı oy sayısında 1995 ile 2015 yılları arasında çarpıcı bir fark görülmektedir. 1991 Genel Seçiminde, HEP'in SHP ile yapmış oldukları anlaşma gereği, HEP'li adaylar SHP listesinde seçime girmişlerdir. Dolayısıyla 1991 Genel Seçiminde Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da aldığı oy sayısının belirlenmesi hususunda oluşacak noksanlıklardan ötürü 1991 Genel Seçimi bu bölüme dâhil edilmemiştir. 1995 ile 2015 yılları arasında oy sayısı bazı dönemlerin özel koşullarından ötürü düşüş yaşanmasına rağmen, 2007 Genel Seçiminden itibaren Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da aldığı oy sayısında artış yaşanmıştır. Ayrıca 2010'larda başlayan çözüm sürecinin etkisiyle oluşan çatışmasızlık döneminde seçimlere katılım oranında artış yaşanmış olup (Grafik 3.9) buna paralel Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da aldığı oy sayısında artış devam etmiştir.

Grafik 3.10: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Aldığı Oy Sayısı (1995-2015)

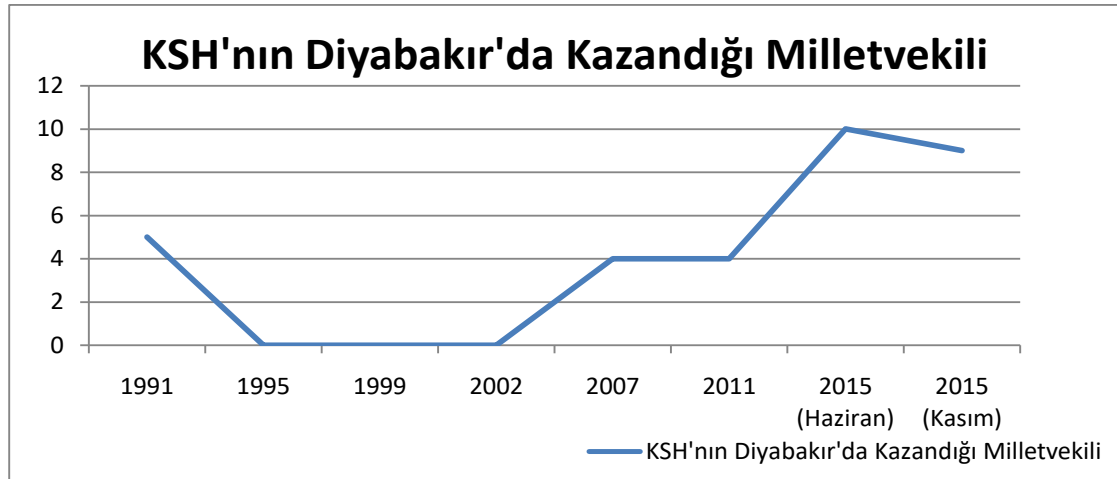
Kaynak: www.secim.haberler.com, 2019.

Küreselleşme sürecinde Kürt siyasal hareketinde gözlenen siyasal değişim ile Diyarbakır arasındaki ilişki, en belirgin biçimde seçimlere katılım oranları, Kürt siyasal hareketi'nin seçimlerde aldığı oy sayıları ile merkezi ve yerel yönetimlerde elde ettiği temsil rakamlarıyla gösterilebilir.

3.4.1. Siyasal Değişmenin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Görünümü

Kürt siyasal hareketi'nin 1990'lı yıllarda HEP ile başlayan siyasallaşma ve partileşme süreci, silahlı çatışmaların gölgesinde kalmıştır. 1991-2015 yılları arasında yapılan Genel Seçimlerin sonucunda Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da kazanmış olduğu milletvekili sayısı, 2007 Genel Seçiminden, Haziran 2015 seçimine dek artmıştır. 1991 Genel Seçiminde, Fehmi Işıklar, Mahmut Uyanık, Sedat Yurttaş, Hatip Dicle, Leyla Zana, Salih Sümer gibi HEP'li adaylar SHP listesinden milletvekili olarak seçilmişlerdir. Devamında Kürt siyasal hareketi 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimlerinde %10 seçim barajını aşamadığından dolayı milletvekili kazanamamıştır (Grafik 3.11). 2007 ve 2011 tarihlerinde yapılan Genel Seçimlere bağımsız adaylarla girmiştir. Haziran 2015 Genel Seçiminde Diyarbakır'da 10 milletvekili kazanan Kürt siyasal hareketi, o tarihe kadar en yüksek sayısına ulaşmıştır. Akabinde Kasım 2015 tarihinde yapılan erken Genel Seçiminde, hem Güneydoğu'nun bazı şehirlerinde hem de Diyarbakır'da yaşanan silahlı çatışmalara bağlı olarak, Kürt siyasal hareketinin Diyarbakır'da milletvekili sayısı 9'a düşmüştür.

Grafik 3.11: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Genel Seçimlerde Kazandığı Milletvekili Sayısı (1991-2015)

Kaynak: www.secim.haberler.com, 2019.

Kürt siyasal hareketinde kurumsallaşmış bir siyasal temsiliyet görülmemektedir. Küreselleşme sürecine paralel olarak hem Güneydoğu'da hem de Diyarbakır'da toplumsal dinamiklere bağlı olarak yaşanan gelişmelerin etkisiyle, özellikle 2000'lerden sonra siyasal temsiliyete yapısal bir süreklilik söz konusu

olmuştur. 1990 öncesi dönemlerde hem Bölge nüfusunun hem de Diyarbakır il nüfusunun çoğunluğunun kırsal kesimde olması seçimlere katılımda düşüş yaşanması dolayısıyla siyasallaşma sürecinin ilerlememesinin önemli bir nedeni olmuştur. 1990’larda yaşanan güvenlik sorunu, kırsalın itici faktörleri ve kentin çekici etkenlerinin etkisiyle Diyarbakır nüfusunda kırsaldan şehir merkezine doğru bir göç süreci yaşanmıştır. Aynı zamanda yaşanan nüfus artışı gibi demografik hareketlilik siyasallaşma sürecinin önemli sacayağını oluşturmuştur.

3.4.2. Siyasal Değişmenin Diyarbakır’da Yerel Seçimlerde Görünümü

Kürt siyasal hareketi, 2000’lerden itibaren Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde siyasal temsiliyet bağlamında süreklilik kazanmıştır (Şekil 2.1). Söz konusu siyasal temsiliyetin sürekliliği Diyarbakır il ölçeğinde de görülmektedir. Kent nüfusunun, birden fazla nedene bağlı olarak düzenli artması ve Kürt politik iklimin kente yaygın ve hâkim olması gibi etkenler, Kürt siyasal hareketini yerel yönetimlerde 1999-2019 zaman diliminde sürekli kılmıştır (Tablo 3.2).

Türkiye’de 1999 yılında yapılan yerel seçimlerin sonucunda Diyarbakır’da Belediye Başkanlığını HADEP’in desteklediği Feridun Çelik kazanmıştır. 1999 yerel seçimleri ile başlayan siyasal temsiliyet 2019 yerel seçimlerine kadar devam etmiştir. 20 yıllık süre diliminde yapılan beş yerel seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığını, Kürt siyasal hareketinin göstermiş olduğu adaylar kazanmıştır (Tablo 3.2).

Tablo 3.2: 1999-2019 Tarihleri Arasında Yerel Seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığını Kazanlar

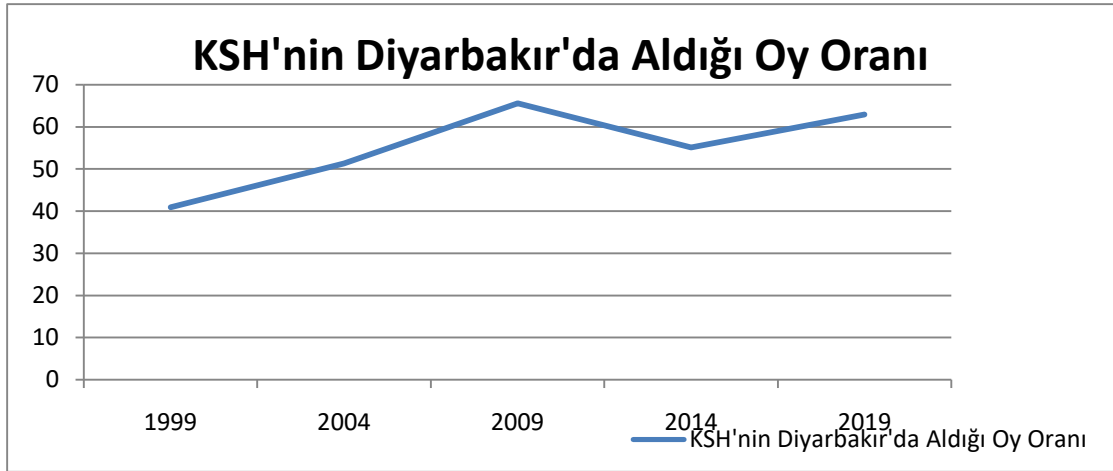
Seçim Tarihleri	Belediye Başkanları	Siyasi Partiler
Nisan 1999	Feridun Çelik	HADEP
Mart 2004	Osman Baydemir	Ortak Liste
Mart 2009	Osman Baydemir	DTP
Mart 2014	Gültan Kışanak	BDP
Mart 2019	Adnan S. Mızraklı	HDP

Kaynak: www.secim.haberler.com ve www.ysk.gov.tr, 2019.

1992 yılında Şırvan Belediye Başkanı olarak görev yapan Münif Şerafettinoğlu ve Muş'un Korkut ilçesinde Belediye Başkanlığı görevini yürüten Mehmet Kutbettin Akpolat, PKK'lı militanlar tarafında yapılan yol kesme eyleminin sonucunda öldürülmüştür. Aynı yılda Diyarbakır Belediye Başkanlığı görevini sürdüren Turgut Atalay, Kasım ayında PKK'nın yapmış olduğu bombalı saldırı sonucunda ağır yaralanmıştır (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1993: 200). 1990'lı yıllarda, Kürt siyasal hareketi hem Güneydoğu'da hem de Diyarbakır'da kendi örgütsel alanına dahil olmayan belediye başkanlarına karşı şiddet politikasını izlemiştir.

Kürt siyasal hareketi, 1999 ve 2019 yılları arasında yapılan yerel seçimlerde Diyarbakır'da oyların %50'sinden fazlasını almıştır. 1999 ile 2009 yılları arasında yapılan yerel seçimlerde, KSH'nin oy oranında düzenli artış yaşanmasına rağmen 2014 yerel seçiminde döneme özgü koşullardan dolayı düşüş yaşanmıştır (Grafik 3.12). 2014 yılında yapılan yerel seçime ilk kez katılan Hür Dava Partisi (HÜDAPAR), Diyarbakır'da %4,6 oy almıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti), Diyarbakır'da öne çıkan aşiretlerden olan Ensarioğulları aşiretinden Mehmet Galip Ensarioğlu'nu aday göstermesi ve çözüm sürecinin yaratmış olduğu çatışmasızlık ortamının etkisiyle, 2009 yerel seçimine kıyasla oyunu artırmıştır (%31,7-%35). Kısacası, Kürt siyasal hareketinin yerel seçim sonucunda Diyarbakır ölçeğinde oy kaybı yaşamamasına rağmen yerel yönetimlerde siyasal temsiliyette süreklileşmiştir.

Grafik 3.12: Kürt Siyasal Hareketi'nin Diyarbakır'da Yerel Seçimlerde Aldığı Oy Oranı (1999-2019)

Kaynak: www.secim.haberler.com ve www.ysk.gov.tr, 2019.

2000’li yıllardan itibaren gerek Güneydoğu Bölgesi’nde gerekse Diyarbakır ilinde yaşanan sosyo-ekonomik değişim ve kentleşme hareketi, Kürt siyasal hareketinde değişimi oluşturan önemli etkenler olmuştur. Diyarbakır’da 1999-2014 tarihleri arasında yerel yönetimlerde Kürt siyasal hareketinin siyasal temsiliyetinin sürekli olması ve 2014 yılına kadar Belediye Başkanları’na yönelik şiddet politikasını bırakması söz konusu değişimin belirgin görünümülerindendir. Bununla birlikte, Kürt siyasal hareketi, devlet nazarında illegal oluşumdan legalleşmeye ve meşrulaşmaya doğru bir değişim süreci yaşamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentin tanımına ilişkin literatürde birden çok görüşün bulunmasından ötürü, kent için evrensel bir tanımdan söz etmek güçtür. Tarihsel olarak kentin tanımı, dönemin sosyo-ekonomik ve politik değişimlerine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Tarih boyunca, kale veya sur kavramları kenti tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak günümüzde hem küresel hem de ulusal ölçeklerde yaşanan sosyo-ekonomik ve politik değişimlere paralel olarak ekonomik faaliyetler, nüfus hareketleri ve istihdam gibi kavramlar kullanılmaktadır. Kentlerin büyümesi ve gelişmesi kentleşme terimi ile açıklanmaktadır. Kent olarak tanımlanan yerleşim birimlerinde yaşanan nüfus artış hızına bağlı olarak kent sayısının artması kentleşmenin kısa tanımını oluşturmaktadır. Sosyo-ekonomik değişim, siyasal gelişmeler ve kültürel değerler kentleşmeyi etkileyen temel faktörler olmuştur.

Kent ve kentleşme sürecini ekonomik nedensellik çerçevesinde ele alan Marksist yaklaşım, kenti bir ekonomik birim olarak kabul etmektedir. Marksizme göre kent ve kentleşmeyi, kapitalist iktisadi sistemin artı değeri maksimize etme faaliyetlerinden bağımsız düşünülemez. Endüstriyel gelişime bağlı olarak yaşanan seri üretim, artı değeri maksimize etmiştir ve kapitalist iktisadi sistemde üretim kapasitesinde artış hızı yaşanmıştır. Buna bağlı olarak üretim tesislerinde iş gücü ihtiyacının artmasına paralel olarak kırsal alanlardan kent merkezlerine yönelik göçler yaşanmıştır. Yaşanan göçlerin sonucunda konut ihtiyacı artmış ve buna bağlı olarak arsa ve imar rantı oluşmuştur. Yeni yerleşim yerlerinin oluşması kısacası kent mekanının fiziksel olarak büyümesi, demografik hareketler ve kentleşmenin fabrikaların çeperlerinde gelişmesi, klasik marksizimin kent ve kentleşmeye dair görüşü ifade etmektedir.

Dünya siyasi tarihinde yaşanan politik ve sosyo-ekonomik gelişmeler iktisadi yapılarda değişim ve dönüşümler oluşturmıştır. Söz konusu değişimlerin temel mimarı olarak küreselleşme işaret edilmektedir. Kapitalizmin ileri bir aşaması olarak kabul görülen küreselleşme, özetle, yerel pazarların küresel pazarlara eklemlenmesi olarak ifade edilmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte, ulus devletlerin gümrük duvarlarının aşağı çekilmesi, ticaretin geniş coğrafyalarda yapılması ve sermaye birikiminin kent mekanında yoğunlaşması, hem siyasi hem de ekonomik yönlerden

kentleri ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Neo Marksizmin kentleşmeye dair yaklaşımında sermaye-mekân bağıntısı temel görüş olmuştur. Sermayenin dolaşım coğrafyasının genişlemesi ve kent mekânlarında üretim ve tüketim alanlarını oluşturan iktisadi pazarların birbirlerine eklemlenmesi gibi yapısal gelişmelerin etkisiyle kentler, piyasa sistemindeki sermaye döngüsüne bağlı olarak şekillenmektedir. Gelişen ticari ilişkilerin etkisi ile artı değerın kent mekanlarında birikmesi süreçleri, neo Marksist düşünür olan D. Harvey tarafından etraflıca çalışılmıştır.

D. Harvey'e göre sermaye birikim süreçleri ile kentleşme arasında bir ilişki kurmak gerekmektedir. Harvey, kapitalist üretim ilişkileri ışığında kentsel mekânı açıklamaya çalışmakta ve kentleri sermayenin mekânları olarak tanımlamaktadır. Kentleşme sürecinin farklı aşamalarından geçen sermaye, kent mekânlarını kapitalist ekonomik sistem doğrultusunda yeniden üretmiştir. Sermayenin kentlileştiğini bu bağlamda, kapitalist sermayedarların kentleşmeye hakim olduğu düşünülmektedir.

Harvey, sermaye-emek ilişkilerinde devleti önemli bir etken olarak görmesine rağmen, sermayeler arasındaki ilişkilerde aynı görüşü paylaşmamaktadır. Küreselleşme ile birlikte devletin dağıtım ve rekabet süreçleri üzerindeki etkisi azalmıştır. Küresel ölçekteki finansın işleyişinde ulusal düzeydeki katı düzenlemeler, küreselleşme sürecinde hafifletilmiş veya egale edilmiştir.

Türkiye'de 24 Ocak kararları ile neoliberalizmin bir politika olarak kabul edilmesinin sonucu olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Diyarbakır'da sosyo-ekonomik yapıda yaşanan değişimler, Tez'in ilgili bölümlerinde değinilmiştir. Güneydoğu'da, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Irak ile gerçekleştirilen sınır ticareti; Diyarbakır'da 2000'lerde oluşan kentleşme hareketine bağlı olarak sermaye birikim ve dönüşümün temel kaynağı olmuştur. Ayrıca belgelenemeyen ve sayılamayan kayıt dışı gelir ve kayıt dışı sermaye hem Güneydoğu'da hem de Diyarbakır'da sermaye birikimin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır.

Bölgesel ekonomik kalkınmayı hedefleyen ve sermaye birikimin kaynaklarından biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Güneydoğu Anadolu'da özelde Diyarbakır'da tarımsal üretimin sürekli kılınması ve tarımsal üretimde verimliliğin artırılması amacıyla sulama olanakları geliştirilmiştir. GAP ile bölgede

tarımsal arazilerin sulanabilirliği arttırılmış ve bu çalışma bölgedeki çiftçi gelirinde önemli bir artış sağlamıştır. Neoliberal politikaların Türkiye’de yaratmış olduğu yapısal dönüşümlerden biri olarak gümrük duvarlarının aşağı çekilmesi ve buna paralel olarak sınır ticaretinin genişlemesi, Bölgede sermayeleşmeyi hızlandırmıştır. Sınır ticareti ve GAP’ın Güneydoğu’da ve özelde Diyarbakır’da yaratmış olduğu sosyo-ekonomik değişim, Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecinde oluşan ve geçerliliğini günümüze dek koruyan ekonomi politik sistemi, hem Bölge’de hem de kentte dönüşüme zorlayan alt yapısal bir etken olmuştur.

Yerel ekonomik kaynakların küresel piyasaya eklemlenmesine bağlı olarak Türkiye’de yaşanan sosyo-ekonomik değişimler, kentleşme sürecini biçimlendirmiştir. Kıyı turizminin genişlemesine paralel olarak Ege-Akdeniz kıyı şeridinde mevsimlik kentler oluşmuştur ve Anadolu’da yerel pazarların küreselleşmeyle birlikte büyümesinin sonucu olarak söz konusu pazarların bulunduğu il merkezlerin metropolleşmesi sosyo-ekonomik değişimin kentleşme üzerindeki etkisini göstermektedir. Ulusal ve Bölgesel ölçekte yaşanan sosyo-ekonomik değişim Tez’in örneklem alanı oluşturan Diyarbakır ilinde de görülmüştür. Diyarbakır’da yaşanan sosyo-ekonomik değişim ve kentleşme birbirini etkileyen ve belirleyen önemli iki bağıntı olmaktadır.

2000’lerde Güneydoğu’da özelde Diyarbakır’da göçle birlikte, kentli nüfusta ve il nüfusunda artış yaşanması, küreselleşme sürecinde sınır ticareti ve kentleşmeye bağlı olarak oluşan sermaye birikim ve dolaşımı, toplumsal yapıda sosyolojik değişim ve sınıfsal farklılaşma meydana getirmiştir. Toplumsal yapıda yaşanan gelişmelerin siyasete etkileri bağlamında Kürt siyasal hareketinde ideolojik, stratejik ve politik değişimleri doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 18(1): 248-263.
- Açıkgöz, Ö. (2007). Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (35): 57-83.
- Adaş, E. B. (2006). The Making of Entrepreneurial İslam and the İslamic Spirit of Capitalism. *Journal For Cultural Research*, 10(2): 113-137.
- Akkaya, A. H. ve Jongerden, J. (2013). 2000'lerde PKK: Kırılmalarla Birlikte Süreklilik, Marlies Casier ve Joost Jongerden (Der.) *Türkiye'de Milliyetçilik ve Politika: Politik İslam, Kemalizm ve Kürt Sorunu*, İstanbul: Vate Yayınları, 233-263.
- Akkaya, A. H. (2013). Kürt Hareketinin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler. *Toplum ve Bilim*, (127): 88-120.
- Akkaya, A. H. (2014). Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri. *Toplum ve Kuram*, (9): 75-98
- Alptekin, M. Y. (2014). Şehirden Kente Mekânsal Dönüşüm. *Doğu Batı*, (17): 35-62.
- Arsıanoğlu, R.A. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa, Ezgi Kitabevi
- Azizoğlu, R. (2013). Kürtlerin Yoğunlukta Olduğu Kentlerde Çatışmanın Dinamikleri: Diyarbakır Bağlar İlçesi Örneği. *Mülkiye Dergisi*, 37(1): 189-197
- Bağlı, M. ve Binici, A. (2005). *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*. Ankara, Bilimadamı Yayınları.
- Bal, H. (2006). *Kent Sosyolojisi*, (3. baskı), Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Barış ve Demokrasi Partisi (2013). aljazeera.com.tr/haber-analiz/baris-ve-demokrasi-partisi-bdp.
- Barut, M. (1999-2001). Göç-Der İçin Hazırlanan Rapor. <http://www.akdenizgocder.org/goc-raporlarimiz>, Erişim tarihi: 24.12.2017.
- Başel, H. (2007). Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*.53: 515-542.

- Bayartan, M. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri. *Coğrafya Dergisi*, (13): 85-92.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (2009). Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu. Ankara
- Birol, G. (2007). Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otel Üzerine Bir Değerlendirme. *Arkitekt Dergisi*. 514: 46-54.
- Bora, T. (2000). Fatih'in İstanbul'u: Siyasal İslam'ın 'Alternatif Küresel Şehir' Hayalleri, *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Çağlar Keyder (ed.), İstanbul: Metis Yayınları, 60-77.
- Can, Y. (2011). *Göç ve Kent: 1989'dan Günümüze Göç Eden İnsanların Kent Adaptasyonu Diyarbakır Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Castells, M. (2015), *Kent, Sınıf, İktidar*, (Asuman Türkün, çev.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Choay, F. (1969). *The Modern City: Planning In The 19th Century*. New York, George Braziller.
- Çan, M. F. (2011, Nisan). Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi. *Ulusal Malatya Sempozyumları II*, Malatya.
- Çelik, C. (2012). Şehir ve Din. Köksal Alver (Edit.) *Kent Sosyoloji*, Ankara: Hece Yayınları, 239-255
- Çemrek, M. (2011). 1980-2000'de Türkiye Ekonomi Politikası: Çalkantılı Bir Dönemde İslamcı Siyasetin Yükselişi ve Düşüşü. Adem Çaylak vd. (Edt.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş (3ncü Baskı): 641-668.
- Çiçek, C. (2011a). *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılım Söyleminin Sınırları Diyarbakır Örneği*, İstanbul: Vate Yayınevi.
- Çiçek, C. (2011b, Aralık). Kentsel Yönetişimin Sınırları: Yurttaşların Kent Yönetimine Katılımını Yeniden Düşünmek Diyarbakır Örneği. 2. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, ODTÜ. Ankara.

- Çiçek, C. (2015). *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*. İstanbul: İletişim.
- Çiçek, C. (2016). Demokratik Ulusçuluk ve Radikal Demokrasi. Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Der.), *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 351-403.
- Çoban, A. (2014, Ekim). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Nüfus ve Nüfus Hareketleri. VIII. Coğrafya Sempozyumu. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Demir, Ö., Acar, M., ve Toprak, M. (2004). Anatolian tigers or Islamic capital: Prospects and challenges. *Middle Eastern Studies*, 40(6):166-188.
- Demir, K. ve Çabuk, S. (2010). Türkiye'den Metropoliten Kentlerin Nüfus Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28): 193-215.
- Demirer, G. N., Demirer, T., Doğmuş, O. E., Duran, M., Görgün, T., Hünler, K., ... & Yapıcı, K. (1999). YDD Kıskaçında Çevre ve Kent. *Ankara: Ütopya Yayınevi*.
- Diyarbakır Dış Ticareti 2017. www.karacadag.gov.tr [15.06.2019].
- Duran, H., ve Aksu, A. (2009). Türkiye'de Milletvekillerinin Parti Değiştirmelerini Tür ve Biçimleri Bağlamında Yeni Türkiye Partisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 141-54.
- Engels, F. (1974). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Kenan Somer, çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- Ege, İ. (2007, Eylül). Güney Asya Finansal Krizi ve Güney Asya Ülkelerinde Emeklilik Sistemi Reformları: Türkiye ve Güney Asya Ülkeleri Bireysel Emeklilik Sistemlerinin Karşılaştırılması. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. Ankara.
- Erkan, R. ve Bağlı, M. (2005). Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1): 105-124.
- Erkan R.ve Aydın D.(2012). *Doğuda Siyasetinin Dinamikleri 1946–2011*, Vadi Yayınları, Ankara.

- Ertekin, M. S. ve Kırca, M. (2017). Türkiye'de Kentleşme ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Zamanla Değişen Nedensellik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2): 44-63.
- Ertürk, M. (2013). *Mekânın Diyalojisi: Kent Mekânı-Kent Öznesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İ.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Garipağaoğlu, N. (2010). Türkiye'de Kentleşmenin, Kent Sayısı, Kentli Nüfus Kriterlerine Göre İncelenmesi ve Coğrafi Dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 22: 1-42
- Gaziantep Ticaret Odası (t.y.) <https://www.gto.org.tr/uploads/1553073824-516120.pdf>
- Geniş, Ş. ve Adaş, E. Baki (2011). Gaziantep Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(1): 293-321.
- Göçer, K. ve Çıracı, H. (2003) Türkiye'de Kentlerin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişki, *İTÜ Dergisi/a.2* (1): 3-14.
- Görmez, K. (2012). Türkiye'de Kent-Siyaset İlişkisine Dair Gözlemler. *Yerel Politikalar*, (1): 15-26.
- Güler, M. (2011). Kentsel Haklar Kapitalizm ve Katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(01): 49-71.
- Güneş, C. (2013). *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi*. (Eflâ-Barış Yıldırım, çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 4. Baskı.
- Güreşçi, E. (2009). Kırsal Göç ve Tarım Politikası Arasındaki İlişki. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22: 51-67.
- Gürer, Ç. (2015). Aktörün Perspektifinden Demokratik Özerkliğe Bakmak: Kürt Siyasal Hareketinin Demokratik Özerklik Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*. 39(1): 57-92.
- Gürhan, N. (2016). Diyarbakır Kent Algısı Üzerinde Bir Araştırma. *eŞarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*. 2(8): 921-941.

- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3): 1-29.
- Harvey D. (2003a). *Sosyal Adalet ve Şehir*, (Mehmet Moralı, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2003b) "Contested Cities: Social Process and Spatial Form", City Reader, (Ed. Richard T. LeGates and Frederic Stout), Urban Reader Series, Routledge, London, ss. 227-234.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekânları* (Zeynep Gambetti, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012a). *Sermayenin Mekânları*, (çev. Kolektif). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012b). *Asi Şehirler* (A. Deniz Temiz, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Halkların Demokratik Partisi Programı. (t.y.). <https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8>
- Hizmetli, M. (2012). *Tarihte Şehir ve Pazar*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Işık, A. (2018). İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş. *Mavi Atlas*, 6(2): 46-74.
- Işık, O. (1994). Değişen Toplum/Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65: 7-38.
- Işık, S.U. (2017). *Bağımsızlığa Doğru Irak Kürdistan'ı*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Işık, Ş. (1999). 1997 Nüfus Tespiti ve Türkiye Nüfusu Üzerine Bazı Yeni Gözlemler. *Ege Coğrafya Dergisi*.10: 149-172.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*.14: 57-71.
- İşbir, E. (1991). *Şehirleşme ve Meseleleri*. Ankara: Gazi Büro Yayınları.
- Karatekin, Z. (2001). Diyarbakır İli-Kentleşme ve Göç. *Türkiye Mühendislik Haberleri*. 412: 25-26.
- Kalkınma Merkezi (2010). *Zorunlu Göç ve Diyarbakır*. Diyarbakır.
- Kalkınma Merkezi (2006). *Zorunlu Göç ve Etkileri Diyarbakır*. Diyarbakır

- Kamer, H. (2018, 11 Şubat). HEP'ten HDP'ye 28 Yılda Yaşananlar, www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye.
- Karakurt, Ö. G. E. (2006). Kentsel Mekanı Düzenleme Önerileri: Modern Kent Planlama Anlayışı ve Postmodern Kent Planlama Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (26): 1-25.
- Kartal, K. (1978). *Kentleşme ve İnsan*. Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Katznelson, I. (2003). "Önsöz", David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir* (Mehmet Moralı çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 9-14.
- Kaypak, Ş. ve Dağdelen, A. (2013). Kültür ve Kimlikte Kente Özgü Çoklu Açılımlar. Fatih Yüksel (Hazırlayan), Ankar: TODAİE yayınları, 510-520.
- Kaypak, Ş. (2013). Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (4): 80-95.
- Keçeli, A., ve Sariusta, F. (2013). Medya Alışkanlıkları ve Kent Algısı İlişkisi Üzerine Bir Deneme: Diyarbakır Örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2): 327-346.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme Politikası*. (10. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. (2. Baskı) Ankara: İmge Kitabevi.
- Keser, İ. (2012). *Diyarbakır Sosyolojik Bir İnceleme*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kiriş, H. M. (2012). Türkiye'de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 6 (13-14): 25-53.
- Kıran, A. (2016). *Yeni Bir Ortadoğu ve Kürtler*. İstanbul: NAS Yayınları.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1): 219-230.
- Koçak, H. (2011). Kent-Kültür İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Değişen ve Dönüşen Kentler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2: 259-269.

- Koçal, A. V. (2012, Eylül). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Siyasal Değişimin Sosyo-Ekonomik Temelleri: Bir Analiz Modeli Önerisi Olarak Ekonomik Merkezin Yer Değiştirilişi. I. *Ulusal Genç Sosyal Bilimciler Kongresi Bildiri Kitabı*, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Koçal, A. V. (2013a, Mart). İktisadın Siyasî (Ya da Siyasetin İktisadî) İfadesi Olarak Siyasal Değişme. II. *Hayatın İçinden İktisat Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Koçal, A. V. (2013b). Kuzey Irak’la Sınır Ticaretinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne Sosyoekonomik Etkileri Bağlamında Kentleşmenin Ekonomi Politigi. I. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, İstanbul.
- Koçal, A. V. (2013c, Mayıs). Küreselleşme ve Yerel Ekonomi İlişkileri Bağlamında Kuzey Irak’la Sınır Ticaretinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne Sosyo-Ekonomik Etkileri. 5. *Ulusal Yerel Ekonomiler Kongresi*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Koçal, A. V. (2015a, Kasım). Aşiretten Uluslaşmaya Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Kürt Kimliğinin Toplumsal Evrimi: Göç, Sınır Ticareti, Kentleşme ve Siyasal Değişme. *Türkiye Sosyal Bilimler Derneği 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Koçal, A. V. (2015b). “Bir Siyasal Değişme Etkeni Olarak Göç: Kürt Kimliğinin Siyasal Evriminde Göç Dinamiği Örneği- Nedenler ve Sonuçlar”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Göç Özel Sayısı-II, 214-241.
- Koçal, A. V. (2016a). Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişimin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye’de Kürt Kimliği ve Diyarbakır İlişkisi Örneği, *Dicle Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 6(11): 157-176.
- Koçal, A. V. (2016b, Kasım). Küreselleşme Sürecinde Diyarbakır’da Sosyo-Ekonomik Değişim Süreçleri: Göç, Kentleşme ve Sınır Ticareti. *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Koçal, A. V. (2016c, Aralık). Bir Soylulaştırma Örneği Olarak Diyarbakır’da Toplumsal Değişme ve Kentsel Dönüşüm İlişkisi: Yerel Kapitalistleşme

- Süreçlerinde Sınıfsal Ayrışmanın Mekânsal Temsili. 8. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Özet Kitabı*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Koçal, A. V. (2016d, Mayıs). Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişmenin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye’de Kürt Kimliği ve Diyarbakır İlişkisi Örneği. *II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Koçal, A. V. (2017, Ekim). Bir Sosyo-Ekonomik Değişim Göstergesi Olarak Özel Eğitim Talebi: Diyarbakır’da Orta Sınıflaşma ve Özel Okullaşma İlişkisi Örneği. *Uluslararası Ekonomik, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (415-426), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Koçal, A. V. (2018a, Eylül). Diyarbakır’da Toplumsal Değişmenin Mekânsal Yansıması: Kapitalist Kentleşme Sürecinde Sınıfsal Ayrışma, *Dünya Şehircilik Günü 42. Kolokiyumu Bildiri Kitabı*. Şehir Plancıları Odası, İzmir.
- Koçal, A. V. (2018b, Ekim). Diyarbakır’da Kentsel Kimliğin İnşası: Göç, Kimlik, Bellek ve Modernleşme. *II. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu (ISEPA ’18)*. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Koçal, A. V. (2019a, Eylül). Bir Neoliberal Kentleşme Modeli Örneği Olarak Diyarbakır: Yerel Kapitalistleşme Sürecinde Sosyo-Mekânsal Değişme. 9. *Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Koçal, A. V. (2019b, Ekim). Diyarbakır’da Yerel Kalkınma Paradoksu: Kentsel Kimlik ve Bölgesel Ekonomi Çelişkisi. *Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu (ISEPA ’19)*. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Koçal, A. V. (2019c). *Osmanlı’dan Bugüne Türkiye’de Siyasal Değişimin Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Aktörleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kurtar, S. (2013). Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu. https://www.academia.edu/2945638/Mekani_Yasamak_Lefebvre.
- Kürkçü, D.D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar, *The Turkish Online Journal Of Design, Art an Communication, TOJDAC* 3(2): 1-12.

- Lefebvre, H. (1991a). *Production of Space*. Cambridge: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2002). Mekânın Üretilmesi'nden (Yalçın Yusufoğlu, çev.), *Mimarist Dergisi*, 6: 25-33.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 1* (Işık Ergüden, çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, (Işık Ergüden, çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marchese, R.T. (1983). *Aspects of Graeco-Roman Urbanism: Essays On The Classical City*. Oxford, British Archaeological Reports.
- Marin, C. M. (2004, Mart). Globalleşme Sürecinde Kent ve Bölgelerin Mekansal Ekonomilerdeki Rolü ve Ekonomik Coğrafya Eşitsizliği: Bir Yerleşim Yeri Kuramı. Pamukkale Üniversitesi, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 2: 20-39.
- Marx, K. ve Engels. F. (2011). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, (Muzafer Erdost, çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent*, 2. baskı (Tamer Tosun ve Gürol Koca, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Murat Bozlak. (2011). www.aa.com.tr/tr/arsiv/murat-bozlak/418286 [25.06.2019].
- Parla, C. (2005). Diyarbakir Surlari ve Kent Tarihi. *Metu Journal of the Faculty of Architecture*, 22(1): 57-84.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, 13. Baskı (Şadan Karadeniz, çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öcalan, A. (2012). Kürt Sorunu ve Demokratik Ulus Çözümü: Kültürel Soykırım Kısacasında Kürtleri savunmak (Demokratik Uygarlık Manifestosu 5. Kitap). Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları: <https://pndk.org>
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2008). Modernleşmeden Küreselleşmeye Türk Kent Yönetimleri: Temel Nitelikler, Sorunlar ve Projeksiyonlar. Kahramanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 10(15): 199-247.

- Öksüz, E. (1980). Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler. *Sosyoloji Konferansları*, (18): 81-92.
- Öztürk, S. ve Çalışkan, H. (2019). Kentleşme Gelişiminin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.17: 677-694.
- Özyılmaz, H., ve Sahil, S. (2017). Sosyal Yapı Değişiminin Mimari Yapıya Yansıması: Diyarbakır Örneği. *Megaron*, 12(4): 531-544.
- Saraçoğlu, C. (2015). Tank Paletiyle Neoliberalizm. G. Atılğan Vd. (Edt.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam, 747-869.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(5): 33-45.
- Sami, K. (2009). Zorunlu Göçle Yüzleşirken; Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel Ve Toplumsal Ayrışma: Diyarbakır Kent Örneği. *Electronic Journal of Social Sciences*, 8(30): 250-265.
- Scott, A. J. (2001). Küreselleşme ve Kent Bölgelerin Yükselişi, (Kübra Cihangir Çamur, çev.) *European Planning Studies*, 9(7): 813-826.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de Kentleşme: Bir Toplumsal Ve Kültürel Değişme Süreci* (Vol. 12). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, F. (2012). *Kapitalist Devlet ve Kentsel Mekânın Dönüşümü: Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells'in Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sunar, L. (2011). Weber'in Tarihsel Şehir Sosyolojisi. *Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir, Sosyoloji Dergisi*, 3(22): 423-442.
- Sjoberg, G. (2002). “Sanayi Öncesi Kent” 20. Yüzyıl Kenti, (Bülent Duru ve Ayten Aklan çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası*, (4. Baskı) Bursa: Ekin Yayınevi.
- Şanlıoğlu, Ö., Özcan, E. Ö. (2017). Türkiye'de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 97-118.

- Şengül, T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı, *Praksis*, 2: 9-31.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, Ankara. İmge Kitabevi.
- Şengül, T. (2010). Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, M. Ersoy (Derleyen), *Kentsel Planlama Kuramları* içinde (59-114). Ankara, İmge Yayınları.
- Şekercioğlu, S. (Tarihsiz). Kentleşme ve Siyaset Türkiye’de ki Evrimi Üzerine Bir İnceleme. www.academia.edu, ET. 17.09.2019
- Tankut, G. (1993). *Bir Başkent’in İmarı*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Tatlıdıl, E. (1992). Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar. *Sosyoloji Dergisi*, (3):26-44.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi* (Vol. 8). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tekeli, İ. (1988). Kentleşmeye Kapital Birikim Süreçleri Açısından Bakmanın Sağladığı Açıklama Olanakları. *Defter Dergisi*, 5, 128-138..
- Toker, B. (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2): 81-92.
- Topal, A. K. (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir? *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1): 276-294.
- Tuna, K. (2012). Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi: Feodal Düzen Ve Şehir. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1): 197-222.
- Tunçer, P. (2011). Kentlerin Siyasi Fonksiyonları ve Türkiye Gerçeği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2:50-64
- Turhanoglu, F. A. K. (2014). Kentsel Mekânın Üretim Sürecinde Tarihsel Ve Kültürel Miras. *Folklor/Edebiyat*, 20(78): 71-82.
- Türk, S. M. (2015). 20. Yüzyıl Kent Kuramları, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3): 41-59.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (1993). Örneklerle Türkiye İnsan Hakları Raporu 1992. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları (2), Ankara.

- TBMM (1998). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimlerinin Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorularının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyon Raporu*. Ankara.
- Tosun, G. ve Tosun, T. (1995). Türkiye’de Kentleşme Siyasal Yapılanma İlişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*. 28(4):45-63.
- Weber, M. (2010). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, (Musa Ceylan, çev.) (9. Baskı), İstanbul: Yarın Yayıncılık.
- Yeni Vakıfların Yıl Bazında İllere Göre Dağılımı ve Açılan Yeni Vakıflar. https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/05-yeni-vakiflari-yil-ba.pdf [19.01.2019].
- Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları. <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari> [16.01.2019].
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, M. Z., ve Bayram, S. (2009). GAP Bölgesi’nde Kentleşme Hareketleri (1927–2000). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19): 301-324.
- Yılmaz, N. (2004). Farklılaştıran ve Ayırıştıran Bir Mekanizma Olarak Kentleşme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48): 250-267.
- Zeydanlıoğlu, W. (2013). Diyarbakır Askeri Cezaevinde İşkence ve Türkleştirme. *Toplum ve Kuram*, (8): 183-200.
- 1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf [19.06.2019].
- 2013-2014 Türkiye-Irak Dış Ticareti (2015). <http://exportingiraq.com/haber/-haberi-2141.html>.
- 2017 Yılı İlk Altı Aylık Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu. www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/2017_Y%C4%B

11%C4%B1_Kurumsal_Mali_Durum_ve_Beklentiler_Raporu.pdf.
[02.03.2019].

www.kalkinma.gov.tr. [28.06.2019].

<https://secim.haberler.com> [09.01.2019].

<https://biruni.tuik.gov.tr>.

www.google.com.tr.

www.tuik.gov.tr [14.05.2018].

DİZİN

-D-

Diyarbakır, iv, 1, v, vi, x, xi, xii, xiii, 1,
2, 3, 8, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 31,
32, 43, 47, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98,
100

-G-

Göç, ix, x, 38, 40, 65, 66, 67, 71, 89, 90,
91, 92, 93, 95, 96, 98, 100
Güneydoğu Anadolu, v, ix, xii, xiii, xv,
1, 2, 21, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 51, 55, 61, 62, 66, 67, 68,
71, 83, 87, 91, 95, 100

-K-

Küreselleşme, iv, v, viii, x, xi, xiii, 1,
15, 16, 24, 31, 37, 38, 40, 43, 46, 62,
63, 68, 72, 74, 81, 82, 86, 87, 89, 90,
94, 95, 96, 98

-S-

Sınır ticareti, 88
Siyasal değişme, 17
Sosyo-ekonomik, 86, 92

-T-

Türkiye, iv, v, xiii, xvi, 1, 2, 11, 17, 18,
20, 21, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 67,
69, 70, 72, 79, 80, 83, 84, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100

